

Қазақстан Республикасы
Білім және ғылым министрлігі

Қайнар университетінің

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

университета Кайнар

1 басылым

АЛМАТЫ
ҚАЙНАР АКАДЕМИЯСЫ
2021

ISSN 2226-1052

ТРЕБОВАНИЯ К ОФОРМЛЕНИЮ СТАТЕЙ, ПУБЛИКУЕМЫХ В «ВЕСТНИКЕ УНИВЕРСИТЕТА КАЙНАР» И В ЖУРНАЛЕ «КАЗАХСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ»

Объем статьи – 5-8 страниц, набранных на компьютере 12 шрифтом через один интервал с соблюдением издательской рамки (поля – 3см слева, 2 см снизу и сверху, 1,5 см справа). Необходимы аннотация и ключевые слова на языке статьи, список используемых источников указывается в конце статьи по мере цитируемости, ниже на казахском (түйін), русском (резюме), английском (summary) языках с включением названия статьи на соответствующем языке. Магистранты, докторанты предоставляют рецензию на статью.

К статье прилагаются следующие сведения об авторе (авторах): фамилия, имя, отчество; ученая степень и звание; место работы и должность или место учебы; служебный и домашний адреса; номера служебного и домашнего телефонов, электронный адрес.

Рукописи статей передаются в редакцию журналов лично автором, или нарочным, на бумажном и электронном носителях (диск).

Ответственность за концептуальное содержание статьи несет автор (авторы). Редакционный Совет оставляет за собой право публикации, редактирования или отклонения рукописи. Рукописи статей не возвращаются, не рецензируются и не восстанавливаются. Ссылка при перепечатке на наше издание обязательна.

ВЕСТНИК УНИВЕРСИТЕТА КАЙНАР

- 07.00.00 –Исторические науки**
- 08.00.00 –Экономические науки**
- 09.00.00 –Философские науки**
- 10.00.00 –Филологические науки**
- 12.00.00 –Юридические науки**
- 13.00.00 –Педагогические науки**
- 19.00.00 –Психологические науки**
- 23.00.00 – Политические науки**

КАЗАХСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ

- 07.00.00 –Исторические науки**
- 09.00.00 –Философские науки**
- 23.00.00 –Политические науки**

Журналы выходят ежеквартально.

Статьи принимаются по адресу: ул. Сатпаева 7а.

Справки по тел. 87272558673; e-mail: editor@journal-kainar.kz

Сайт журнала: <https://journal-kainar.kz/ru>

**ҚАЙНАР УНИВЕРСИТЕТІНІҢ
ХАБАРШЫСЫ**

**ВЕСТНИК
УНИВЕРСИТЕТА ҚАЙНАР**

ISSN 2226-1052
№1-2021

1997 жылдан бастап шығады
Жылына 4 рет шығады

Издается с 1997 года
Выходит 4 раза в год

Учредитель: Академия Кайнар

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Курманалиев К.А. – *главный редактор*, доктор филол. наук, академик КазНАЕН, чл.-корр. НАН РК
Еркинбекова М.А. – *ответственный редактор*, кандидат психол. наук, доцент, академик МАИН

МЕЖДУНАРОДНЫЙ РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Нысанбаева А.Н. – доктор философских наук, академик НАН, *председатель*
Омаров Е.С. – профессор, академик КазНАЕН, *зам. председателя*
Еркинбекова М.А. – кандидат психологических наук, академик МАИН, *ответственный секретарь*

ЧЛЕНЫ СОВЕТА:

Абдильдин Ж. – доктор философских наук, профессор
Айдаралиев А.А. – д.м.н. академик АН КР, ректор Международного Университета Кыргызстана.
Албагли Клод. – профессор экономики, директор института СЕДИМЕС (Франция)
Ахметов А.К. – доктор педагогических наук, профессор
Апахаяев Н.Ж. – кандидат юридических наук, профессор
Баймаханов М.Т. – доктор юридических наук, профессор
Бижанова А.Р. – доктор юридических наук, Академия МВД
Гества К. – профессор Тюбингенского университета (Германия)
Григорьев В.К. – доктор исторических наук, профессор Российского государственного гуманитарного университета (Россия)
Деливанис-Негрепонти Мария – профессор экономики, экс-ректор университета Кесолоники, Греция
Жумагулов К.Т. – доктор исторических наук, профессор
Зайниева Л.Ю. – доктор политических наук, профессор КазНТУ им.К.Сатпаева
Иришев Б.К. – доктор экономических наук, профессор
Капржанова С.Е. – доктор юридических наук, профессор
Калюжнова Е. – директор Центра евро-азиатских исследований Редингского университета (Великобритания)
Козлов Г.Я. – доктор исторических наук, профессор, зав.кафедрой политологии Рязанского государственного университета (Россия)
Құрманғали-Чакыроғлы А.А. – кандидат филологических наук
Маклин Дж. – профессор, председатель Правления международного совета по исследованию философии и ценностей в Вашингтоне (США)
Марк Ришево – профессор юриспруденции, Университет Пуатие, Франция
Маусымбаев С.С. – доктор педагогических наук, профессор
Мусаев К.М. – доктор филологических наук, профессор, главный научный сотрудник Института языкознания РАН (Россия)
Нгуен Чонг Тьун – профессор, директор Института философии (Вьетнам)
Нигард Х.А. – Директор центра международных исследований Редингского Университета (Великобритания)
Оразбекова М.С. – доктор филологических наук, профессор
Перленбетов М.А. – доктор психологических наук, профессор
Романова Н.В. – доктор политических наук, профессор КазНПУ им. Абая
Рустемова Г.Р. – профессор, док юридических наук, Академия МВД
Сапарбаев А.Д. – доктор экономических наук, профессор, почетный академик НАН РК
Саметова Ф.Т. – кандидат филологических наук, ассоциированный профессор
Сластенин В.А. – доктор педагогических наук, профессор Московского государственного педагогического университета (Россия)
Сулайманова Р.Т. – профессор, директор Института целевой подготовки педагогических кадров при Кыргызском Национальном университете имени Баласагына (Кыргызстан)
Тлеуов Т.Х. – доктор исторических наук, профессор, академик КазНАЕН
Токсанбаева Н.К. – доктор психологических наук, профессор
Токпанова К. – доктор технических наук, профессор
Узакбаева С.А. – доктор педагогических наук, профессор
Хафизова К.Ш. – доктор исторических наук, профессор
Ходоштия Алел – профессор политологии, институт Менеджмента Канады
Шабельников В.К. – доктор психологических наук, профессор, зав. кафедрой социальной и пед. психологии им. Л.С.Выготского Российского государственного гуманитарного университета (Россия)
Шерьяданова Х.Т. – доктор психологических наук, профессор
Чжна Шаохау – доктор философии, профессор, президент Всемирного конгресса глобальной цивилизации, Китай

Свидетельство №43
от 10.04.1996 г.

Национального Агентства по
делам печати и массовой
информации Республики
Казахстан

Издательство
Академии Кайнар

Адрес:

г.Алматы, ул.Сатпаева 7а,
тел: 255-86-72, 87016252626

Факс: (7272) 558366

E-mail: editor@journal-kainar.kz

Сдано в набор 25.03.2021.

Подписано в печать
29.03.2021.

Бумага офсетная.
Гарнитура «Таймс».

Усл.печ.л. 8,5.

Усл.кр.отт. 8,7.

Уч.-изд.л. 8,3.

Тираж 500 экз.

Отпечатано в типографии

Академии Кайнар

Ответственный – Бакыт Б.

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ ФИЛОЛОГИЯ	
Кырыкбаева А.Д. - ОҚУШЫЛАРДЫҢ АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ АУЫЗЕКІ СӨЙЛЕУ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ	5
Турманова К.Б. - ВЛИЯНИЕ ОБЩЕНИЯ НА АДАПТАЦИЮ ПЕРВОКУРСНИКОВ	12
Зейноллақызы М. - ИННОВАЦИИ В ОБРАЗОВАНИИ	17
Балтабаева Г.С., Ескожанов М.К. - АКТУАЛЬНОСТЬ РЕАЛИЙ СОВРЕМЕННОСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ ДУЛАТА ИСАБЕКОВА	22
Тұрманова К.Б., Бақытқали Г.Б., Хушкелдиева С.Б. - ОҚУ – ТАНЫМДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТ ПРОЦЕСІНДЕ ТАНЫМДЫҚ СТИЛЬДЕРДІҢ РӨЛІ	26
Ораз А.С. - МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ	34
Балтабаева Г.С., Ахилбаева С.Е. - ОРАЛХАН БӨКЕЙ ПРОЗАСЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ӘЛЕМІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ	39
Қазыбаева Г.С. - САЛАУАТТЫ ЖАС ҰРПАҚТЫ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ НЕГІЗДЕРІ	43
Туребекова Ә.О., Еркинбекова М.А. - КЕЛІССӨЗДЕР ҚАҚТЫҒЫСТАРДЫ ШЕШУ ТӘСІЛІ РЕТІНДЕ	48
Ағайдар Т., Еркинбекова М.А. - ОҚЫТУШЫНЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС СТИЛЬДЕРІ	55
Yerkinbekova M.A., Khushkeldieva S.B. - PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CROSS-CULTURAL ADAPTATION	65
ТАРИХ, САЯСАТТАНУ, ӘЛЕУМЕТТАНУ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТАНУ	
Спанова М., Беделова Г. - ИТАЛИЯДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК АРХИВТЕРДІ БАСҚАРУ	71
ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР	
Сапарбаев А.Д., Ашимов Н.А. - МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СУЩНОСТИ ПЛАНИРОВАНИЯ И РЕГУЛИРОВАНИЯ БАНКОВСКИХ УСЛУГ	79
Абдибеков С.У., Кенесарина А.К. - ҚАРЖЫ НАРЫҒЫ ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ	86
Елеусов А.А., Ашимов Н.А. - КЛАССИФИКАЦИЯ БАНКОВСКИХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН	91
Елеусов А.А., Сакен Д.С. - ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ РЕКЛАМНОГО ПРОЦЕССА	98
Сапарбаев А.Д., Сакен Д.С. - ОСНОВНЫЕ МЕТОДЫ ПРОВЕДЕНИЯ МАРКЕТИНГОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ИХ РОЛЬ	104

ПЕДАГОГИКА, ПСИХОЛОГИЯ ЖӘНЕ ФИЛОЛОГИЯ

ОҚУШЫЛАРДЫҢ АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕ АУЫЗЕКІ СӨЙЛЕУ ҚАБІЛЕТТЕРІН ДАМЫТУДЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Кырыкбаева А.Д.,
Магистр, колледж оқытушысы

Шет тілдерін оқытудың жетекші және басты мақсаты білім алушыларға коммуникативтік құзыреттіліктерін үйрету болып табылады. Ең маңыздысы қарым-қатынасқа түсудің мақсатына жету іскерлігін дамыту, шет тілдері арқылы сөйлеу қатынасы міндеттерін жүзеге асыру қажет. Диалогтық сөйлеу коммуникативтік іскерліктерді дамытудың бірден бір құралы бола отырып, коммуникативтік құзыреттілік негізін құрайды. Диалог үшін сөйлеуші тұлғалардың ауысуы міндетті, сөйлеудің ауыспалы өзгерісі байқалуы тиіс. Сонымен бірге, бір мезгілде өз сөзін айтуға, оны жүзеге асыру мен қабылдау және серіктестің сөйлеуін тыңдай білу жүзеге асады. Бұл өте маңызды болып табылады.

Түйін сөздер: оқыту, ағылшын тілі, диалог, сөйлеу, негіздер.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ И ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Кырыкбаева А.Д.,
Магистр, преподаватель колледжа

Ведущей и главной целью в преподавании ИЯ является обучение коммуникативной компетенции учащихся. Очень важно развивать умение достигать цели общения, реализовывать задачи речевой коммуникации посредством ИЯ. Диалогическая речь является одним из средств развития коммуникативных умений, которые составляют основу коммуникативной компетенции. Для диалога обязательна смена говорящих лиц, должна наблюдаться попеременная адресация речи. В то же время, происходит одновременная подготовка собственного высказывания, его реализация и восприятие своей речи и речи собеседника на слух.

Ключевые слова: обучение, английский язык, диалог, речь, основы.

THEORETICAL AND LINGUISTIC BASES OF TRAINING IN ENGLISH

Kyrykbaeva A.D.,
Master, college lecturer

The leading and main goal in teaching IYa is training of communicative competence of pupils. It is very important to develop ability to achieve the communication objectives, to realize problems of speech communication by means of IYa. The dialogical speech is one of development tools of communicative abilities which make a basis of communicative competence. For dialogue change of speaking faces is obligatory, alternate addressing of the speech has to be

observed. At the same time, there is a simultaneous preparation of own statement, its realization and perception of the speech and speech of the interlocutor aurally.

Keywords: *training, English, dialogue, speech, bases.*

Сөйлеу әрекетінің жан-жақты ғылыми тұрғыдан зерттелуі тіл білімінде ХХғасырдан бастау алады. Тіл білімі үшін сөйлеу әрекетін зерттеу үлкен мәселелердің бірі екендігін швед лингвисті Фердинанд де Соссюр алғаш болып көрсеткен. Бала тілін зерттеген ғалымдар: Л.Щерба, Е.Кубрякова, Е.И.Пассов, И.Л.Бим, И.Ф.Комков, А.А.Леонтьев, И.В.Рахманов, С.Канцнельсон, Н.И.Жинкин, Г.В.Колшанский, Э.П.Шубин. т.б. [1] Қазақстандық ғалымдар: Т.А.Аяпова, Э.Д.Сүлейменова, Ф.Ш.Оразбаева.т.б. [2]. Л.Щерба: «Сөйлеу әрекеті дегеніміз-үзіксіз үрдіс және ол сөйлеу үрдісі мен тыңдаудан тұрады» [3], деген, ал адам баласының сөйлеуі-баланың алғашқы сөйлеуі және тілдік ортада түсінуі, белгілі бір жағдаятқа байланысты, мақсатты, қажетті болып табылатындығын айқындалатыны белгілі.

Тілді оқытудағы ең басты мақсат- оқушыны сөйлеуге, яғни айтар ойын жеткізе білуге үйрету. Сөйлеу тілдік қарым-қатынас барысында адамның өз ойын жарыққа шығару процесі, өз сөзін екінші біреуге түсінікті етіп жеткізуі. Сөйлеуге үйрету дегенде мынадай ұғымға мән беріледі: бұл-адам мен адамның тілдік қарым-қатынаста бір-бірімен тілдесуі, сөйлесуі яғни бір адамның өз ойын екінші адамға ауызша жеткізуі, сөйлеуі, айтуы. Сонымен бірге айтылған ойдың адамға түсінікті болып, оны қабылдау арқылы екінші адамның оған өзіндік жауап қайтаруы. Бұл сөйлеуге үйретудің бір адамға ғана мәселе емес екендігін көрсетеді. Ол тілдік коммуникация арқылы жүзеге асады. Сөйлеу әрекеті-тілді үйрену жолындағы маңызды баспалдақ, қажетті шарт қана емес, ол-адамзаттың қоғамдағы орнын, қызметін көрсететін күрделі әрекет. Өйткені, сөйлеу әрекеті адамдық қасиетті білдіретін басты өлшемдердің бірі. Ауызша сөйлеуге үйрету- тілді жалаң үйрену емес, адамның жалпы ойлау қабілетін кеңейту, жетілдіру деген сөз. Жалпы сөйлеу әрекетін меңгеру үшін мына жағдайларды ескеру қажет: Үйрететін тілде сөйлеуге деген қажеттілік; қоршаған орта, жағдайдың әсері; жеке бастың қабілеті; сөйлеудің негізгі мақсатын айқындау.

«Ауыздан шыққан сөздің бәрі сөйлем бола бермейді, айтушының ойын тыңдаушы ұғарлық дәрежеде түсінікті болып айтылған сөздер ғана сөйлем болады» деп, сөйлемнің қатысымдық қызметін айқындады [4, 264]. Синтаксистің әр саласы туралы теориялық материалдардан кейін практикалық жұмыстарды «өлеңмен жазылған сөйлемдерді өлеңсіз түрге айналдыру; сөйлем ішіндегі мүшелерін айырту; сөйлемнің қажет болған түрлерін білім алушылардың өзіне тапқызу» түрінде беріп, сөйлем мүшелерінің қай сөз табынан болатынын нақты мысалдар арқылы дәлелдеді [4, 287]. «Ауызбен сөйлесу» және «жазумен сөйлесудің» ерекшеліктерін анықтап, сөйлем жүйесінің сөйлеу әрекеті түрлеріне қатысын айқындады.

Тілші А.Байтұрсынов пен Т.Шонанұлы еңбектеріндегі синтаксис туралы пікірлерге талдау жасап, сөйлем мүшелерін қазақ баласының танымына жақын дене мүшелерін мысалға ала отырып түсіндіреді. Сөйлеу деген – біреудің екінші біреуге хабар беруі деп, ойды сөйлеу үдерісімен байланыста қарастырады [5]. Ғалымның педагогика саласына қатысты зерттеулерінен оқу үрдісін білім алушының танымы мен қабілетін ескере отырып, ұйымдастыруға мән бергенін байқауға болады.

С.Жиенбаев сөйлем мүшелерін жіктеу мен олардың арасындағы байланысқа және құрмалас сөйлем мәселесіне жан-жақты тоқталса, С. Аманжолов жай сөйлем синтаксисі мен құрмалас сөйлем синтаксисін оқыту мәселесін қамтыды. Ғалым сөйлемнің қатысымдық қызметіне назар аударып, «сөйлем қалыпты, бір беткей, ұзын сонар; ол біреудің айтқан сөзінен, ойлаған ойынан ғана» құралмайтынын, «сөйлемнің айтылуы, көп қолданылатын жері – көпшілік ортасы, ең кемі екі кісінің басы қосылған жер» екенін, мұндай жерде «сөйлем, бірыңғай, біркелкі «болмайтынын, ашу, күлкі, сұрау, жауап, қуаныш т.б. психологиялық жағдайлардың «сөйлемге әсерін» тигізетінін дәлелдеп

көрсетеді [6, 16]. Сол сияқты Ә.Хасеновтың «материал көлемі, оларды белгіліден белгісізге қарай дамыту арқылы жүргізу ісі, қолданылатын әдістер мен жұмыс түрлері» туралы ұсыныстары мен М.Балақаевтың «сөйлемдегі сөздердің грамматикалық тұлғалары мен мағыналарын сипаттау арқылы олар жайындағы оқушының білімін баянды ететін практикалық жұмыс» деген анықтамасы синтаксисті оқыту жайындағы алғашқы құнды тұжырымдар болып саналады [7, 75].

«Сөйлей білу қандай керек болса, жаза білудің керектігі одан та артық», «сөйлегенде сөздің жүйесін келтіріп сөйлеу» қажет. «Сөздің жүйесін қисынын келтіріп жаза білуге: қай сөз қандай орында қалай өзгеріп, қалайша бір-біріне қиындасып, жалғасатын дағдысын білу» керек. «Сөйлеудің асыл мағынасы – біреуге білдірейін деген ойын айту. Айтушының мақсаты – тыңдаушыға ойын түгел түсіндіру. Ойын түсіндіру үшін соған керек сөздерді алу қажет. Бір сөзді ойын анықтау үшін алса, екінші сөзді ойын толықтыру үшін алады, үшінші сөзді ойын пысықтау үшін алады» деген А.Байтұрсыновтың пікірі синтаксисті қатысымдық-танымдық тұрғыдан оқытудың өзегін анықтауда маңызды рөл атқарады [8].

Ағылшын тілін оқытуда коммуникативтік мақсатқа жетуде ауызша сөйлеудің маңызы зор. Сөйлеуге үйрету үшін оқыту әдісі ситуативті әдіс болуы керек себебі: ситуативтілік сөйлеу әрекетінің табиғи қасиеті болып табылады.

Сөйлеуге үйрету үшін қажетті ситуацияларды мынадай жолдармен беруге болады:

а) «көз алдыға елестетіп көр», «қиялдап көр» деген сияқты т.б. тапсырмалар арқылы ситуациялар құру;

ә) белгілі бір ситуацияны жасайтын сурет немесе ситуацияны дамытатын, күшейтетін суреттер тізбегіне қарап, соның көмегімен сөйлеу;

б) күнделікті өмірдегі болып жатқан жағдайға ұқсас нәрселерді сипаттау.

Оқытудың ситуативтілігі оқушылар мен мұғалім арасындағы қарым-қатынасқа негізделген жағдайда ғана сабақ үстінде қатынас ситуациясы пайда болады. Е.Пассов ұзақ жылдар бойы жүргізген ғылыми-зерттеу жұмысының нәтижесінде коммуникативтік оқытуда «ситуация» мен «ситуативтілікті» анықтап алу қажет екеніне көз жеткізген. «Ситуация»-дегеніміз, қарым-қатынас жасаушылардың, сөйлесушілердің санасында қалыптасқан өзара қарым-қатынасының жүйесі; ал «ситуативтілік-қарым-қатынастармен байланыс» деп қорытынды жасайды. Ол іс-әрекеттерде өзара қарымқатынастарда мынадай жетекші факторлар болады деп көрсетеді: а) статустық; ә) рольдік; б) іс-әрекеттік; в) ізгілік [9].

Қарым-қатынас процесі оқытудың мақсатына, жағдайына, мүмкіндігіне қарай үнемі өзгерісте болады. Сондықтан, сөйлеуші сол өзгерістерге байланысты қарым-қатынастағы өзгерістерді де ескеріп отыруы керек. Оқушыларды қарым-қатынастың әр түріне дайындау үшін материалдарды да жиі түрлендіріп отыруды қажет етеді. Осы ұстанымға байланысты тілдік дағдылар да өзгертіліп отырылуы керек. Бұл оқушылардың айтқысы келген ойын басқаша жеткізуге, сөйлеу біліктілігін жетілдіруге, тез сөйлеуге көмектеседі.

Сонда ғана, оқушылар жаңа материалды іс жүзінде қолдануға тезірек машықтанады. Материал жаңа болуы керек, сонымен бірге қайталау кезінде сол қалпында емес, басқа контекстерде өзгертіліп берілуі керек, сол кезде ғана оқушылардың білік дағдылары бірте-бірте дамиды.

Екінші тараудың екінші тарамшасында ағылшын тілінде тілдік тіректер арқылы ауызекі сөйлеу дағдысын қалыптастыру жолдары қарастырылады.

Ағылшын тілін оқытуда коммуникативті мақсатқа жетуде ауызекі сөйлеудің рөлі өте зор. Себебі, ауызша сөйлеу арқылы адамдар бір-бірін түсінеді, өз ойларын айтады, дәлелдейді, естіген, айтылған хабарға өз көңіл-күй қатынасын білдіреді. Сөйлеудің екі түрі бар. Олар: монологтық, диалогтық. Диалог - екі немесе бірнеше адамның сұрақ-жауап ретінде сөйлесіп, тіл қатысуы. Диалогтық сөйлеу алдын ала жоспарланбайды, сөйлесу кезінде пайда болады. Оқушылар жалпы, арнаулы сұрақтарды қоя алуы, әр түрлі сұрақтарға жауап бере алуы, өтініш, бір нәрсемен келісетінін немесе келіспейтінін білдіре

алуы керек. Оқушылардың сөйлеу қарқынын өсіру керек және әр оқушы сөйлегенде кемдегенде екі реплика айтуы керек. Диалогтық сөйлеуді дамытуда дискуссия-сабақ, экскурсия-сабақ, ойын-сабақ, талқылау сабақтарының рөлі зор. Монологты сөйлеуді дамыту сабақтары-шет тіліне оқытудағы негізгі сабақтардың бірі. Монологтық сөйлеу алдынала әзірленуді талап етеді [10].

Ағылшын тілін оқытуда тілдік тіректер арқылы оқушылардың білім, білік дағдыларын дамыту басты мақсат болып табылады. Егер оқушыларды ағылшын тілінде тілдік тіректер арқылы монолог түрінде сөйлеуге үйретсе, онда олардың сөйлеу қабілеттері, танымдық қызығушылықтары, мәтін мен жұмыс жасау кезінде шығармашылық дағдылары қалыптасып қана қоймай, олар ағылшын тілінде еркін сөйлеуге машықтанады. Оқушыларды монолог түрінде сөйлеуге үйретуде тілдік тіректердің маңызы зор. Ағылшын тілдерін оқыту әдістемелерінде «тірек» ұғымы әртүрлі түсіндіріледі. Көптеген ғылыми жұмыстарда ол, стимул, әрекет жасауға түрткі ретінде қарастырылады. Мағлұмат түрткі бола алады, ал мұғалімнің міндеті оқушылардың тыңдаған, оқыған, көрген мәліметтерін дұрыс басқара отырып, оларды монолог түрінде сөйлету. Көп жағдайда тілдік тіректер сөз әрекетін ұйымдастырушы болып, олардың белгілі бір бағытта дамуына, оқушылардың сөйлегенде қате жасамауына дәнекер бола алады. Сөйлеудің монолог түрін қолдану үшін, сөйлеушіге белгілі бір мазмұн керек, ол сол мазмұнның негізінде сөйлемдер құра білуі тиіс, монолог сөздің ұйымдасқан түрі, сондықтан мұнда жекелеген сөйлемдер мен айтылымдар ғана емес, бүкіл хабар жоспарланып, бағдарлануы керек. Тілдік тіректер оқушылардың монолог түрінде сөйлеуіне көмегі зор [11].

Қазіргі кезде ағылшын тілін оқытуда оқушылардың сөйлеу біліктілігін дамытуда тіректерді коллаж ретінде пайдалану тиімді болып отыр, себебі ол объектіге және оның компоненттеріне жанжақты қарауға, бірден зейін аударуға мүмкіндік береді.

Ауызша сөйлеудің екінші түрі – монолог. Монологты бір адам ғана сөйлейді, ол бір немесе бірнеше тындарманға айтылады. Ол: мұғалімнің әңгімесі, студенттің толық жауабы, баяндама т.с. Құрылым жағынан монолог өте күрделі және грамматикалық ережелерді қатаң сақтауды, ой ұшқырлығын, логикалық тұрғысынан жақсы құрылған және жүйелі әңгімені талап етеді.

Монолог диалог сөзге қарағанда кешірек дамиды, сондықтан алғашқы сатыда студенттерге монологтық сөзге үйретуде педагогтар көп жылдар бойы осы проблеманы шешуге ұмтылуда.

Ауызша сөйлеуде монологты оқытудың әдістемесін көптеген ғалымдар зерттеген. Солардың ішінде атап өтетініміз: тілдік жоғарғы оқу орнындағы төменгі курс студенттерінің ауызша сөйлеуді оқытудағы негізін салушылар: Н.И.Гез, А.А.Миролюбов, П.Б.Гурвич болған. Сонымен қатар В.В.Виноградов монолог-суреттеу, монолог-сендіру, монолог-әңгімелеу, монолог-пікір сияқты монологтың түрлі модельдерін топтастырды [12].

Қазіргі кезде шетел тілін оқыту әдістемесінің жаңашыл жұмыстарында «үлгі» терминімен жиі кездесеміз. Бұл терминге қазіргі ғылым саласында нақты берілген анықтама жоқ, әр ғалым түрлі мағынада қолданады. Жоғарғы оқу орнының алғашқы сатысынан бастап, шетел тілін монологты сөйлеуге оқытудың әдістемелік үлгісін құрастыруда ғылыми-зерттеу жұмысының құралы ретінде жалпы ғылыми түсініктердің талаптарындағы үлгіге сай сипаттаймыз.

«Үлгі» жалпы мағынасында арнайы зерттеумен құрылған объектінің сапалылығын, тұрақтылығын көрсететін қосалқы бөлшектері болып табылады.

«Үлгі» – зерттеудің құрал-жабдықтары тәрізді деп те сипаттайды С.И.Архангельский [13]. Бұл нақты сараптама мен тұжырым, қорытынды жасауға қолайлы. Байланыстырушы белгіленген бөліктің қарапайым немесе көркем түрінде берілген фактілер, белгілер, яғни кез-келген үлгіде құрылған құрылымның шектелген көрінісі, сол объектінің атқаратын

қызметін бейнелейді. Үлгі құру талабының тағы бір маңызды мәселесі, оның бір жақты болуы. Объектіні елестеткенде оның белгілі қасиеттеріне көңіл аудару қажет.

Монологты оқыту үлгісімен біз студенттердің танымдық, шығармашылық әрекетінің қалыптастыру жолын түсінеміз.

Үлгілендіру негізгі назарға алынып отырған зерттеу объектісінің үлгісін құруда іске асу жолының ерекшелігін бейнелейді. Және құрылған объектінің үлгіленуінің қызметін суреттеуде, түсінуде зерттеу нәтижесінде нағыз объектіге немесе үрдіске айналады. Осылайша үлгілендіру объект пен үрдісті түсінудегі тәсіл болып табылады. Зерттеу бөлігін суреттейтін, оның заңдылықтары мен принциптері, дәлелдер, тәжірибелер үлгілендіру кезінде ғылыми теориясын береді.

Ғылыми әдіс сияқты үлгілендіру бақылаудың өткізілуін қарастырады. Өте жақсы құрылған үлгінің өзі зерттеудің толық мәні мен маңызын, сипатын ашпайды. Үлгілендіру тек объектінің шектеулі жақтары мен ғана байланыстырады. Ол үлгілендіріп, зерттеудің белгіленген талаптары заңдылықтарына сүйенеді. Оларға: үлгінің көрнектілігі, айқындылығы, бейнелілігі және дәл бөлшектенген зерттеуші объектінің анықтылығы, объектілігі зерттеу жұмысын жүргізудегі тәуелсіздігі жатады.

Кез-келген пәнді оқытудың жеке процесін жаңадан қарастыру үшін, бүгінгі құрылған негізіне сүйенбестен жаңа байланыс құру мүмкін емес. Ағылшын тілін оқыту процесінің үлгіленуі үнемі алдын ала шешілген мәселелер мен міндеттер арқылы құрылады. Ізденушінің алдын-ала қойылған міндеттерді түсінуге, нақты жағдайдағы жаңа тәсілдер анықталады. Ағылшын тілін оқытуда жинақталған тәжірибелердің жиынтығы, нақты мәліметтері, оның сараптамалары, тек ғылыми тұжырымдалған түсініктердің дәлелі ғана емес, шетел тілін оқыту процесінің стратегиясын дұрыс дамытуды құрудың көзі болып табылады. Және бұл шетел тілінде сөйлеуге үйрету әдістемесінің негізгі бір бағыттарының сараптамасы ретінде қарастырылып, қарапайым логикалық байланысып, бейнеленеді [14, 15].

Теориялық тұжырымдарды ескере отырып, методологиялық жағдайда жаңа білім берудің талаптарына сай ағылшын тілі сабағында интерактивті тәсілді қолдана отырып, монологты сөз іскерлігін қалыптастыру өңделеді. Жеке тұлғаны дамыта оқытудың теориялары мен заңдылықтарына сәйкес ұйымдастырылуы, үлгіленуі студенттің жеке танымдық белсенділігі шығармашылық кезеңінде қалыптасады. Танымдық қабілеттері дамиды, студенттер мәселені бақылау, сараптау барысында нысананы белгілейді. Мәселені шешуде ұсынылған шешімін таңдайды. Оның шешілу жолдары алынған ақпаратқа сын көзбен қарау, өз пікірін сараптап құрай алу, ақпаратты өңдеу алғашқы кезеңінде жүзеге асырылады. Жеке тұлға алдында монологтық сөзді дайындауда білім, өздік шығармашылық мақсаттарды дамыту қойылады.

Ю.Н. Колюткин психологиялық жұмыстарды қорытындылай келе, сөйлеу мәдениетіне байланысты мынадай талаптарға сүйенеді:

- 1) студент ойды еркін ойлауға, өз шешімін, нысананы ұсынуға, қатесін түзетуге, әріптесінің пікірін тыңдап, сыйлауға, басқаның ойын тыңдауға, оны түсінугі құқылы;
- 2) Сынға шыдамдылық, тек өзінің айтқанын дұрыс деп түсіну, басқаның айтқан сынын еркін де дұрыс қабылдау, сапалы шешім қабылдауға көмектеседі [16].

Бұл психологтың айтқан талаптарын ескере отырып, жоғарғы оқу орнының алғашқы сатысындағы студенттерді шетел тілінде монологты сөз түріне сөйлеуге үйретуде жоғарғы оқу орнының студенттерінің өздік қабілеттері мен іскерліктерін дамыту үшін кітаппен жұмыс жасаудың үлгісімен таныстырамыз.

Студенттерді сөйлеуге үйрету нәтижесі қатысымдық қабілеттің жалпы, арнайы, жеке іскерліктерін дамыту бағытында құрылады. Ал, монолог бір адамға бағытталғандықтан, студенттің жеке іскерлігін дамыту мақсат етеміз.

Жалпы қабілеттерге: студенттің жалпы оқытуда кілт сөздермен, түрлі ақпарат құрылымдарымен жұмыс істей алуы, әңгіме құруда себеп-салдарын құрастыра білуі,

ойлаған ойын қысқаша жаазба сөздермен түсіндіруі, сараптай және қорытындылай білуі жатады.

Арнайы қабілеттерге: студенттің түрлі анықтама сөздікпен жұмыс жасауы, әртүрлі сөз әрекеттерін құрастыруда жаза алуы, оқи алуы, айта алуы, сөйлеу лексикасын, өз әңгімесін құруға қолдана алуы жатады.

Жеке қабілеттерге: студенттің өз қызығушылығын арттыруы, өз мақсаты мен міндетін белгілей алуы, болжап, жоспарлай алуы және өзін-өзі болжап түзетуі, оны іс жүзінде көрсете алуы, түсінігін көрініспен елестетуі, ойын қабылдап қорытуы, түйінін дәлелдеуі кіреді.

Студенттің сөйлеу іскерлігі мен қабілеті негізінен жалпы, жеке және арнайы әрекеттерін қалыптастыруға бағытталады. Бұл қабілеттердің ішінде біз студенттің қабілеті мен іскерлігін дамытуда ауызша коммуникативті жаттығу түрі монолог болып табылады.

Қазіргі Қазақстандық қоғам көпұлттық, көптілділік және көпмәдениеттілік жағдайда. Сондықтан осы қоғамға бейімделген көп тілді меңгерген мәдениетті тұлға қалыптастыру - өзекті мәселелердің бірі. Еліміздің Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев Қазақстан халықтары Ассамблеясының XII сессиясында сөйлеген сөзінде: «Біз алдағы уақытта осы алған бағытымыздан таймай әлемдік биіктерді бағындыра беретін боламыз. Сондай биік белестердің бірі – Қазақстанның дүние жүзіндегі бәсекеге қабілетті 50 елдің қатарына кіруі. Ол мақсатқа жету үшін, ең алдымен, әрбір қазақстандық бәсекеге қабілетті болу керек» деген болатын. Сонымен қатар осы мақсатқа жету жолдарымен де таныстырып өтті. Тіл мәселесін сөзге тиек ете отырып, Н.Ә.Назарбаев қазақстандықтардың жаңа ұрпағы ең кем дегенде үш тілді біліп, қазақ, орыс және ағылшын тілдерін еркін білу тиіс екендігін айтты. Сонымен қатар ағылшын тілін кеңінен білмейінше, ұлттың бәсекеге шынайы қабілеттілігі туралы айту қиын болатындығын ескерте отырып, барлық ата-аналарды балаларын үш тілде оқытуға шақырды [17, 18, 19].

Шәкірттер қазақ тілін толық әдеби нормада меңгеріп, орыс тілі мен ағылшын тілін еркін білу қажет. Ал ғалымдардың зерттеуінше, бала жас кезінде тілді қиналмай әрі еркін меңгереді екен. Осы ретте Білім және Ғылым министрлігінің ағылшын тілін бастауыш сыныптан бастап үйретуге назар аударуы – дұрыс талап. Бүлдіршін жаста меңгерілген білімнің іргетасы берік әрі мықты болмақ. Ал осы берік әрі мықты білімді санаға себелеп, жанға ұялататын әрине мұғалім.

Ағылшын тілі пәні мұғалімдері қазіргі кезде ағылшын тілін оқыту сапасын жақсарту мақсатында тіл үйрету саласында әлемдік озық тәжірибелерді, жаңа технологиялар мен әдістерді барынша қолдануда.

Ағылшын тілі сабағында оқушылардың тілін дамыту, білім - білік дағдыларын қалыптастыру, сөйлеуге деген қызығушылығын, белсенділігін арттыру мақсатында жүргізілетін жұмыстарға төмендегідей әдістерді жатқызуға болады [20, 21]:

1. Ауызша әдіс – теория және фактіге негізделген білімді қалыптастыруда, үй тапсырмасын және жаңа сабақты пысықтауда, ережелерді қайталауда пайдаланылады.

2. Көрнекі әдісті – бақылау қабілетін дамыту, оқылатын мәселеге ықыласын көтеру және оқу материалының мазмұнын көрнекілік арқылы түсіндіруде қолданылады.

3. Практикалық әдіс – практикалық іскерлік пен әдетті дамыту үшін және тақырып мазмұнына сәйкес практикалық жұмыстарды жүргізу үшін түсіндірілген материалды оқушылардың қаншалықты меңгергенін бақылау үшін пайдаланылады.

4. Іздену әдісі – өзінше ойлануды және зерттеу қабілеттерін дамыту үшін оқушыларды тақырыпты проблемалық оқытуға әзірлеуде қолданылады.

5. Индуктивтік әдіс – қорытынды жасау қабілетін дамыту күрделендіре оқыту үшін, ойлау қабілетін қалыптастыру үшін пайдаланылады.

6. Өзіндік жұмыс әдісін – оқу әрекетінде жұмыс істеуде қабілетті дамыту және оқу еңбегінде дағдыны қалыптастыруда жеңіл тақырыптарды өз бетінше дайындауға, дидактикалық материалдармен тиімді жұмыс жасай білуге баулу үшін қолданылады.

7. Ойын әдісі – оқушының сабаққа деген қызығушылығын оятып, белсенділіктерін арттыра түседі, сонымен қатар оқушылардың сөйлеу - білік дағдыларын қалыптастырады.

Аталған әдістерді пайдалана отырып түрлі тапсырмалар мен жаттығуларды, теориялық мәселелер мен қағидаларды меңгерту тиімді болып табылады.

Сонымен, оқушылардың ағылшын тілінде ауызекі сөйлеу қабілеттерін дамыту бағытында түрлі іс-әрекет ұйымдастыруға болады. Шет тілі пәні бойынша оқушы ереже мен ұғымдар анықтамасын тек жаттап алғаннан гөрі, оларды іс жүзінде саналы түрде қолдана алуы қажет. Түрлі тапсырмалар мен жаттығулар арқылы теориялық білімді шындауға болады.

ӘДЕБИЕТТЕР:

1. Лингвометодические проблемы преподавания иностранных языков в высшей школе: Межвуз. сб. науч. тр. / Под ред. Л.И. Сокиркиной. Вып. 6. Материалы Всерос. науч.-практ. конф. «Перевод: теория и практика в контексте вузовского образования». – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 2009. – 180 с.

2. Абдыкаппарова С.К. Развитие теории и практики межкультурной коммуникации в РК. <http://inlang.linguanet.ru/Scientific Work/Conferences>

3. Пищальникова В. А., Потапов В. В. Лев Владимирович Щерба // Отечественные лингвисты XX века: Сб. статей / Отв. ред. Ф. М. Березин. Ч. 3. — М.: [ИНИОН РАН](#), 2003. — С. 123—148.

4. Рахметова Р.С. Мәдениет – маманның лингвомәденитанымдық құзыреттілігінің құрылымдық компоненті // Қазақ тілі мен әдебиеті орыс мектебінде. – 2010. – № 7. – 24-35 б.

5. Абдигали С.А. Реализация концепции обучения иностранным языкам по учебника немецкого языка. – Алматы, 1998. – 120 с.

6. Рақымжанова С.Қ. «Шетел тілін оқыту әдістемесі», 2007ж, №5.–78 б.

7. Сақтағанова М.С., Алиева Н.Қ., Айтбаева Н.Қ. «Ағылшын тілін оқытудың әдістері», Білім, №3, 2006ж. 43-бет.

8. Байтұрсынов А. Тіл білімі. 1923.

9. Современная методика обучения иностранным языкам: методические указания к лабораторным занятиям для студентов специальности 050119 "Иностранный язык: два иностранных языка" / сост. А.К.Каирбаева, Р.Г.Дуненкулова. – Павлодар : Кереку, 2009. – 90 с.

10. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам. – М., 2000. – 260 с.

11. Бұзаубақова К.Ж. // Жаңа педагогикалық технологиялар// – Тараз: ТарМУ, 2003ж. – 78б.

12. Алхазидзе А.А. Основы овладения устной иноязычной речью. – М., 1998. – 198 с.

13. Архангельский С.И.

14. Гальскова Н.Д., Гез Н.И. Теория обучения иностранным языкам. – М., 2006. – 286 с.

15. Зимняя И.А. Психология обучения иностранным языкам в школе. М.: Просвещение, 1991. – 123 с.

16. Колоткин Ю.Н. Психологические знания и учитель // Вопросы психологии. 1983, № 3, с. 45-57.

17. Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы <http://www.akorda.kz/>

18. Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту тұжырымдамасының жобасы // Егемен Қазақстан, 26 желтоқсан 2003ж. – 83б.

19. Эналеев, С. Триединство общей цели, Языковая политика, Казахская правда. – 2007.-16августа.-стр-6.

20. Рақымжанова С.Қ. «Шетел тілін оқыту әдістемесі», 2007ж, №5.–78 б.
21. Азимов Э.Г., Вильшинецкая Е.Н « Материялы Интернетта на уроке английского языка ». Иностранные языки в школе -2001.,№1,стр.96.

ВЛИЯНИЕ ОБЩЕНИЯ НА АДАПТАЦИЮ ПЕРВОКУРСНИКОВ

Турманова К.Б.,
Магистр экономических наук,
студент 1 курса специальности "Психология"

В данной статье рассмотрено понятие адаптация, представлены некоторые аспекты его влияния на учебную деятельность и даны рекомендации по организации учебного процесса с учетом особенностей темперамента и характера обучающегося.

Ключевые слова: адаптация, учебная деятельность, индивидуальный подход, общение.

ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТЫҢ БІРІНШІ КУРС СТУДЕНТТЕРІНІҢ БЕЙІМДЕЛУІНЕ ӘСЕРІ

Турманова К.Б.,
Экономика ғылымдарының магистрі,
"Психология" мамандығының 1 курс студенті

Бұл мақалада бейімделу тұжырымдамасы қарастырылған, оның оқу қызметіне әсер етуінің кейбір аспектілері ұсынылған және оқушының темпераменті мен мінезінің ерекшеліктерін ескере отырып, оқу процесін ұйымдастыру бойынша ұсыныстар берілген.

Түйін сөздер: бейімделу, оқу іс-әрекеті, жеке көзқарас, қарым-қатынас.

THE IMPACT OF COMMUNICATION ON THE ADAPTATION OF FIRST-YEAR STUDENTS

Turmanova K.B.,
Master of economic Sciences,
1st year student of the specialty " Psychology"

This article discusses the concept of adaptation, presents some aspects of its influence on training activities and recommendations on organization of educational process taking into account the peculiarities of the temperament and character of the student.

Keywords: adaptation, educational activities, individual approach, communication.

Любой человек с рождения нуждается в общении с другим человеком. Например, неудовлетворение потребности ребенка в «общении» с матерью – постепенно приводит к тому, что он становится более общительным, дружелюбным, меньше чувств к ребенку. Таким образом, вступать в отношения с окружающими-независимо от возраста, ему необходимы одежда, жилье, сон, отдых, умение общаться и правильно общаться с окружающими людьми. Например, нельзя не сомневаться в том, что арестовать человека,

не смешивая его с другими, – это самый тяжкий вид наказания, общение с другими – это обмен жизненно важной информацией (сообщением).

Общественная, социальная и психологическая основа общения в жизни человека связана, прежде всего, с целью удовлетворения повседневных жизненных потребностей человека.

С. Елеусизова показала, что установление отношений состоит из двух частей. Одним из них являются свойства, мышление и сознательная деятельность человека по отношению к его внутреннему миру. А следующая деталь-это поведение человека и характер отношений, с которыми он общается и взаимодействует с другими.

Таким образом, общение – это наука и искусство. Это творческий процесс. Умение общаться, ладить с другими-это жизненная потребность каждого человека, связанная с его жизненным опытом, знаниями, находчивостью и интеллектом [1, с. 21].

Общение играет большую роль в культурном, осознанном становлении и развитии психики человека и его поведения. Через общение человек может раскрыть свои высокие способности и качества. Вступая в активные отношения с развитыми людьми, он сам может стать личностью. Если бы с рождения человек был лишен возможности вступать в отношения с другими людьми, он никогда бы не стал культурным, гуманным человеком, а лишь до конца был бы наполовину животным, то есть внешне был бы похож на человека. Об этом свидетельствуют многочисленные примеры в литературе, исследования. Особенно большое влияние на психическое развитие ребенка оказывают его взаимоотношения со старшими на первом этапе онтогенеза. Он в это время формирует все свои нравственные, психические поведенческие качества через общение. Развитие ребенка начинается с общения. Это первый тип социальной активности, и это происходит в онтогенезе. В это время ребенок получает информацию, необходимую для развития собственной индивидуальности.

Общение заканчивается определенным результатом, как и любая другая деятельность результат общения может рассматриваться как его продукт. Продукт будет отличаться. Среди них основное место занимают взаимоотношения и свой образ. Взаимоотношения оказывают свое влияние на процесс общения. Взаимоотношения между людьми приобретают характер выбора. Этот выбор определяется в зависимости от потребностей человека. Образ самого ребенка проявляется в различных формах жизненного опыта: опыт индивидуальной индивидуальности и опыт общения решающим фактором в развитии ребенка является отношение ребенка к самому себе, т. к. происходит активное изменение окружающей среды и приобретает социально-исторический характер. Свой образ мы рассматриваем как аффективно-когнитивный комплекс. Его аффективную сторону можно назвать самооценкой, а когнитивную-мыслью ребенка о себе. С приходом к жизни ребенок начинает общаться сначала со взрослыми, а затем со сверстниками. В результате этого человек, отданный от творения, реализует свою способность быть. Общение является основным фактором и условием психического развития ребенка. В общении люди удовлетворяют потребность в признании себя и других. Самопознание и общение тесно связаны друг с другом.

А в подростковом возрасте очень увлечены отношениями. Их отношения с товарищами, сверстниками, одноклассниками, становятся более сложными, многопрофильными и более глубокими по содержанию, чем отношения детей младших классов.

Подростковый период также характеризуется различными по степени близости отношениями, которые часто дифференцируются подростками, близкими товарищами, личными друзьями. Люди, с которыми они общаются, все чаще выходят за рамки университета, не ограничиваясь учебной деятельностью, охватывая новые интересы, профессии, отношения, выделяется самостоятельная и очень важная сфера подростковой жизни. Это создает настоящую жизнь подростка, когда в отношениях встречаются различные события, борьба и конфликты, победы и поражения, новости и сожаления,

разочарования и радости, и все это накапливается. Он действует в этой среде, размышляет, тратит много времени и душевных сил. Общение с товарищами приобретает особую ценность для подростка.

Подростки становятся более общительными по личностным качествам. Эти работы создают содержательную основу для общения студента, дают возможность проявить энтузиазм, проявить активность, самостоятельность. В любой деятельности они любят быть активными участниками, а не просто наблюдателями.

Товарищеские отношения занимают большое место в жизни студентов. Взаимные и групповые отношения подростков часто складываются независимо от отношений со взрослыми, даже вопреки их влиянию и влиянию. Эти отношения будут иметь свое содержание и логику развития. Если в младших классах положение в коллективе во многом зависит от успеваемости, дисциплины и общественной активности, то есть от того, как ребенок будет выполнять требования, предъявляемые взрослыми, то для студентов наиболее важными становятся другие качества: качества друга и товарища, смекалка и эрудиция (не только успеваемость), смелость, умение вести себя, через общение начинает адаптироваться к вновь возникшим друзьям и студентам, обучающимся в одной группе [2, с. 34-37].

Рассматривая психологический аспект человеческой деятельности, мы не можем не обратить внимания на то, что она не реализуется вне окружающей среды. Объект и явление внешней среды постоянно оказывают определенное воздействие на человека и определяют условия осуществления его деятельности, иногда нередко их воздействие носит негативный характер.

В процессе жизни человек постоянно сталкивается с ситуациями, которые ему угрожают. На протяжении всей жизни человек непрерывно-приспосабливается к климату, питанию, окружающим людям и стрессу. То есть весь живой организм стремится быть гармоничным с окружающей средой.

Итак, что касается понятия «адаптация», то, как мы уже говорили, нет четкого, однозначного определения понятия «адаптация». Ученые, исследователи в каждой области предлагают определение в зависимости от направления своего исследования. Рассматривая их, В. Н. Дружинин считает «адаптацию» тенденцией организма к среднему и продуктивному действию. А Е. А. Ямбург рассматривает «адаптацию как» способность организма к построению и функции, способности его органов и тканей к осознанию и адаптации без среды и конфликтов".

Время обучения в высшем учебном заведении совпадает со вторым этапом юности или первым этапом интеллекта, отличающимся сложностью формирования личностных качеств.

Если рассматривать ученика как личность, то 18-20 лет-это период активного развития нравственных и эстетических чувств, формирования и стабилизации характера, особенно овладения полным набором социальных ролей взрослого человека: гражданской, профессиональной трудовой и др. С этим периодом тесно связано начало «экономической активности". Демографы считают, что экономическая активность-это самостоятельное вмешательство человека в производственную деятельность, начало трудовой деятельности и создание собственной семьи. Стремительность формирования мотиваций, системы всех ценностей, с одной стороны, и специальных способностей, связанных с профессионализмом, с другой, выделяет этот возрастной период как центральный рубеж развития характера и интеллекта. Исследования, посвященные личности студента, свидетельствуют о противоречии внутреннего мира, обретении собственной самостоятельности и формировании ярко выраженной, высококультурной индивидуальности.

Другими словами, «адаптивная способность-это способность человека приспособливаться к социальным, физическим, различным требованиям окружающей среды, не испытывая никакого внутреннего дискомфорта и не имея противоречий и

противоречий». Адаптация является прологом к активной деятельности и необходимым условием ее эффективности. Отсюда видно положительное значение адаптации для лучшего функционирования той или иной социальной роли индивида [3, с. 49].

Исследователи выделяют три типа адаптации первокурсников к условиям учебного заведения:

1. формальная адаптация, отношение учащихся к новой среде, структуре Высшей школы, содержанию обучения в ней и ее требованиям;
2. общественная адаптация, т. е. групповая внутренняя сплоченность первокурсников и вообще процесс объединения групп с другими студентами;
3. дидактическая адаптация, адаптация в старшей школе в зависимости от видов и методов учебной работы учащихся.

Развитие студентов на каждом курсе имеет несколько особенностей.

Первый курс решает задачу обучения абитуриента студенческим формам коллективной жизни. Поведение студентов отличается высоким уровнем конформизма. У первокурсников тоже нет шага от дифференциации к своим ролям.

Второй курс-все виды обучения и воспитания, наиболее угнетающие в учебной деятельности студента, быстро смешиваются. Студенты получают общую подготовку, их культурные запросы и потребности - формируются разрезы. Процесс адаптации к данной среде в основном считается завершенным.

Третий курс-начало специализации, усиление интереса к научной работе проявляется как отражение углубления и дальнейшего развития профессионального интереса студента. Настойчивая потребность в специализации часто приводит к распространению всесторонних интересов личности. Как правило, типы формирования личности в вузе определяются фактором специализации.

Четвертый курс-первое реальное знакомство с профессией во время учебной практики. Интенсивный поиск рациональных форм и путей специальной подготовки поведения учащихся. Студенты переоценивают ценности культуры и жизни большинства; перспектива скорого окончания учебного заведения – формируются четкие практические принципы будущей деятельности. Появляются новые ценности, которые становятся все более актуальными в связи с местом работы, материальным и семейным положением. Студенты постепенно начинают отвлекаться от коллективной жизни учебного заведения.

На третьем и четвертом, а иногда и на втором курсах важную роль играет поиск спутника жизни. Это также влияет на общественную деятельность и успеваемость студентов. Интерес к представителю противоположного пола занимает значимое место в поведении и уме студентов. Часто бывает, что интимные отношения создают хорошее самовыражение, рабочее настроение, творческую активность, однако, если обратиться к мысли О. Кернберга, то агрессия и любовь играют роль в эмоциональных взаимоотношениях [4, С. 160-161].

Психологическое развитие личности студента-возникновение и разрешение противоречий, переход от внешнего к внутреннему, своеобразный прорыв, диалектический процесс активной работы над собой. В данной типологии основное внимание уделяется особенностям выбора профессии студентами в целом, различиям в успеваемости, отношении к профессии, основным интересам, взаимоотношениям, особенностям проведения досуга. Успех обучения подобен обучению; самоопределение, вызывающее внутреннее недоверие- определяется психическими свойствами человека. Основу этого понимания составляют личностные особенности человека (предрасположенность, устойчивость личности, плотность мотивации и др.) и весь его интеллектуальный потенциал.

Успеваемость учащихся зависит не только от развития специальных способностей и общего интеллекта, но и от интересов и мотивов, аспектов характера, темперамента, личностной направленности, его самосознания. В направленность личности могут входить ее материальные и духовные потребности. Эти потребности ждут своего удовлетворения

и поэтому вызывают страсть, подражание, желание, стремление, эмоциональные состояния, из-за которых студент вынужден проявлять активность.

Важным условием мобилизации потенциальных возможностей личности является ее направленность и активность на тот или иной вид деятельности. Самое значимое для человека происходит в конечном счете как мотивы и цели его деятельности.

Одной из основных потребностей личности студента является потребность в общении. В общении студенты познают не только других, но и себя, приобретают опыт социальной жизни.

Немалую роль в развитии и деятельности студента играет мировоззрение-взгляд на окружающий мир, система убеждений. Очевидные особенности в поведении и деятельности студента также зависят от темперамента. Также в действиях учащихся отражается и их характер. Поведение-относительно устойчивая психическая структура человека, совокупность аспектов, влияющих на его поведение [5, С. 20].

Таким образом, в период студенческого возраста четко прослеживаются следующие новшества, возможности:

1. изученность в умственном, нравственном отношении (взрослость);
2. убеждения, взгляды на мир
3. самостоятельность;
4. критичность и конфликт критичности к себе;
5. максимализм, негативное отношение к мыслям старших;
6. шутка, грубость, попытка произвести впечатление криком;
7. верхний предел интеллектуального познавательного развития.

Студенческий период является наиболее благоприятным периодом в формировании профессионального мышления и профессиональной составляющей.

На наш взгляд, студент как личность отличается своими интересами и возможностями. Наряду с тем, что он является успевающим студентом, он формирует планы на дальнейшую жизнь.

Поэтому для эффективной организации учебно-воспитательного процесса студентов в адаптации к новой социальной среде, выявление особенностей их взаимодействия является одной из актуальных проблем.

В зависимости от уровня взаимодействия студентов определяется степень адаптации. То есть, чем выше или ниже уровень общения, тем ниже или выше уровень адаптации [6, с. 26].

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Вопросы психологии межличностного познания и общения /Сборник научных трудов. – Краснодар, 1983.
2. Бодалев А.А. Личность в общении. М., 1983.
3. Балл Г.А. Понятие адаптации и его значение для психологии // Вопросы психологии. 1989. № 1. С. 92-101.
4. Гапонова, О. А. Особенности адаптации студентов вуза в процессе обучения // Психологический журнал. 1994. Том 15. № 3. С. 132-135.
5. Алексеева, О. Ф. Индивидуально-психологический фактор адаптации субъекта учебной деятельности (в контексте гуманизации образования): автореф. дис. канд. пед. наук. 1995.
6. Ануфриенко, Е.В. Особенности адаптации первокурсников в вузе // Материалы научно-методической конференции.Благовещенск: Изд-во БГПУ, 2000. С. 25-27.

ИННОВАЦИИ В ОБРАЗОВАНИИ

Зейноллақызы М.,

преподаватель казахского языка и литературы
колледжа Академии «Кайнар», г. Алматы
Эл.почта: merekezhan_20@mail.ru

Цель данной статьи - представить аналитический обзор образовательной инновации. В нем описывается классификация инноваций, обсуждаются препятствия на пути к инновациям и предлагаются способы увеличения масштаба и скорости инновационных преобразований в системе образования. Инновации в образовании рассматриваются вместе с системой образования в контексте социальной надсистемы, демонстрирующей их взаимосвязь и взаимозависимость на всех уровнях. Повышение качества и масштабов инноваций в образовании положительно повлияет на самообразование и принесет пользу всему обществу.

Ключевые слова: образование, инновация, современные технологии, качество образования, общество.

БІЛІМ БЕРУДЕГІ ИННОВАЦИЯ

Зейноллақызы М.,

қазақ тілі мен әдебиеті пәнінің мұғалімі
«Кайнар» академиясының колледжі, Алматы қ
Электрондық пошта: merekezhan_20@mail.ru

Бұл мақаланың мақсаты - білім беру инновацияларына аналитикалық шолу жасау. Онда инновацияның жіктелуі сипатталады, инновациядағы кедергілер талқыланады және білім берудегі инновациялардың ауқымы мен жылдамдығын арттыру жолдары ұсынылады. Білім берудегі инновациялар білім беру жүйесімен бірге олардың барлық деңгейлерде өзара байланысы мен тәуелділігін көрсететін әлеуметтік супержүйе аясында қарастырылады. Білім берудегі инновациялардың сапасы мен ауқымын жақсарту өзін-өзі тәрбиелеуге оң әсер етеді және бүкіл қоғамға пайда әкеледі.

Түйін сөздер: білім, инновация, заманауи технологиялар, білім сапасы, қоғам.

INNOVATION IN EDUCATION

Zeynollakyzы M.,

teacher of the Kazakh language and literature
College of the Academy "Kainar", Almaty
Email: merekezhan_20@mail.ru

The purpose of this article is to provide an analytical overview of educational innovation. It describes the classification of innovation, discusses the barriers to innovation, and suggests ways to increase the scale and speed of innovation in education. Innovations in education are considered together with the education system in the context of a social supersystem that demonstrates their interconnection and interdependence at all levels. Improving the quality and scope of innovation in education will have a positive impact on self-education and benefit the entire society.

Keywords: education, innovation, modern technologies, quality of education, society.

Образование, будучи социальным институтом, обслуживающим потребности общества, необходимо для выживания и процветания общества. Он должен быть не

только всеобъемлющим, устойчивым и превосходным, но и постоянно развиваться, чтобы отвечать на вызовы быстро меняющегося и непредсказуемого глобализованного мира. Эта эволюция должна быть системной, последовательной и масштабируемой; поэтому ожидается, что школьные учителя, профессора колледжей, администраторы, исследователи и политики будут вводить новшества в теорию и практику преподавания и обучения, а также во все другие аспекты этой сложной организации, чтобы обеспечить качественную подготовку всех учащихся к жизни и работе.

Здесь мы представляем системное обсуждение образовательных инноваций, определяем барьеры для инноваций и намечаем потенциальные направления для эффективных инноваций. Мы обсуждаем текущее состояние инноваций в образовании нашей страны, что такое инновации в образовании, как инновации интегрируются в школы и колледжи, почему инновации не всегда дают желаемый эффект и что необходимо сделать для увеличения масштабов и темпов инноваций. Основанные на преобразованиях в нашей системе образования. Затем мы предлагаем рекомендации по развитию образовательных инноваций. В качестве примеров инноваций в образовании мы выделим онлайн-обучение и временную эффективность обучения с использованием ускоренного и интенсивного подходов.

Для выживания и прогресса отдельного человека, нации и человечества необходимы инновации и эволюция. Инновации в образовании имеют особое значение, потому что образование играет решающую роль в создании устойчивого будущего. «Инновации напоминают мутацию, биологический процесс, который поддерживает развитие видов, чтобы они могли лучше конкурировать за выживание» (Hoffman and Holzhter, 2012, стр. 3). Следовательно, инновации следует рассматривать как инструмент необходимых и позитивных изменений. Любая человеческая деятельность (например, промышленная, деловая или образовательная) требует постоянных инноваций, чтобы оставаться устойчивой.

Потребность в образовательных инновациях стала острой. «Широко распространено мнение, что социальное и экономическое благополучие стран будет в еще большей степени зависеть от качества образования их граждан: появления так называемого «общества знаний», трансформации информации и средств массовой информации, и растущая специализация со стороны организаций требует высокого уровня навыков и знаний. Сегодняшние образовательные системы должны быть эффективными и действенными, или, другими словами, достигать поставленных перед ними целей, максимально используя имеющиеся ресурсы» (Cornali, 2012, p. 255).

«Образованию нужны не только новые идеи и изобретения, которые разрушают ожидания сегодняшнего статус-кво; чтобы оказать значимое влияние, эти новые решения должны также «масштабироваться», то есть становиться достаточно большими, чтобы обслуживать миллионы студентов и учителей или большую часть определенных недостаточно обслуживаемых групп населения» (Shelton, 2011). Но здесь что-то не работает.

В результате этого обсуждения возникают три больших вопроса: почему, имея такое количество новаторов и организаций, занимающихся инновациями, наша система образования не получает от них никакой пользы? Что мешает создавать и, особенно, внедрять преобразующие, изменяющие жизнь и столь необходимые инновации в школах и колледжах этой страны? Как мы можем эффективно развивать, поддерживать и распространять достойные инновации, чтобы наши ученики преуспевали как в школе, так и в университете и добивались наилучших результатов обучения, которые будут адекватно подготовить их к жизни и работе? Давайте сначала посмотрим, что такое образовательная инновация.

Вводить новшества - значит выходить за рамки того, что мы делаем в настоящее время, и развивать новую идею, которая помогает нам выполнять нашу работу по-новому. Следовательно, цель любого изобретения - создать что-то отличное от того, что мы

делали, будь то качество или количество, или и то, и другое. Чтобы добиться значительного преобразующего эффекта, инновация должна быть задействована, что требует быстрого распространения и широкомасштабного внедрения.

Эффективность обычно определяется количеством времени, денег и ресурсов, необходимых для получения определенных результатов. В образовании эффективность обучения определяется в основном затраченным временем и затратами. Обучение будет более эффективным, если мы достигнем тех же результатов за меньшее время и с меньшими затратами. Производительность определяется путем оценки полученных результатов по сравнению с затраченными усилиями для достижения результата. Таким образом, если мы сможем достичь большего с меньшими усилиями, производительность возрастет. Следовательно, инновации в образовании должны повышать как продуктивность обучения, так и эффективность обучения.

Точно так же образовательные инновации касаются всех заинтересованных сторон: учащихся, родителей, учителей, руководителей системы образования, исследователей и политиков и требуют их активного участия и поддержки. При рассмотрении учащихся мы думаем об изучении когнитивных процессов, происходящих в мозге во время обучения, - выявлении и развитии способностей, навыков и компетенций. К ним относятся улучшение отношения, предрасположенности, поведения, мотивации, самооценки, самоэффективности, автономии, а также коммуникации, сотрудничества, вовлеченности и продуктивности обучения.

Образование питается обществом и, в свою очередь, питает общество. Национальная система образования зависит от самоотверженности и ответственности всего общества за ее эффективное функционирование, поэтому участие родителей вместе с сильной поддержкой сообщества и общества имеют решающее значение для успеха.

Все инновации в конечном итоге направлены на изменение качественных и / или количественных факторов результатов обучения:

- качественные: лучшие знания, более эффективные навыки, важные компетенции, развитие характера, ценностей, предрасположенностей, эффективное трудоустройство и производительность труда;

- количественные: улучшенные параметры обучения, такие как результаты тестов, объем изученной информации, количество разработанных навыков или компетенций, количество зачисленных в колледжи, измеренная успеваемость учащихся, удержание, отсев, процент окончания, количество учащихся в классе, стоимость и эффективность времени.

Анализируя инновации нашего времени, мы не можем не заметить, что подавляющее большинство из них являются материальными, являясь либо технологическими инструментами (ноутбуки, iPad, смартфоны), либо технологическими системами обучения и материалами, например, системой управления обучением (LMS), образовательное программное обеспечение и веб-ресурсы. Технологии всегда служили как движущей силой, так и инструментом инноваций в любой сфере человеческой деятельности. Поэтому для нас естественно ожидать, что инновации, основанные на приложениях инопланетян, могут улучшить преподавание и обучение. Хотя технологии - большой актив, тем не менее, являются ли они единственным или основным источником сегодняшних инноваций, и разумно ли полагаться исключительно на технологии?

Технологии используются в производстве, бизнесе и исследованиях в первую очередь для повышения производительности труда. Поскольку интеграция технологий в образование во многом схожа с интеграцией технологий в любой бизнес, имеет смысл оценивать технологические приложения по изменениям в производительности и качестве обучения.

Более тревожным, чем даже отсутствие педагогической основы для технологического образования, является искренняя вера многих преподавателей в то, что технологии решат все проблемы, с которыми они сталкиваются в классе, будь то живые

или виртуальные. Следовательно, в настоящее время все меньше университетских профессоров осознают необходимость педагогического мастерства в онлайн-обучении в дополнение к опыту в предметной области, поскольку они считают, что технологии в любом случае решат все учебные трудности.

Проблемы онлайн-обучения

Спрос на онлайн-обучение в значительной степени обусловлен работающими взрослыми студентами, желающими иметь широкий доступ к образованию и, в то же время, приспособить обучение к своей занятой жизни, а не его эффективностью как когнитивного инструмента, которая определяется его самая привлекательная черта - удобство (Christensen, Eyring, 2011; Song et al., 2004). В исследованиях степени удовлетворенности учащихся студенты обычно оценивают свой онлайн-опыт как удовлетворительный, причем удобство является наиболее цитируемой причиной. Мы наблюдаем, что студенты предпочитают удобство как потребительскую стратегию, и, к сожалению, не только в онлайн-высшем образовании, но и во всей образовательной системе. Удобство, наряду с комфортом, помогает снизить рабочую нагрузку и сложность обучения, а также снизить нагрузку на личное общение с классом и инструктором. Это вызывает чувство уединения и самоудовлетворения. Это также порождает ложное представление о том, что онлайн-обучение легче, чем обучение в классе и часто приводит к онлайн-мошенничеству (Spalding, 2012). Однако удобство, как и фактор счастья, означает менее требовательный и менее строгий школьный опыт. Удобство может быть благом для творческих людей, избавляя их от необходимости тратить время и силы на мелочи; однако у него также может развиваться самоудовлетворение и лень вместо того, чтобы бороться с препятствиями и выполнять тяжелую работу по копанию шахты знаний.

Образование в Казахстане отчаянно нуждается в эффективных масштабных инновациях, которые могут помочь обеспечить высококачественные результаты обучения в рамках всей системы и для всех учащихся. Мы можем начать с усиления интеграции успешных международных моделей обучения и создания условий в наших школах и колледжах, которые поощряют и поддерживают новаторов и предпринимателей в сфере образования или образовательных работников. Более того, эти преобразования должны быть разнообразными, но систематическими, направленными на разные жизненно важные аспекты образования. Глубокие, многогранные и всеобъемлющие инновации, как материальные, так и нематериальные, способны быстро создавать масштабируемые эффекты.

В центре внимания этих изменений должно быть радикальное повышение эффективности и качества преподавания и изучения теории и практики, а также ролей учащегося, учителя, родителей, сообщества, общества и культуры общества. Другие многообещающие подходы должны быть направлены на улучшение трудовой этики и отношения учащихся к обучению, развитие у них различных учебных навыков, а также повышение продуктивности обучения. Мы также должны объединить все классы, от дошкольных до старших и послевузовских, в единую систему.

Поскольку цена на образование, особенно в колледжах и университетах, продолжает расти, затраты и эффективность времени обучения, эффективные учебные подходы, а также методы и инструменты, способные выполнять основную миссию образования, - все это станет важнейшими областями исследований и изобретательских решений. Колледжи и университеты должны сконцентрироваться на повышении ценности образования, максимальном увеличении продуктивности обучения, соотношении инвестиций с прогнозируемыми результатами и повышении эффективности затрат и времени.

Какие бы технологии мы ни разрабатывали для образования, сколько бы технологий мы не использовали в обучении, человеческий фактор, особенно учащийся и учитель, остается проблематичным. Таким образом, используя преимущества эффективных образовательных технологий, мы должны поместить эти современные

инструменты в более широкий контекст человеческого образования, чтобы сохранить его гуманистическую цель развития и, таким образом, более эффективно использовать их.

Компьютеры для образовательных готовы, но готовы ли мы? Наше понимание того, как учащиеся учатся, и как учителя преподают и разрабатывают свою методику в технологической среде, остается недостаточным. Возникает вопрос, помогают ли современные методы повысить продуктивность обучения и, как следствие, эффективность времени и затрат. Все технологические приложения требуют прочной теоретической основы, основанной на целенаправленных, системных исследованиях и здоровой педагогике, чтобы повысить эффективность и уменьшить возможные побочные проблемы. При интеграции новых технологий в преподавание и обучение мы должны сначала рассмотреть их потенциальную применимость, ожидаемые затраты и выгоды, а затем разработать успешные образовательные практики.

Следовательно, ключом к процветающему, изобретательному обществу является многомерный подход к возрождению образовательной системы (структур, инструментов и заинтересованных сторон), чтобы он способствовал развитию, самоэффективности, критического мышления, творчества и общей культуры учащихся, который поддерживает инновационное образование. Чтобы добиться успеха, инновационное образование должно стать коллективным делом всего общества, за которое мы должны нести всеобщую общественную ответственность. В противном случае все наши усилия по построению эффективной системы образования потерпят неудачу.

Список литературы:

1. Aaron, S. (2007), "An insider's look at online learning", Teaching Community, available at: <http://teaching.monster.com/education/articles/1599-an-insiders-look-at-online-learning?print=true> (accessed September 3, 2016).

2. Abeyta, E. (2013), "Lifelong customers: the response to student consumerism", The Evollution, available at: <http://evollution.com/opinions/lifelong-customers-response-student-consumerism/> (accessed September 10, 2016).

3. Accuosti, J. (2014), "Factors affecting education technology success", ASEE 2014 Zone I Conference, April 3-5, available at: www.asee.org/documents/zones/zone1/2014/Student/PDFs/112.pdf

4. Afshar, V. (2016), "Disrupting higher education", a blog, *The Huffington Post*, August 5, available at: www.huffingtonpost.com/vala-afshar/disrupting-higher-education/11341146.html

5. Baer, L. and McCormick, J. (2012), "Building the capacity for change through innovation", in Hoffman, A. and Spangehl, S. (Eds), *Innovation in Higher Education: Igniting the Spark for Success*, American Council on Education, Rowman&Littlefield Publishers Inc., Lanham, MD, pp. 165-181.

ДУЛАТ ИСАБЕКОВ ШЫҒАРМАШЫЛЫҒЫНДАҒЫ ЗАМАН ШЫНДЫҒЫНЫҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Балтабаева Г.С.,

«Қайнар» академиясы "Тілдер және журналистика" кафедрасы,
филология ғылымдарының докторы

Ескожанов М.К.,

Алматы қаласы. Қайнар академиясының 2-курс магистранты

Мақалада Дулат Исабеков шығармашылығындағы заман шындығы жайлы қарастырылады. Бұл мақала Дулат Исабеков шығармашылығын арнайы

қарастырғандықтан, суреткер шеберлігіне, оның өмір шындығын толыққанды көркем бейнелермен жеткізу бағытындағы ерекшеліктеріне басты назар аударылды. Өйткені талантты суреткердің шығармалары қазіргі кезеңнің әдеби-қоғамдық беталысын бейнелеуге ұмтылған шығармалар болып табылады. Әсіресе сөз зергерінің шығармаларында өмір шындығын таныту, сол дәуірдегі замандас бейнесін ашу арқылы дәуір келбетін көрсету, сол сияқты ұлттық психология, әйел кейіпкерінің ішкі жан әлемін бейнелеудегі көркемдік әдістерімен ершеленеді. Жазушының туындыларын психологиялық тұрғыдан бағалау, шығармаларындағы кейіпкердің ішкі жан дүниесінің иірімдерін бейнелеу тәсілдерін, оның ішінде қазақ халқының ұлттық менталитетіне тән өзгешелікті ашып көрсету, шығармаларын зерттеу барысында замандас бейнесін ашу сияқты мәселелер анық көрінеді.

Түйін сөздер: заман шындығы, автор позициясы, адамдық фактор, адами құндылық, ішкі әлем, рухани құнсыздық.

АКТУАЛЬНОСТЬ РЕАЛИЙ СОВРЕМЕННОСТИ В ТВОРЧЕСТВЕ ДУЛАТА ИСАБЕКОВА

Балтабаева Г.С.,

Академия "Кайнар", кафедра "языков и журналистики",
доктор филологических наук

Ескожанов М.К.,

г. Алматы. Магистрант 2 курса Академии Кайнар

В статье рассматриваются современные реалии в творчестве Дулата Исабекова. Так как эта статья специально рассматривала творчество Дулата Исабекова, основное внимание было уделено мастерству художника, его особенностям в направлении передачи реалий жизни полноценными художественными образами. Ведь произведения талантливого художника являются произведениями, стремящимися отразить литературно-общественные тенденции современного периода. Особенно в произведениях словесного ювелира отражена реальность жизни, отражение облика эпохи через раскрытие образа Современника той эпохи, а также национальная психология, художественные приемы в изображении внутреннего мира женского героя. Наиболее ярко проявляются такие вопросы, как психологическая оценка произведений писателя, раскрытие в его произведениях способов отражения внутренней души героя, в том числе своеобразие, присущего национальному менталитету казахского народа, раскрытие образа Современника при изучении его произведений.

Ключевые слова: реалии времени, авторская позиция, человеческий фактор, человеческая ценность, внутренний мир, духовная никчемность.

THE RELEVANCE OF THE REALITIES OF MODERNITY IN THE WORK OF DULAT ISABEKOV

Baltabaeva G.,

a Doctor of Philological Sciences of Department
of "Languages and Journalism"
of "Kainar" Academy

Yeskozhanov M.

Almaty, 2nd year Master student of "Kainar" Academy

The article examines the modern realities in the work of Dulat Isabekov. Since this article specifically considered the work of Dulat Isabekov, the main attention was paid to the artist's skill, his features in the direction of conveying the realities of life with full-fledged artistic

images. After all, the works of a talented artist are works that seek to reflect the literary and social trends of the modern period. Especially in the works of the verbal jeweler, the reality of life is reflected, the reflection of the image of the era through the disclosure of the image of a Contemporary of that era, as well as national psychology, artistic techniques in depicting the inner world of the female hero. The most prominent issues are the psychological assessment of the writer's works, the disclosure in his works of ways to reflect the inner soul of the hero, including the originality inherent in the national mentality of the Kazakh people, the disclosure of the image of a Contemporary when studying his works.

Keywords: *the realities of time, the author's position, the human factor, human value, inner peace, spiritual worthlessness.*

Қазіргі қазақ әдебиеті тарихында көрнекті орны бар жазушы Д.Исабеков прозасының ерекшелігін айқындау, қаламгер, шеберлік қырларын, оның шығармашылық лабораториясын зерттеу, шығармаларындағы кейіпкердің ішкі психологиялық иірімдерінің көрінуі. Д.Исабеков прозасы қазақ әдебиетіне соны кейіпкерлер, қайталанбас типтер мен характерлер, әсіресе қарапайым ауыл дамдары образдарының тұтастай галереясын әкелді.

Суреткер туындыға эстетикалық талғам мен өмірдегі шындықты қосып баяндағанда ғана оның оқырман жүрегінен орын табуы заңдылық болып есептеледі. Ал өмірлік шындықты шынайы суреттеу үшін қаламгерге жоғары дүниетаным мен заман шындығын қалтқысыз жеткізетін сезімтал жүрек пен кемел талант та қажет. Негізінде оқырманды ең алдымен жазушының өмірді түсінудегі тереңдігі мен көркем шығарманы заман шындығына сай суреттеп беруі баурап алады. Олай болса, жазушының мінез құлқындағы, өмір жолындағы, әлеуметтік жағдайындағы, ойлауы мен түйсінуіндегі дарылық сипаттары оның шығармашылық өнеріндегі бастау бұлағы деп ойлауымызға болады. Ал қаламгердің кісілік болмысындағы дара өзгешеліктер оның қоғам шындығындағы қандай өзекті мәселелерді толғап, одан қандай әсер алып, өзі өмір сүрген заманның түйткілдеріне баға беруі деп есептер едік. Осындай адамдық фактордың түрлі жағдайларын өз туындыларына арқау етіп, «заман адамын», «заман шындығын» жан-жақты суреттей білген талантты жазушы – Д.Исабеков. Жазушы әңгімелерінде өмірлік жағдаяттағы адам тағдыры, заман ақиқаты сабақтастырыла суреттеледі. Оның кейіпкерлері шындықтан суарылып бейнелеген қаһармандар ретінде оқырман жүрегіне ұзақ сақталады.

Дарынды жазушының қоғам өміріндегі түрлі келеңсіздіктер, әділетсіздіктер турасында жазылған әңгімесі – «Мәңгілік қағида». Шығарманың «Мәңгілік қағида» аталуының да өзіндік сыры бар. Қай заман, қай дәуір, қай елде де жетім мен жесірдің, әлсіз бен мұқтаждың мүддесі құнтталып, жоғы түгенделген емес. Қай кезде де әлсізді әлді жеңіп, өз өктемдігін жүргізген. Осы шағын шығарманың басты айтар ойы, арқалар идеясы – осы. Небәрі он алтыға енді ғана шыққан жас жеткіншектің өмірі бір сәтте өзгеріп шыға келді. Онсыз да әкеден қаршадайынан жетім қалып, өмір тақсиретін ерте тартқан оған алты жыл бас бостандығынан айыру жазасы кесілді. Әкесі дүние салған соң, анасы төрт баламен жалғыз қалды. Сол сәттен бастап бұлардың басынан қайғының бұлты бір сәт те сейілген емес. Әпкесінің тұрмысқа ш ығатыны туралы қуанышты хабардың соңы анасының көз жасымен, өз қызына тым болмаса сырға салып шығарып сала алмайтындығы жөніндегі өкінішпен аяқталған болатын. Осы жағдайдың бәріне куә болған жас бала көршісінің үйіне ұрлыққа түсуді ұйғарады. Мұның соңы әлгіндегідей өкінішті жағдаймен аяқталды. Жазушы мұнда бір ғана о басының басындағы трагедияны емес, бүкіл қазақ қоғамын жайлаған қасіреттің бетін ашады. Адамдардың бір-біріне деген мейірімсіздігі, дүние жию мен баю жолында жап-жас баланың өмірін құрбандыққа опонай шалуы – қоғамның бүркеуге келмес ащы шындығы. Қайыршы кейпінде өмір сүріп жатқан көршісіне көмек қолын созбақ былай тұрсын, тіпті, өз үйіне ұрлыққа түсіп, ештеңе алып кете алмаған жасөспірімге ұрламаған затын ұрлады деп, екі есе шығын жазып, ақша

табуға құныққан көршінің әрекетін сорақылық деп тапқан ешкім болмады. Бәріне куә болған екі милиция қызметкері, тіпті әділ шешім айтар соттың өзі де бар шындықты біліп тұрса да, «бармақ басты, көз қыстылыққа» салынып, жас баланы шімірікпей жазаға кеседі. Шығарма шешімінде айыпқа тартылған, әлеуметтің әлді өкілдері көрсеткен қысым алдында қауқарсыз жас баланың ойы арқылы жазушы бүгінгі қоғамға берген өз бағасын, көзқарасын айқын танытады.

Қоғам өмірінің толғауы жеткен келелі мәселелерін шынайы суреттей білген қаламгер шығармашылығы жайлы сыншы М.Қожахметова «Әріптестерінің, құрдастарының арасында Исабековтей өз ортасын, ұлтын, өз системасын алдын-ала көрегендікпен суреттегені кем шығар» [1,23 б.] деген ой түйеді. Қазақ халқының жетімін жылатпаған, жесірін шетке ысырмаған қамқор мінезінің бүгінде жоғалып бара жатқанын жазушы асқан шеберлікпен толғана көрсете алған.

Жазушы шығармаларының тақырыбы, авторлық позиция тағы да қорғансыз жетім бала мен дәрменсіз әке туралы баяндайды. Қаламгердің оқырманын толғандырып, әр түрлі ойға салатын шығармасының бірі- «Дәрмене» әңгімесі. Д.Исабеков осы туындысында адамдарды-қорғансыз жандарды қорғау идеясын қозғайды. Қартайған шағында жалғыз ұлын жер қойнына тапсырған, ұрпақ жалғастығы сол ұлдан қалған немереге тірелген тұста Тоқсанбай үйде қарап жата алмайды. «Тоқсанбай қарт сегіз ай бойы төсектен тұра алмай жатты. Жұрт оны жынданатын шығар деп ойлады. Бірақ кеудеден жан жан шықпаған соң қиын екен, тіршілік қайтадан ес жиғызды. Жалғызынан қалған жалғыз немере ес жиғызды.» [2,273б.] деген үзіндіде немересі үшін белін буып, есін жиған қарт адамның шынайы тірлігін, ішкі қуатын танимыз. Ол отбасының құлаған шаңырағын түзету үшін немересін ертіп, қырдан дәрілік шөп-дәрмене оруға талап қылады. Ала жаздай дәрменені орып, сосын оны үкіметке өткізіп, одан түскен ақшаға немересіне киім, велосипед алып беруді ойлайды. Осындай мақсатпен белі бүкірейіп жаз бойы ертеңнен кешке дейін жұмыс жасаған қарттың бұл ойы жүзеге аспай қалады. Көл- көсір еңбек еш болып, бейнетпен жинаған дәрмене ақшасы озбыр, зұлым, жап-жас Омаштың қалтасына түседі. Арам ниетті жігіт бұл ақшаны «тал түсте менен төрт-бес жігіт тартып әкетті» деп ант-су ішіп, өтірікпен адал еңбектің ақшасын бермей қояды. Осы сәттегі Тоқсанбай қарт пен немересінің жан дүниесіндегі арпалыс, қиналу, өкіну, сөздерін дәлелдей алмау, әлсіздік сезімдері оқырманының да ішкі әлемінің тас талқанын шығарады. Жан дүниесінің тас талқаны шықса да, рухы мықты қарт сыртқа сезімін білдірмейді, ол ұрлығымен елге белгілі болған Омашты кешіреді. Сол сәтте қартқа қайран қаласың, «Еңгезердей күші тасып тұрған Омашты неге кешірді?»-деп, іштей оған наразылық білдіресің. Тоқсанбай қарттың монологынан: «дәрменеден түскен ақша түгелдей адал еңбектен түссе, бірсәрі, арасында Омаштың ұрлығынан да пайда түсті ғой» деп, өзін-өзі іштей қайрап, арам ақшадан бас тартады. Омаш біреулердің дәрменесін ұрлап әкелген сәтте: «Ой, алла-ай, енді маған істетпегенің осы ма еді. Қарадай қарап жүріп күнәға баттым-ау. Бір байғұстың өзіміз құсап тырбанып жүріп орған дәрменесін қырманға түсіріп, қарғысына ұшырайтын болдық қой. Мына бір мың болғырды құдай қайдан сап еткізіп еді?! Аюдай ақырып тұрған неменің көн құлағынан сөз өте ме, тыңдай қоя ма айтқаныңды?»-[2,284б.] деген қарттың сөзі оқушыға сұмдық әсер етіп, оған жаның жаның ашиды. Осы бір сәтте жазушы Д.Исабековтің адами құндылық-ішкі жан дүниесінің де тазалығын өмір күйбеңінен бірінші қойған кейіпкерін жақсы көріп кетесің, қандай қиын сәт болса да, ұлттық қасиетіміз-рухтың мықтылығын сақтайтын қарияларымызды құрметтеу керектігін ұғынасың. Бұл-өмірде жиі кездесетін шырқыраған шындықтың бір көрінісі.

Жазушының «Өкпек жолаушы» әңгімесінде мынадай үзінді кездеседі: «Бұл үйде не тіршілік болсын, орны ойсырап бітпей тұрған ештеңе жоқ. Бәрі дайын, бәрі бар. От жақпайсың, су тасымайсың, екі-үш күнде бір дүкенге барып,...оны-мұны әкеліп қойсаң болғаны, қылт етіп жұрт көзіне көрінбей жата бер. Мейірбандыққа жаратылған адамды тас бауыр ететін қала тіршілігі-ай десеңші. Бірақ тас бауырсың деп кімді кінәлайсың, неге

кінәлайсың? Бәрінің өз тірлігі, өз шаруасы өзінде, қайта-баса көктеп кіріп барса, өзгенің тыныштығын бұзудан да қорқады емес пе?» [2,445б.] Автордың өзіндік ерекшелігі-Исабековтің барлық кейіпкері бір-бір қоғамдық көзқарастың иесі болып, өз көзқарастарын білдіріп жатады.

Автордың осы үзіндісінен біз қазақ халқының бірінің үйіне бірі рұхсат сұрамай-ақ сәлемдесіп кіре беретін бауырмалдығын аңсаған жазушының көңіл күйін байқаймыз. Туыс, жекжат, тіпті көршілермен, құдайы қонақ деп, алғаш келгенде де бейтаныс жанға қонақжайлығын көрсететін қазақтың керемет дәстүрін аңсаған қаламгердің ішкі әлеміндегі сырды сеземіз. Заман өзгерген сайын адамның да мінез құлқы да, дәстүр-салтты ұстануы да басқаша болып кететінін нәзік жанды жазушы сезімталдықпен шынайы көрсетеді.

Басты кейіпкер нағыз қазақ анасының кейпінде суреттеледі. Отағасы ерте қайтыс болған Зейнеп төрт баланың қамы үшін оларды жеткіземін деп, қара жұмыстың сан түрін жасайды. Бар ойлағаны- балаларым қиындық көрмесе, жетімдіктің не екенін білмесе деген аналық қамқорлықпен балаларына жағдай жасау. Балаларының кішкентай кездеріндегі қылықтарын еске алған әйел қызы Нәзипаның өзіне көмектесіп, күні бойғы болған жәйттерді: «Ойнадық, қыдырдық, құрбым сол жерден өзіне бантик алды. Әдемі, көк болғанда бар ғой, көкпеңбек. Сонан соң балмұздақ жедік. Ол жеді. Ол өзіне ғана алды. Неге саған алмады. Білмейм. Бірақ маған балмұздақ жеуге болмайды ғой. Тамағым ауырады. Сонан соң сен ұрысасың. Мен ауырсам, сен жұмыстан қаласың, сонан соң саған ақшаны аз төлейді.» Зейнеп оған білдірмей жаймен ғана күрсініп қойды. Өнебойындағы ду-ду еткен аянышты сезімдердің бас көтеріп келе жатқанда, басып тастамақ болып қайта сөз бастады: «Сосын қайтыңдар ма?» «Паркке барып самолетке отырдық. Маған өте ұнады. Ол тағы отырды. Мен қарап тұрдым». «Неге?» «Сол ...Самолетке көп отырудың қажеті жоқ. Басың ауырады.» Нәзира сөйлеп жатып ұйықтап қалды. Зейнеп мойнын қысып бара жатқан қызының қолын босатты да, үн-түнсіз егіліп жылады.» [2,446б.]

Бүгінде балалары әр жерде жүрген, өзі үйде зейнеткерлікке шығып жалғыз қалған Зейнепті ойы сан-жаққа кетеді. Бір кезде қорықса да, қуанса да, күлсе да «мама» деп дыбыстайтын, анасыз күн көре алмайтын балалары қазір мамасының ақылына да, алақанына да, тиынына да зәру еместей көрінеді. Әңгіменің мына бір үзіндісіндегі Зейнеп ойы тіпті аянышты: «Қанша ойласа да, қанша санасын сарылтса да, балаларының өзіне деген бұрынғы ыстық ықыласын таба алмайтын секілді. Шынымен олардың осы кеткені кеткені ме? Енді олар мына жаман шаңыраққа қайтып оралмай ма, бәрі мұны ортаға алып, тұс-тұстан кеп «мамалап» ұмтылмай ма? Мұның енді ешкімге керегі болмай қалғаны ма? Ана баланы туады, ол болса жер бетін шарлап кете береді де, өзін дүниеге әкелген, бала дегенде айлар бойы кірпік ілмеуге, нәр татпауға дайын ұлы жүректі ол ұмытуы керек, келе қалса, моласына топырақ салуға келеді, лгермесе, ол да жоқ. Осылай. Ол-өмір заңы» [2,448б.]

Жазушы ата-анасын мәңгілікке қадірлеп аялап өтетін қазақтың бұлжымаған ата заңын қимастықпен еске алып, өз көкірегіндегі сөзді Зейнеп арқылы айтқызып, көп көңіліне ой салып тұр. Шынында да, қартайған ата-анасын «Қарттар үйіне» тапсырып, оларды өлгенше көрмейтін тас бауыр балалар көбейіп кеткен бүгінгі өмірде жазушы өзекті мәселені қозғап отыр. Ал бұрын мұндай масқара жағдай болмаған, жетімі мен жесірін жылатпаған қазақ халқының бүгінгі ұрпағы осындай ұлттық құндылықтан қалай айырылып қалды? Қаламгер осындай көкейкесті мәселені дер кезінде қозғап, ата салтын – ата-ананы құрметтеуді қайта жаңғырту керектігін осы әңгімесінде орынды сөз қыла білген.

Ақын Абай Балажанның өз мақаласында айтқан жүрек жарды, көкейінен жарып шыққан, Д.Исабеков шығармашылығының шеберлігі мен қаламгерлік талғампаздығы туралы мына пікірін: «Әсілі, әдебиетте белгілі бір суреткердің шығармасына пікір айтқаннан гөрі, кейде сол дүниені қинала-толғанысты бастан кешіріп өзің жазған дұрыс болар. Себебі талантты қаламгер Д.Исабеков өз шығармасында бәрін айтып кеткен, оның

туындыларында өмір шындығы жан-жақты суреттелген» [3,22б.] деген сөзіне қосылып кеткенінді аңғармай қаласың. Иа, дарынды жазушы Д.Исабеков шығармаларында заманның талай шындығы ажарлы тілмен, сезімтал жүрекпен, жоғары интеллектуалды таным-түсінікпен өткір суреттелген.

Пайданылған еңбектер:

1. Исабеков Д. Бес томдық шығармалар жинағы. 1,2-том. Повестер. – Алматы:Жазушы,1983 ж -432б.
2. Қожахметова М. Халық кеңесі// Ақиқат, 1992. №3.–23б
3. <https://stud.kz/referat/show/79667> Дулат Исабеков – роман жазушы, суреткер. Жазушының Қарғын романының көркемдік құрылымы
4. https://ust.kz/word/maqala_dylat_isabekov_sygarmasylygyndagy_zaman_syndygy-244578.htm Дулат Исабеков шығармашылығындағы заман шындығы
5. <https://kznews.kz/lifestyle/zhazushy-zhane-omir-shyndygy-skachat/> Жазушы және өмір шындығы

ОҚУ – ТАНЫМДЫҚ ІС-ӘРЕКЕТ ПРОЦЕСІНДЕ ТАНЫМДЫҚ СТИЛЬДЕРДІҢ РӨЛІ

Тұрманова К.Б.,
Экономика ғылымдарының магистрі,
"Психология" мамандығының 1 курс студенті
Бақытқали Г.Б.,
"Психология" мамандығының 3 курс студенті
Хушкелдиева С.Б.,
Әлеуметтік пәндер ғылымының магистрі

Бұл мақалада студенттердің оқу-танымдық іс-әрекеті процесінде танымдық стильдердің рөлі қарастырылады. Осы бағыттағы зерттеулердің өзектілігі негізделген. Шетелдік және отандық психологиядағы танымдық стиль туралы түсінік ұсынылған. "Далалық тәуелділік - далалық Тәуелсіздік", "импульсивтілік-рефлексивтілік", "толеранттылық-нақты емес тәжірибеге төзбеушілік" сияқты танымдық стильдерге жалпы сипаттама берілген. Онда танымдық стильдерді зерттеудің негізгі тәсілдері көрсетілген-аналитикалық, интегративті және құрылымдық. Студенттердің оқу-танымдық іс-әрекеті процесінде әр стильдің рөлі көрсетілген. Бұл зерттеу осы танымдық стильдердің корреляциясын анықтады.

Түйін сөздер: танымдық стиль, оқу, жеке тәсіл, толеранттылық, импульсивтілік, рефлексивтілік

РОЛЬ КОГНИТИВНЫХ СТИЛЕЙ В УЧЕБНО-ПОЗНАВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ

Турманова К. Б.,
Магистр экономических наук,
студент 1 курса специальности "Психология"
Бақытқали Г.Б.,
Студент 3 курса специальности "Психология"
Хушкельдиева С.Б.,
Магистр социальных наук

В данной статье рассматривается роль когнитивных стилей в процессе учебно-познавательной деятельности студентов. Обоснована актуальность исследований в данном направлении. Представлено понятие когнитивного стиля в зарубежной и отечественной психологии. Дана общая характеристика таких когнитивных стилей, как " полевая зависимость - Полевая независимость", " импульсивность-рефлексивность", "толерантность-нетерпимость к нереальному опыту". В ней изложены основные подходы к изучению когнитивных стилей-аналитический, интегративный и структурный. Показана роль каждого стиля в процессе учебно-познавательной деятельности студентов. Это исследование выявило корреляцию этих когнитивных стилей.

Ключевые слова: познавательный стиль, обучаемость, индивидуальный подход, толерантность, импульсивность, рефлексивность.

THE ROLE OF COGNITIVE STYLES IN THE LEARNING AND COGNITIVE PROCESS

Turmanova K.B.,

Master of economic Sciences,

1st year student of the specialty " Psychology"

Bakytkali G.B.,

3rd year student of the specialty " Psychology"

Khushkeldiyeva S.B.,

Master of social Sciences

This article discusses the role of cognitive styles in the process of students ' educational and cognitive activities. The relevance of research in this direction is justified. The concept of cognitive style in foreign and domestic psychology is presented. General characteristics of such cognitive styles as " field dependence - field Independence", " impulsivity-reflexivity", "tolerance-intolerance to unrealistic experiences" are given. It reflects the main approaches to the study of cognitive styles-analytical, integrative, and structural. The role of each style in the process of students ' educational and cognitive activities is shown. This study found a correlation between these cognitive styles.

Keywords: cognitive style, learning, individual approach, tolerance, impulsivity, reflexivity

Психологияда танымдық стильдер ерекше мәртебеге ие, өйткені олар білім мен адам арасындағы байланысты қамтамасыз етеді, делдалдық, жүйелік функцияны жүзеге асырады. Оларды оқуға деген қызығушылық түсіну мүмкіндігімен байланысты, сондықтан оқу-танымдық іс-әрекеттің тиімділігін арттырады, өйткені студент пен оқу жағдайының өзара әрекеттесу тәсілі оның танымдық және психологиялық қасиеттеріне байланысты [1; 20].

"Танымдық стиль" термині психологияға XX ғасырдың 50-60 жылдары енгізілген. Осы кезеңде американдық ғалымдар (Гарднер, Холцман, Клейн, Липтон, Спенс, 1959; 1966 және т.б.) адамдардың айналасындағы әлемді қалай білетінін белсенді зерттеді. Олардың зерттеу тақырыбы «Ақпаратты қабылдау, талдау, құрылымдау және санаттаудың ерекше белгілері» болды. Бұл ерекшеліктер "танымдық стиль" деп аталды. Олар зияткерлік қызметтің сәттілігінде ерекше ерекшеліктерден айтарлықтай ерекшеленді. Осылайша, танымдық стиль зияткерлік іс-әрекеттің формальды-динамикалық сипаттамасы ретінде қарастырылды, бірақ мазмұнды емес (өнімді).

"Танымдық" оқыту" деп аударылғанмен, "оқу стилі" және "танымдық стиль" орыс психологиясының тұжырымдамалық аппараттарында синоним емес. "Оқу стилі" - бұл шындықтың ақпараттық образ түріндегі көрінісі (жанасу, қабылдау, мнемоника және

ойлау). Бірінші кезекте ақпараттық кескіннің мазмұны. "Танымдық стиль" ақпараттық бейнені жасау кезінде ақпаратты өңдеудің психикалық механизмдерін сипаттайды. Бірінші орында ақпараттық бейнені құру процесі тұр [2; 19, 20].

Танымдық стильдердің алғашқы анықтамаларының бірінде г. Виткинс оларды ақпаратты өңдеудің белгілі бір әдістерін бастапқы қолдануда белгілі бір адамның тұрақты оқу қалаулары ретінде сипаттады [3]. Бұл әдістер белгілі бір адамның психологиялық мүмкіндіктері мен бейімділігіне сәйкес келеді.

Кейінірек танымдық стильдер қоршаған орта туралы ақпаратты қабылдаудың, талдаудың, құрылымдаудың, санаттаудың, оқиғаларды бағалаудың жеке айырмашылықтары түрінде өңдеудің жеке өзіндік тәсілдері ретінде анықталды [2; 20].

Т.А.Гусева когнитивті стиль адамның оқыту процесінің ерекшеліктерін сипаттайды (қабылдау, ойлау) деп атады[4].

И. В. Равич-Щербо танымдық стильді жеке тұлға категориясы арқылы анықтайды. Танымдық стильдер оқыту стратегиясының тұрақты белгілері, даралықтың ресми сипаттамасы ретінде әрекет етеді [5; 11].

М. А. Холодная жиі қолданылатын қазіргі заманғы анықтаманы береді: "танымдық стиль - бұл белгілі бір адамның психикасының ерекшелігін және оның зияткерлік мінез-құлқының ерекшеліктерін сипаттайтын ақпаратты өңдеудің жеке тәсілі " [2; 16].

М.А.Холодная ұстанымы-танымдық стильдерді жеке тұлғаның психикалық тәжірибесін ұйымдастырудың ерекшеліктеріне байланысты метакогнитивті қабілеттер ретінде түсіну [2; 226].

Бүгінгі таңда танымдық стильдерді зерттеудің бірнеше түрлі тәсілдері бар. Олардың біріншісі - аналитикалық. Осы тәсіл аясында жеке танымдық стильдер қарастырылады және сипатталады, олардың параметрлері, параметрлер арасындағы байланыс орнатылады. Соңғы онжылдықтағы аналитикалық үрдіс айтарлықтай күшейе түсті. Қарама-қарсы, интегративті үрдіс бар. Ол барлық стильдерді бір құрылымға біріктіруді қамтиды. Үшінші, құрылымдық тәсілдің өкілдері жалпы құрылымның құрамдас бөлігі ретінде танымдық стильдердің әртүрлі параметрлерін көрсетуге тырысады [1; 20].

Қазіргі уақытта ең жақсы зерттелген 10 танымдық стиль бар. Олардың ішінде: далалық тәуелділік - далалық Тәуелсіздік; импульсивтілік-рефлексивтілік; толеранттылық-шындыққа төзбеушілік

Далалық тәуелділік-далалық Тәуелсіздік

Далалық тәуелсіздік адамның тітіркендіргіш өрістердің әсерін жеңу мүмкіндігі ретінде қарастырылады. Керісінше, контекстке тәуелділік адамның далалық тәуелділігін көрсетеді [6; 221].

Бұл стильдің оқу - танымдық іс-әрекет үшін маңызы көптеген зерттеулерде айқын көрінеді. Сонымен, егер оқу материалын (мысалы, мәтінді) игеру үшін қайта құру, сұрақтардың ерекше түріне сүйену қажет болса, онда тәуелсіз стиль сәтті және тиімді болады. Өріске тәуелділік материалды түсінудің нашарлауына әкеледі. Бұл нәтиже өріске тәуелді стилі бар студенттердің материалды семантикалық қайта құрудың гипотетикалық-дедуктивті әдісіне бейім еместігімен байланысты. Дәрістер мен ғылыми мәтіндерді жазу кезінде тәуелсіз студенттер мәтінді қайта құру үшін көп жұмыс істейді. Олар сөздердің санын азайтады, ойларды қайта жазады, мәтінді құрылымдайды, оны абзацтарға, жолақтарға бөледі, түстерді қолданады және т.б. Сонымен қатар, далалық тәуелсіз студенттер оқшауланған фрагменттер түрінде берілсе, өріске тәуелді студенттерге қарағанда мәтінді жақсы түсінеді [2; 53-54]. Бұл танымдық стиль сезімдермен, зейіннің селективтілігімен, ойлауымен (атап айтқанда, абстрактілі байланысты бөлектеу қабілетімен), конвергентті қабілеттермен, оқумен байланысты маңызды корреляциялық байланыстарға ие [1; 23]. Далалық тәуелсіз студенттер оқуда сәтті. Олар білімді оңай жинақтайды және таратады, материалды сақтау мен көбейтудің ұтымды стратегиясын таңдайды [2; 54]. Далалық Тәуелсіздік кеңістіктік қабілеттердің, формальды ойлаудың

жоғары көрсеткіштеріне, шығармашылықтың жоғары деңгейіне, есте сақтау процестеріне, техникалық мамандықтарға оқытудың жетістіктеріне сәйкес келеді. Бұл стиль зерттелген функциялар мен көрсеткіштердің 44% - бен маңызды корреляциялық байланыстарға ие [7; 118].

Далалық тәуелсіз студенттер білім беру процесінің белсенді қатысушылары болып табылады. Бұл оларды оқытудағы ішкі мотивацияның жетекші бөлігіне байланысты. Керісінше, өріске тәуелді оқушылар сыртқы және теріс мотивация жағдайында сәтті оқытылады.

Жалпы алғанда, олар есейген сайын және білім жоғарылаған сайын далалық Тәуелсіздік стилі артады. 17 жасында өзіндік стиль келеді [3].

Импульсивтілік-Рефлексивтілік

Импульсивтілік гипотезаны тез алға жылжыту және барлық мүмкін нұсқаларды мұқият талдаусыз белгісіздік жағдайында тез шешім қабылдау ретінде қарастырылады. Рефлексивтілік гипотезаларды қайта тексеру және нақтылау, ықтимал шешім нұсқаларын Мұқият алдын-ала талдау кезінде бірдей жағдайларда баяу реакцияны білдіреді [6; 222].

Бұл стиль оқу-танымдық іс-әрекетке айтарлықтай әсер етеді және зерттелген функциялар мен көрсеткіштердің 33% - бен маңызды корреляциялық байланыстарға ие. Сонымен, рефлексиялық адам шешім қабылдағанға дейін мұқият және жүйелі түрде үлкен көлемде ақпарат жинайды. Импульсивті адам ақпаратты жинауға және талдауға бейім емес. Нәтижесінде олардың шешімдері жеткіліксіз ақпараттық базаға негізделеді [2; 79]. Бұл танымдық стиль ойлаумен, атап айтқанда дерексіз қатынастарды, логикалық пайымдауларды, кеңістіктік ойлауды ажырата білумен байланысты. Ол конвергентті қабілеттермен, дивергентті ойлау көрсеткіштерімен (еркін сөйлеу және орналастыру), оқу қабілетімен тығыз байланысты [1; 23]. Сондай-ақ, рефлексивтіліктің танымдық стилінің проблемаларды шешудің тиімді әдістерін табумен және қолданумен байланысы орнатылды; далалық тәуелсіздікпен; жоғары үлгеріммен [2; 82]. Сонымен қатар, оқу импульсивтілік деңгейіне тікелей әсер ететіні анықталды, атап айтқанда — студент сканерлеу стратегиясын игерген кезде импульсивтілік төмендейді [3].

Жалпы, импульсивтілік-рефлексивтілікті зияткерлік қызмет құрылымындағы формальды, бақылау және атқарушы сатылардың арақатынасының жанама өлшемі ретінде қарастыруға болады [2; 83].

Шынайы емес тәжірибеге төзімділік

Бұл танымдық стиль, алдыңғы сияқты, белгісіз жағдайларда көрінеді. Бұл адамның тәжірибесіне сәйкес келмейтін немесе оған қайшы келетін ақпаратты қабылдауға дайын болуды білдіреді [2; 71].

Белгісіздікке төзімділіктің кең анықтамасы ретінде шетелдік психология келесі анықтаманы қолданады: адамның қосарланған жағдайда пайда болатын жанжал мен шиеленісті қабылдау, ақпараттың сәйкес келмеуі мен сәйкессіздігіне қарсы тұру, белгісіздікті қабылдау, белгісіздік алдында ыңғайсыздық сезінбеу. Орыс психологиясында толеранттылық психологиялық тұрақтылықты, құндылықтар жүйесін, жеке көзқарастарды және әртүрлі жеке қасиеттерді қамтитын интегралды жеке сипаттама ретінде әрекет етеді [8; 75].

"Белгісіздікке төзбеушілік" термині бүгінде екі аспект бойынша қолданылады. Біріншіден, қазіргі жағдайды немесе қоршаған ортаны қауіп немесе ыңғайсыздық көзі ретінде қабылдауға және түсіндіруге жеке бейімділікті көрсету. Екіншіден, болашақты ыңғайсыздықтың қайнар көзі ретінде қабылдау және түсіндіру тенденциясын белгілеу.

Толеранттылық-белгісіздікке төзбеушілік дизайнын алғашқылардың бірі болып э.Френкель - Брунsvик енгізді. Ол адамның қабылдаудың субъективтілігін екіұшты ынталандыру жағдайында зерттеді және бейнені қалыптастырудағы шешім қабылдау нүктесінің маңыздылығын көрсетті [8; 76]. Оның толеранттылықтың танымдық стилін - белгісіздікке төзбеушілікті құруға үндеуі кейіннен беделді тұлғаны зерттеуде таңдаулы

бағытқа айналды. Автор өз еңбектерінде белгісіздікке төзбеушілік беделді (қатал) адамның танымдық стилінің сипаттамасы екенін көрсетті [9; 51].

"Толеранттылық" термині ойлауды зерттеуде белсенді қолданылады. Шетелдік психологияда арнайы құрылымдар бар-қарама-қайшылықтарға төзімділік және ойлау толеранттылығы. Олар танымдық стратегиялардың ішкі реттелуін байланыстырады.

Кеңес психологиясы іс-әрекетке негізделген интеллектуалды стратегияны зерттеді. О. К. Тихомиров мектебі субъектінің ойлау операцияларындағы белгісіздікті жоюдың динамикалық аспектісі мен жанама қызметінің бірлігін көрсетті [10; 69].

С. Бонердің тұжырымдамалық схемасы ерекше қызығушылық тудырады. Онда танымдық стильдің қасиеттері толеранттылықтың бастапқы сипаттамалары ретінде ұсынылған-төзбеушілік, ал жеке қасиеттер екінші реттік болып табылады. Сонымен, толеранттылық-белгісіздікке төзбеушілік-бұл танымдық стильдің де, тұлғаның да сипаттамасы [9; 52].

Бүгінгі таңда бірқатар зерттеулерде толеранттылығы жоғары адамдар жағдайды оның "ортақтығына", "күтілуіне" назар аудармай, оның нақты сипаттамалары бойынша бағалайтыны анықталды. Төзімділік деңгейі төмен адамдар, егер олардың біліміне қайшы келсе, танымдық тәжірибеге қарсы тұрады. Осылайша, объектілерді сұрыптау бойынша эксперименттер барысында төзімділігі төмен адамдар оларды стандартты, күтілетін негіздер бойынша топтастыратыны анықталды [2; 73].

Жалпы алғанда, толерантты адам жағдайдың жаңалығы мен белгісіздігін қабылдайтын және осы жағдайларда нәтижелі әрекет ете алатын адам ретінде сипатталады. Төзімсіз адам жағдайдың жаңалығын қабылдамайды, кең мағынада-әлемнің әртүрлілігі. Осыған байланысты ол алған ынталандыруды бірнеше рет түсіндіру мүмкіндігі атап өтіледі. Белгісіз жағдайлар теріс деп түсініледі, олардан аулақ болу керек. Белгісіздік мүмкіндігі" адалдық "немесе"аномалия"деп түсіндіріледі. Төзімсіз адамға консерватизм, догматизм, икемсіздік, болжамдылықты, анықтықты, жүйелілікті, өзгергіштік пен түпнұсқалықты қабылдамау тән [8; 76].

Студенттердің оқу-тәрбие қызметі белгілі бір белгісіздікпен сипатталады, яғни мақсат қоюдың, іс-әрекетті жоспарлау мен ұйымдастырудың, оның өзін-өзі бақылауы мен өзін-өзі бағалаудың әртүрлі әдістері мен құралдарын қамтиды. Сонымен, студент өзінің мотивтерін білуі керек, қандай мотивтердің тиімді екенін түсінуі керек. Дәрісте ол өзіне қандай позициялар маңызды және пайдалы екенін шешуі керек. Практикалық сабаққа дайындық кезінде қай көздер неғұрлым қолайлы, ақпараттық болатынын анықтау керек, ол олардағы ең бастысы туралы айта алуы керек. Мұндай белгісіздік бақылау және курстық жұмыстарды, ғылыми жобаларды жазу кезінде артады. Сондай-ақ, студент өз қызметін мұғалім тағайындаған мерзімге сәйкес жоспарлауы керек. Бұл дегеніміз, студент нақты ерекшеліктерді ескеріп, уақытты дұрыс бөліп, іс-әрекеттің ұтымды тізбегін құрып, объективті және субъективті жағдайлар өзгерген кезде жұмыс жоспарын қайта құра білуі керек. Семестр және жалпы бақылау кезеңінде белгісіздік тесттер түрінде көрінеді, онда бірқатар жауаптардан дұрыс таңдау керек. Бұл жағдайда белгісіздікке төзімділік өзгерістерге, жаңалыққа, тәуелсіздікке дайын болу ретінде оқу-тәрбие қызметінің тиімділігін арттыруда оң рөл атқара алады.

Көптеген шығармаларда танымдық стильдер биполярлық дизайн ретінде ұсынылған. М. а. холодная полюстердің бөліну құбылысын дәлелдеді және танымдық стильдердің төртполярлы құрылымын ұсынды. Сонымен, "далалық тәуелділік-далалық Тәуелсіздік" зерттеуінде екі полюсте де "бекітілген" және "мобильді" адамдар. Осылайша, "тіркелген өріске тәуелді", "мобильді өріске тәуелді", "тіркелген өріске тәуелді", "мобильді өріске тәуелсіз" адамдар топтары бар. Эксперименттік мәселелерді шешудегі ең нәтижелі-бұл тапсырманы сәтті орындау үшін қажет болса, өріске тәуелді мінез-құлыққа ауыса алатын мобильді далалық тәуелсіз пәндер.

Полюстердің бөлінуі "импульсивтілік-рефлексивтілік"танымдық стилінің мысалында да зерттеледі. Адамдарды импульсивті "жылдам дәл" және "жылдам және дәл

емес"деп жіктеуге болады. Рефлексиялық полюсте "баяу дәл" және "баяу дәл емес" адамдар орналасқан. Импульсивтілік ("жылдам анықтық") және рефлексивтілік ("баяу анықтық") полюстерінің өкілдері ең нәтижелі болып табылады.

Көрсетілген стильдердің полюстерін бөлудің негізгі критерийі - еріксіз зияткерлік бақылау. Ол подсознание деңгейінде ақпаратты өңдеуді реттейді. Еріксіз интеллектуалды бақылау назар аудару (бөлу және фокустау), қабылдау (объектілерді сәйкестендірудің дәлдігі), ойлау (ақпаратты өңдеу процесіне тұжырымдамалар жүйесін тарту), аспаптық мінез-құлық (әрекеттерді тежеу) және т. б.

Ерікті интеллектуалды бақылаудың қалыптасқан тетіктері" жылжымалы далалық тәуелсіз", "жылдам дәл "және" баяу дәл " тақырыптарда кездеседі және олардың зияткерлік жетілуін көрсетеді. Осы себепті бұл саясатты танымдық стиль ретінде қарастыруға болады. Басқа полюстер, мүмкін, стиль емес, бірақ үзіліссіз еріксіз интеллектуалды бақылаумен сипатталатын танымдық жетіспеушіліктің әртүрлі көріністері [2; 222].

"Нақты емес тәжірибеге төзімділік" стилінің полюстерін бөлу бойынша зерттеулер әлі жүргізілген жоқ. Осылайша, танымдық стильдер зияткерлік қызметті реттеудің жоғары ұйымдастырылған механизмі болып табылады. Олардың әсері көптеген жағдайларда, соның ішінде білім беруде де кездеседі.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, біз бұл танымдық стильдердің бір-бірімен қалай байланысты екенін анықтауға шешім қабылдадық.

Біз 18-19 жас аралығындағы 110 бірінші курс студенттерінің қатысуымен зерттеу жүргіздік.

Әдістемелік құрал ретінде біз:

Тест "АКТ-70" К. У. Эттриха [11].

Тест "өріске тәуелділік-өріс тәуелсіздігі"танымдық стилін диагностикалауға бағытталған. Оның көмегімен сіз алған білімі мен тәжірибесі негізінде немесе егер олар оған қайшы келсе, сыртқы бағыттарға негізделген шешім қабылдаған кезде адамның бағдарлану дәрежесін анықтай аласыз.

"Ұқсас суреттерді салыстыру" тесті Дж.Кагана [12].

Тест "импульсивтілік-рефлексивтілік"танымдық стилін диагностикалау үшін қолданылады. Бұл стиль адамдардың тез шешім қабылдауға бейімділігіндегі жеке айырмашылықтарын сипаттайды немесе "импульсивті" тақырыптар бірнеше таңдау жағдайында тез әрекет етуге бейім, ал гипотезалар барлық мүмкін шешімдерді жеткілікті талдаусыз жасалады. Ұқсас жағдайдағы реакцияның баяу жылдамдығы субъектілердің "рефлексивтілігіне" тән. Гипотезалар тексеріліп, бірнеше рет нақтыланады, шешім ұсынылған барлық объектілердің белгілерін мұқият талдау негізінде қабылданады.

"Толеранттылықтың жаңа сауалнамасы-белгісіздікке төзбеушілік" Т. В. Корнилова [8]. Бұл әдіс "нақты емес тәжірибеге төзімділік"танымдық стилін диагностикалау үшін қолданылады. Жоғары толерантты адамдар жағдайды оның" ортақтығы"мен өзіндік ерекшелігін ескерместен нақты сипаттамалары бойынша бағалайды. Төмен төзімді адамдар, егер деректер оған қайшы келсе, танымдық тәжірибеге төзімді

"Далалық тәуелділік-далалық Тәуелсіздік "сауалнамасында (К.У.Эттрихтің" АКТ-70" тесті) мынадай деректер алынды. Барлық пәндерде тек 7 адам (6,7 %) далалық тәуелділер ретінде сипатталады, бірінші курс студенттерінің 93,3% - ы далалық тәуелділіктің танымдық стиліне тән.

Содан кейін біз "импульсивтілік-рефлексивтілік "танымдық стилін зерттеуге бет бұрдық (Дж. Естеріңізге сала кетейік, адамдар импульсивті "тез дәл "және"тез дәл емес"болуы мүмкін. Рефлексиялық полюсте "баяу дәл" және "баяу дәл емес" студенттер орналасқан. Біздің зерттеуімізде көрсетілген 4 топтың нәтижесі келесідей болды.

Көптігі студенттердің тән когнитивтік стиль "баяу нақты" (42,7%). Олар шешім нұсқаларын егжей-тегжейлі талдауға, тиімді шешімдерді табуға бейім. Олар баяу шешім қабылдайды, бірақ аз қателіктер жібереді. Саны бойынша келесі топ - "фастинаққурат"

(29,1%). Бұл студенттер тез шешім қабылдауға және оңтайлы шешім табуға тырыспай, мүмкін болатын шешімдердің барлығын ескерместен әрекет етуге бейім. Сондықтан олар жиі қателеседі. Ең аз студенттер "тез дәл" (16,5%) және "баяу дәл емес" (11,7%). "Жылдам дәл" студенттер қажетті ақпаратты алдын-ала жинауға және талдауға, тез шешім табуға бейім емес және жиі қателеседі. "Баяу дәл емес" керісінше, олар көптеген ақпаратты мұқият жинағанына қарамастан, олар жиі қателеседі.

Естеріңізге сала кетейік, М.А.Холоднаяның пікірінше, "жылдам дәл" және "баяу дәл" сияқты полюстерді танымдық стильдер деп санауға болады. Бұл стильдер адамның зияткерлік жетілуін көрсетеді. "Жылдам дәл емес" және "баяу дәл емес" полюстер стильдер емес, олар танымдық жетіспеушіліктің әртүрлі көріністері. Олар формасыз еріксіз зияткерлік бақылауды куәландырады [2; 222].

Келесі қадам Т.В. Корнилованың әдістемесі бойынша бірінші курс студенттерінің төзбеушілігін зерттеу болды. Көптігі студенттердің тән жоғары деңгейі төзімділік нереальному тәжірибесіне, сенімсіздік (59,2%). Бұл олардың өзгерістерді қабылдауын, жаңалыққа дайындығын, жаңа сын-тегеуріндердің артықшылығын, тәуелсіздікке ұмтылысын көрсетеді. Студенттер саны бойынша келесі топ орташа төзімділікке ие (37,9%). Жоғарыда сипатталған ерекшеліктер олардың орташа дәрежесінде көрінеді. Студенттердің ең аз саны төзімділіктің төмен деңгейін көрсетеді (2,9%). Олар айқындықты, тәртіпті қалайды, белгісіздікті қабылдамайды, әрдайым ережелер мен қағидаларға сәйкес келуге тырысады, әртүрлі тәсілдермен Пікірлер дұрыс және бұрыс болып бөлінеді.

Әрі қарай, біз үш танымдық стильдің өзара байланысын анықтадық.

Далалық тәуелсіз және жоғары толерантты студенттер "тез дәл" (75%). "Жылдам дәл емес" олардың тек 25% құрайды. Керісінше, 100% - дан 100% орташа төзімділікке ие далалық тәуелсіз студенттер "тез дәл емес". Барлық далалық тәуелсіз студенттердің импульсивтілік полюсте орналасқандығына назар аударылады.

Өріске тәуелді студенттердің арасында "жылдам дәл" стилі аз дәрежеде ұсынылған. Жоғары толерантты студенттерде ол 15,8% байқалады. Далалық тәуелсіз және жоғары төзімді бірінші курс студенттерінің тобымен статистикалық маңызды айырмашылықтар бар (фэмп = 2,467, фкр = 2,31 р = 0,01 кезінде). Бұл өріске тәуелді және жоғары толерантты студенттерге қарағанда жоғары төзімділікке ие тәуелсіз студенттердің арасында "жылдам дәлдік" көп екенін білдіреді. "Жылдам дәл" стилі орта деңгейлі төзімділікпен 13,9% далалық тәуелді студенттерге де тән. Толеранттылық пен өріске тәуелділігі төмен бірінші курс студенттерінің ешқайсысы бұл стильді пайдаланбайды.

Fast accurate жоғары төзімділікке ие тәуелсіз және далалық тәуелді студенттердің және орташа төзімділікке тәуелді студенттердің шамамен бірдей пайызын құрайды (25%, 24,6% және 27,8%). Жылдам дәлсіздіктердің ең көп пайызы орташа толеранттылықпен (100%) далалық тәуелсіздігі бар студенттер арасында және төмен толеранттылықпен (66,7%) далалық тәуелділігі бар студенттер арасында байқалады.

"Баяу дәл" танымдық стилі тек тәуелді студенттерде анықталады. Бұл пайыздық көрсеткіштегі ең салмақты көрсеткіш. Мәселен, бірінші курс жоғары төзімділік студенттерінің арасында бұл стиль 45,6% - да ұсынылған, шамамен орташа төзімділік деңгейі бар студенттер саны (47,2%), төмен төзімділік деңгейі бар студенттердің пайызы олардан сәл аз (33,3%).

Ең азы-баяу, дәл емес, өріске тәуелді студенттер. Жоғары толерантты студенттер арасында олардың небәрі 14%-ы, орташа толерантты бірінші курс студенттері арасында 11,1% - ы.

Бір қызығы, екі полюс — импульсивтілік және рефлексивтілік-полюске тәуелді студенттер тобында ұсынылған.

Сонымен, өнімді танымдық стильдер ("жылдам дәл" және "баяу дәл") барлық пәндердің 59,2% - ын пайдаланады (сәйкесінше 16,5% және 42,7%). Негізінен далалық дербес және жоғары толерантты студенттер (75%) тез дәл болып табылады. Баяу дәл

негізінен жоғары, орта және төмен төзімділік (45,6%, 47,2% және 33,3%) далалық тәуелділік студенттері болып табылады.

Студенттердің 40,8% (сәйкесінше 29,1% және 11,7%) "жылдам дәлдік" және "баяу дәлсіздік" полкостерінде. Сонымен қатар, үлгінің едәуір бөлігі тиімді танымдық стильдерден айырылған және еріксіз зияткерлік бақылаудың жоқтығын көрсетеді. Дала Тәуелсіздігінің фаст-фуд студенттері арасында барлық 100% орта төзімділікке ие бірінші курс студенттері. Далалық тәуелділік студенттерінің ішінде толеранттылықтың төмен деңгейімен сипатталатындардың ең үлкен пайызы (66,7%). Ең азы-өріске тәуелділіктің баяу, дәл емес студенттері. Жоғары толерантты студенттер арасында олар 14%, орта толерантты бірінші курс студенттері арасында-11,1%.

Зерттеу нәтижесінде келесі тұжырымдар жасалды:

Бірінші курс студенттерінің 93,3% - ы танымдық "өріске тәуелділік" стиліне тән, студенттердің 6,7% - ы өріс ретінде сипатталады

Респонденттердің 42,7% - ында "баяу дәл"танымдық стиль бар. "Жылдам дәл емес" студенттердің 29,1% - ы, студенттердің 16,5% - ы тез дәл және 11,7% - ы баяу дәл емес, сондықтан студенттердің 59,2% - ы өнімді танымдық стильдерді қолданады.

Студенттердің 59,2% — ы белгісіздікке төзімділіктің жоғары деңгейіне ие, орташа деңгей-37,9%, төмен төзімділік студенттердің тек 2,9% - ына тән.

Тәуелсіз, жоғары толерантты студенттер тобында "жылдам дәл" стилі нәтижелі (75%). Төзімділік пен өріске тәуелділігі төмен бірінші курс студенттері бұл стильді қолданбайды.

Өнімді "жылдам дәл" стилі толеранттылық деңгейі жоғары далалық тәуелсіз студенттер арасында басым (75%), ал толеранттылық пен өріске тәуелділік деңгейі төмен бірінші курс студенттері арасында бұл стиль қолданылмайды.

"Баяу дәл" танымдық стилі тек тәуелді студенттерде анықталады. Жоғары толерантты бірінші курс студенттерінің арасында бұл стиль 45,6% — да, орташа төзімділік 47,2% - да ұсынылған.

Студенттердің өнімді танымдық стильдерді игеруі оқу-танымдық, іздеу-зерттеу, шығармашылық қызметке оң әсер етеді.

Әдебиеттер тізімі:

1. Беловол. в. РУДН Хабаршысы: психология және Педагогика сериясы, 2007, 3-4, 20-30 беттер.

2. Холодная М.А. танымдық стильдер. Жеке сананың табиғаты туралы, Санкт-Петербург: Петр, 2004, 384

3. Корнилова в., Парамей г. в. танымдық стильдерді зерттеудің тәсілдері: жиырма жылдан кейін. Қатынас режимі: URL: voppsy.ru/issues/1989/896/896140.htm (өтініш берген күні: 15.02.2016).

4. Гусева Т.А. студенттер тұлғасының танымдық белсенділігінің стильдері: реферат. Дис. докт. психол. ғылым. Новосибирск, 2009, [Эр]. Қатынас режимі: URL: lib.ua-ru.net/diss/cont/398283.html (өтініш берген күні: 01.2016).

5. Равич-Щербо В. аударма редакторының алғы сөзі // Клаус г. дифференциалды оқыту психологиясына кіріспе, М.: ағарту, 1987, 5-13 беттер.

6. Дэвид Йонассен, Барбара Л. Грабовски. Жеке айырмашылықтар, оқыту және оқыту туралы анықтама, Хиллсдейл, Нью-Джерси хов және Лондон, заңсыздық Эрлбаум қауымдастығы, Баспагерлер, 1993, 231 б.

7. Черемошкина Л.в., Дупина С. А. психологиялық білімнің өзекті мәселелері, 2013, 1, 108-121 беттер.

8. Корнилова Т. В. психологиялық журнал, 2010, 31, 1, Б.74-86.

9. Уртаева м. Н., Глуханук н. с.психологиялық журнал, 2012, 33, 6, Б. 50-59.

10. Корнилова Т.В., Чигринова и. А. психологиялық журнал, 2012, 33, 2, 69-87 беттер.

11. "Акт-70 "тесті, [Эр]. Қатынас режимі: URL: psytab.info (өтініш берген күні: 01.2019).

12. Қаған Д. "ұқсас бейнелерді салыстыру" тесті, [Эр]. Қатынас режимі: URL: psytab.info (өтініш берген күні: 01.2019).

МЕТОДИКА ФОРМИРОВАНИЯ РЕЧЕВЫХ НАВЫКОВ

Ораз А.С.,

Преподаватель английского языка

Формирование коммуникативной компетенции является основной и ведущей целью обучения. Опыт свидетельствует, что наибольшие трудности при иноязычном общении человек испытывает, воспринимая речь на слух. Однако, устное общение роль которого в настоящее время стала особенно значительной, невозможно без понимания речей собеседника, поскольку в процессе речевого взаимодействия каждый выступает как в роли говорящего, так и в роли слушающего. Одним из наиболее эффективных средств развития и формирования навыка говорения в обучении иностранным языкам по правилу считается диалог. Многие преподаватели уже давно оценили широкие возможности, сочетающиеся с минимальными затратами времени и объективностью результатов.

Ключевые слова: методика, речевые навыки, обучение, иностранные языки, эффективность.

СӨЙЛЕУ ДАҒДЫЛАРЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУ ӘДІСТЕМЕСІ

Ораз А.С.,

Ағылшын тілі пәні мұғалімі

Коммуникативтік құзыреттіліктерді қалыптастыру оқытудың негізгі және жетекші мақсаты болып табылады. Тәжірибе көрсеткендей, адам өзге тілде қарым-қатынас жасағанда сөйлеуді есту арқылы қабылдауда қиындықтарға тап болады. Алайда, бүгінгі таңда ауызша қатынастың ерекше маңызды болған тұсында серіктесіңнің сөзін түсінбеу мүмкін емес, себебі, сөйлеу әрекетінде әрбір серіктес сөйлеушінің де, тыңдаушының да рөлінде болады. Шет тілдерін оқытудың талаптарына сәйкес сөйлеу дағдыларын қалыптастыру мен құралдарын дамытуда ең тиімді болып диалог есептеледі. Көптеген оқытушылар оның уақыт үнемділігі мен нәтижелерінің нақтылығы секілді кең мүмкіндіктерін ертеректен бағалап келеді.

Түйін сөздер: әдістеме, сөйлеу дағдылары, оқыту, шет тілдері, тиімділік.

TECHNIQUE OF FORMATION OF SPEECH SKILLS

Orazo A.S.,

English teacher

Formation of communicative competence is the main and leading objective of training. Experience testifies that the greatest difficulties at foreign-language communication of people experiences, perceiving the speech aurally. However, oral communication which role became especially considerable now, it is impossible without understanding of speeches of the interlocutor as in the course of speech interaction everyone acts both as speaking, and as the listening. In training in foreign languages by the rule it is considered one of the most effective remedies of development and formation of skill of speaking dialogue. Many teachers estimated

the ample opportunities which are combined with the minimum expenses of time and objectivity of results for a long time.

Keywords: *technique, speech skills, training, foreign languages, efficiency.*

Введение

Задача формирования речевых навыков стала особенно актуальной для системы образования в последние десятилетия. Это связано с резким изменением коммуникационной, и, соответственно, языковой ситуации в обществе, с политическими демократическими процессами.

Современному человеку очень важно уметь строить свое устное высказывание, понимать и адекватно реагировать на чужую речь, убедительно отстаивать собственную позицию, соблюдая речевые и этико-психологические правила поведения [1].

В процессе профессиональной деятельности представители разных специальностей пользуются устной речью для того, чтобы планировать работу, согласовывать усилия, проверять и оценивать результаты; для усвоения, приобретения и передачи информации; наконец, для воздействия- влияния на взгляды и убеждения, поступки других, чтобы изменить отношение к определенным фактам и явлениям действительности.

Деловому человеку необходима также способность эффективно слушать, точно воспринимать однократно звучащую речь.

Поэтому, подготовка высококвалифицированных и компетентных специалистов невозможна без обучения культуре устной вербальной коммуникации.

Основная часть статьи

Как известно, заучивание во всех его видах и формах (явных и скрытых) служило и служит основой многих методов. Даже Г. Пальмер считал [2], что человек тем лучше говорит, чем больше он заучил наизусть. В основе такого подхода лежит бихевиористическая теория речевого поведения, которая отстаивает мнение, будто все речевое поведение - это лишь сумма заученных реакций на определенные стимулы. Будучи примененной в обучении говорению, эта теория приводит к такому положению, когда обучающийся в лучшем случае либо репродуцирует заученные фразы в подходящих условиях, либо варьирует их лексический состав, но до уровня умения говорить в новых ситуациях не поднимается.

Советская психология, (Л.С. Выготский) [3], противопоставила концепции «речевого поведения» концепцию «речевой деятельности». Согласно ей при усвоении речевых единиц психика человека претерпевает не количественные (как считают бихевиористы), а качественные изменения. У человека появляется речевая способность, которая формируется (именно формируется) под влиянием речевого общения. Эта способность и есть речевое умение. Прежде всего, несколько слов о самих понятиях «навык» и «умение». Каждый из них обладает свойственными ему качествами. Если умение соотносить с деятельностью, считать его основой, то навык можно рассматривать как основу действия, следовательно, как единицу умения.

В принципе такой подход возможен, поскольку навыки как составные компоненты умения должны обладать основными качествами, которые присущи и умению, хотя уровень этих качеств в навыке и умении различен. Только в этом случае навыки могут быть условиями, предпосылками функционирования умения, его основой. Речевое умение как система, таким образом, включает три подсистемы: грамматическую, лексическую и произносительную. Любые речевые навыки, чтобы быть условиями речевой способности и функционировать как ее основа, должны обладать системой качеств. К ним относятся: автоматизированность, устойчивость, гибкость, «сознательность», относительная сложность и др.

Автоматизированность является тем качеством, которое обеспечивает скорость,

плавность, экономичность речевого действия (навыка), готовностью его к включению и низкий уровень напряженности, без чего нормальное говорение было бы невозможным. Учителю хорошо известно такое явление, когда, казалось бы, усвоенные в упражнении грамматическое явление или звук, будучи использованными в свободном говорении, употребляется с ошибками. Это явление так называемой деавтоматизации [4].

Следовательно, мало автоматизировать действие, его надо еще сделать устойчивым, т.е. невосприимчивым ко всякого рода влияниям. Это означает, что нужно в какой-то мере предусмотреть случаи интерферирующего влияния родного языка или другого навыка на каждый данный речевой навык, выявить факторы, нарушающие устойчивость навыка, т.е. необходим этап совершенствования навыков. Жизненно необходимым качеством речевого навыка является гибкость, ибо без нее навык не способен к переносу, остается «вещью в себе». Гибкость можно рассматривать в двух планах:

- а) как готовность включаться в новой ситуации;
- б) как способность функционировать на основе нового речевого материала.

Навык как действие характеризуется также относительной сложностью: он может состоять из более мелких элементарных действий, но и сам может быть включен в более сложный навык. По мере совместного функционирования навыков в системе всего речевого умения их объем увеличивается. Несколько навыков объединяются в цепочку навыков, за счет чего увеличивается автоматическая пробежка, то есть скорость, беглость речи, ибо образуются особые внутрисистемные связи. Возможности «роста навыков» ограничены, ибо говорение нельзя автоматизировать полностью: оно предназначено для использования в бесконечно меняющихся ситуациях общения.

Наконец, несколько слов о «сознательности». «Сознательность» есть свойство навыка, присущее ему благодаря осознанности процесса формирования навыка. Но в процессе функционирования «сознательность» как бы скрыта за автоматичностью действия. Именно поэтому С.Л.Рубинштейн писал, что навык есть «единство автоматизма и сознательности» [5].

В связи со сказанным представляется правильным такое определение навыка, которое, выразит его функциональную сущность как частного речевого действия, причем выразит таким понятием, которое, не называя всех качеств навыка, включит их в себя «в снятом виде». Таким понятием является «условие». Если навыки могут стать условиями совершения речевой деятельности, это значит, что они и достаточно автоматизированы, и гибки, и устойчивы и так далее, то есть обладают всеми качествами, и наоборот: если навыки обладают всеми необходимыми качествами в комплексе, значит, они могут служить условиями выполнения деятельности.

Итак, навык есть способность совершать относительно самостоятельное действие в системе сознательной деятельности, которое благодаря наличию полного комплекса качеств стало одним из условий выполнения деятельности.

Каждый из навыков как действие состоит из двух операций, находящихся в тесной взаимосвязи как внутри одного навыка, так и между разными типами навыков. Схема условно показывает это на примере единичного навыка. Следует, однако, помнить, что навыки составляют три подсистемы: грамматическую, лексическую и произносительную [6].

Взаимообусловленность операций в навыках:

Произносительный навык	Операция произнесения	Операция интонирования
Грамматический навык	Операция выбора	Операция оформления
Лексический навык	Операция вызова	Операция сочетания

Все рассмотренные типы навыков в совокупности составляют операционный уровень умения. Этот уровень не есть еще собственно умение, ибо оно не сводится по

своим свойствам к простой сумме составляющих их элементов. Оно всегда обладает своими качествами. Собственно, речевое умение - это мотивационно-мыслительный уровень. Речевое умение как самостоятельное явление обладает следующими качествами: целенаправленность, продуктивность, самостоятельность, динамичность, интегрированность и иерархичность. Первые три уже были рассмотрены выше. В этом смысле динамичность умения сродни гибкости навыка. Но если гибкость навыка обеспечивает его перенос в аналогичную, подобную ситуацию, то динамичность обеспечивает говорящему его речевую деятельность в любой новой ситуации общения. Под интегрированностью следует понимать качество «спаянности» навыков. В речевом умении интегрируются:

- а) навыки разного типа;
- б) навыки разной степени и уровня автоматизированности, устойчивости, гибкости, сложности;
- в) автоматизированные и неавтоматизируемые компоненты.

Под последними подразумеваются: жизненный опыт, знания, эмоциональная сфера и т.п.

Поскольку речевое умение - новый качественный уровень, то благодаря интеграции, умение периодически переходит на более высокие ступени, что переживается изучающим иностранный язык как неожиданная легкость в говорении [7].

Иерархия речевого умения может быть представлена, прежде всего, двумя основными уровнями: операционным (навыковая основа) и мотивационно-мыслительным (собственно умение). На основе сказанного представляется правильным определить речевое умение через понятие «управление», в котором в снятом виде передаются все характеристики умения плюс его функциональная, деятельностная направленность. Именно наличие в умении всех его качеств - целенаправленности, динамичности, продуктивности, самостоятельности, интегративности и иерархичности - делает его способным к управлению речевой деятельностью. Таким образом, речевое умение есть способность управлять речевой деятельностью в условиях решения коммуникативных задач общения.

Коммуникация в устной форме является одной из основных задач обучения иностранному языку в школе в практических целях. Овладение ею осуществляется с помощью аудирования и говорения, при этом говорящий передавая информацию другим осуществляет действие говорения, а в это время все слушающие его осуществляют аудирование.

Устная коммуникация осуществляется при диалогической и монологической формах речи [8]. При диалогической форме речи обмен репликами в из последовательности отражает логическое развитие коммуникации и реализацию речевых намерений всех участвующих в ней. Развернутые ситуации при монологической речи строятся на внутренней логике развития мысли говорящего и на контексте всего высказывания с учетом ситуации общения.

Диалогическая форма речи отличается большой распространенностью, она функционирует буквально в любой сфере человеческой деятельности, являясь доминирующей формой устной речи. Исходя из этого следует отметить, что в системе обучения английскому языку в школе овладение говорением происходит по схеме: от диалогической формы речи к монологической.

Одну из важных задач обучения говорению при освоении диалогической речи в школе составляет освоение обмена разнообразными репликами в процессе устной речи. Различные наборы реплик отражают логический ход и развитие коммуникации между общающимися. Их нельзя сводить только к вопросам и ответам на них. Диалог чаще начинается с общения, а не с вопросов.

Немаловажной в устной коммуникации является организация самого акта общения, составными элементами которого вступление в общение и проявление инициативы,

поощрению к общению и поддержанию его, и наконец завершение общения. Владение этими элементами позволяет учащимся вступать в контакты и осуществлять общение и обмен информацией в форме, принятой данным языковым коллективом и закрепленной традициях народа - носителя изучаемого языка.

Это предопределяет необходимость для учащихся овладеть соответствующими языковыми штампами и формулами общения и употреблять их при организации устного общения.

Выводы

Формирование у учащихся механизма восприятия и порождение высказывания с помощью грамматических структур, которая происходит на начальном этапе обучения иностранным языкам, вооружает их набором фраз необходимых для организации устного общения. На начальном, структурном этапе ситуации, смоделированные средствами наглядности отражают фрагменты объективной действительности, и находят выражение в содержании высказываний, учащихся на английском языке. Ситуация общения в этом случае сведена к отношениям «Учитель-ученик» или «Ученик-ученик». Организуя любую форму ситуации, учитель должен учитывать, что она не должна выходить за пределы языковой компетенции учащихся на данном этапе. Переход к освоению монологических высказываний осуществляется на базе различных грамматических структур, освоенных учащимися с помощью коммуникативных упражнений диалогического типа, таким образом, ограниченные возможности школьного обучения позволяют школьникам овладеть навыкам говорения в пределах тематики, очерченной школьной программой и составляющей сферу общения на английском языке, а их речь носит межтематический характер.

Само общение в устной форме в пределах сферы общения на данном этапе обучения осуществляется в ситуациях тематического и математического характера. Задача учителя заключается в отборе по каждой теме типичных ситуаций, которые в совокупности перекрывали бы всю тему и отработке устной коммуникации учащихся в различных вариантах этих ситуаций учебных и реальных.

Учебные ситуации создаются с помощью средств наглядности. Учащиеся организуют с учебной целью общение между собой, отражая в своей речи предложенную ситуацию, или мысленно вписывая себя в ситуацию смоделированной с помощью наглядности, разыгрывая предложенные роли.

В учебных целях могут использоваться также естественные ситуации реальной жизни учащихся дома, в школе, за пределами школы и жизненный опыт, и любые реальные события, соответствующие осваиваемым темам. Ситуации при обучении говорению играют двойную роль: они, во-первых, отражают или подсказывают общее содержание высказываний собеседника, а во-вторых, определяют условия, в которых протекает коммуникация и ее характер.

Использованная литература:

1. Леонтьев А.А. Язык, речь, речевая деятельность. - М., 2003.
2. Пальмер Г. Устный метод обучения иностранным языкам. — М., 1960.
3. Выготский Л.С. Коммуникативно-игровая методика раннего обучения иностранным языкам//Иностр. Языки в школе. - 1981. - №4, С. 15-19.
4. Гальскова Н.Д., Чепцова М.Б. «Цели и содержание обучения говорению в начальной школе» ИЯШ, 1995, №2
5. Рубинштейн С.Л. Психология. – М.: Просвещение, 1987. – 356с.
6. Бим И.Л. «Теория и практика обучения иностранному языку в средней школе» М., 1988
7. Паршикова Е.А. Особенности обучения говорению. //Иностр. языки в школе. - 1992. -№ 1, С.44-49.
8. Пассов Е.И., Царьков В.Б. «Концепции коммуникативного обучения», М., 1993.

ОРАЛХАН БӨКЕЙ ПРОЗАСЫНЫҢ КӨРКЕМДІК ӘЛЕМІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Балтабаева Г.С.,

«Қайнар» академиясы "Тілдер және журналистика" кафедрасы,
филология ғылымдарының докторы

Ахилбаева С.Е.,

Қайнар академиясының 2-курс магистранты

Мақалада - О.Бөкейдің шығармаларындағы жалпы өмірді, адамды, адамның жанын,оның болмыс мінез-құлқын, психологиясын, характерін арман тілегін, мұң-мұқтажын және ол жасаған ортаны, кешегінің тарихын, бүгінгінің бейнесін, ертеңгінің болашағын, ұлттың мұратын, жеке адамдық және адамзаттық деңгейде көрсетіп, жан-жақты дәлелдермен сәтті ашылған. Бөкейдің көркемдік әлемі қаһармандарының жан дүниесімен астасып, табиғат пейзажымен байланыстырыла дәлелденген. Мақала авторы «Ауыл хикаяларындағы» қаһармандарды автордың түгелдей өз аттарымен аталып, өз болмыстарымен көрінетіндігін атап көрсетеді. Мақала авторы жасандылығы жоқ, шынайы шындықпен, таза көркемдік әлеммен бетпе-бет ұшырасатын О.Бөкей шығармашылығының өзіндік ерекшелігін таныта білген.

Түйін сөздер: Бөкеевтің көркемдік әлемі, суреткерлік зертхана,романтик кейіпкерлер, Айпара ана болмысы, прототип, кейіпкерлер характері, сахара шындығы,тілдік шеберлік, «армани әлем», кейіпкер мен Алтай табиғатының фонының гармониясы.

ОСОБЕННОСТИ ХУДОЖЕСТВЕННОГО МИРА ПРОЗЫ ОРАЛХАНА БОКЕЯ

Балтабаева Г.С.,

Академия "Кайнар" кафедра "языков и журналистики",
доктор филологических наук

Ахилбаева С.Е.,

Магистрант 2 курса Академии Кайнар

В статье-всесторонние доказательства, отражающие общую жизнь, человека, душу человека, его бытийное поведение, психологию, Характеристику, желания, потребности и созданную им среду, историю вчерашнего дня, образ настоящего, будущее раннего, идеалы нации, личности и человечества в произведениях О. Бокея. Художественный мир Бокея ассоциируется с душой героев и связан с пейзажами природы. Автор статьи подчеркивает, что все герои» деревенских историй " названы в честь автора и выражены в его бытии. Автор статьи продемонстрировал оригинальность творчества О. Бокея, который сталкивается с неподдельной реальностью, чистым художественным миром.

Ключевые слова: художественный мир Бокеева, художественная лаборатория, герои-романтики, бытие матери Айпара, прототип, характеры героев, реальность сахара, языковое мастерство, «мир армани», гармония фона героя и природы Алтая.

FEATURES OF THE ARTISTIC WORLD OF PROSE BY ORALKHAN BOKEY

Baltabayeva G.S.,

Kainar Academy Department of Languages and Journalism,
Doctor of Philology

Akylbaeva S.E.,

The article is a comprehensive evidence reflecting the common life of man, the soul of man, his existential behavior, psychology, the nature of a characteristic, desires, needs and environment, history yesterday, the image of the present, the future early, the ideals of a nation, identity and humanity in the works of O. Bokey. The artistic world of Bokey is associated with the soul of the characters and is associated with the landscapes of nature. The author of the article emphasizes that all the characters of "village stories" are named after the author and are expressed in his being. The author of the article demonstrated the originality of the work of O. Bokey, who is confronted with a genuine reality, a pure artistic world.

Keywords: *Bokeev's art world, art laboratory, romantic heroes, Aypar's mother's existence, prototype, characters of heroes, sugar reality, language skills, "Armani's world", harmony of the hero's background and Altai nature.*

Соңғы жиырма жыл ішінде қазақ қоғамында болып жатқан түбегейлі өзгерістер әлеуметтік рухани өмірімізді жаңа белеске шығарды. Кеңес кезіндегі саяси шектеуден, социалистік реализм құрсауынан босаған қазақ көркем сөзі алғашында абдырап қалғаны рас. Мұның өзі қоғамда «қазақ әдебиеті тоқырауға ұшырады, бүгінгі заманның жедел даму қарқынына ілесе алмай қалды» деген пікірлер тудырды. Алайда көркем өнер тез күш жинап, уақыт көшінен қалмай, жемісті ізденістерге батыл кіріскенін зерттеу нәтижелері көрсетіп отыр. Ұшқыр да оңтайлы жанр – поэзияны былай қойғанда, шығармашылық толғанысы ұзаққа кететін проза жанры ширақ қимылдап, жаңа заман биігінен қарап жазылған бірқатар үлкенді-кішілі шығармалар жаңа тақырып, тың сюжеттерді алып келді.

Қазіргі қазақ прозасының көркемдік көкжиегі кеңейіп, шағын жанр әңгіме мен повесть жанрының болсын шығармашылық объектілері көбейді.

Қазақ прозасының ірі шығармашылық тұлғаларының бірі - О. Бөкей. Қазақ әдебиетінде жазушының өзіндік көркем әлемі қалыптасып үлгерді. Себебі Бөкей шығармашылығы- лиризмге толы туындылар, кейіпкерлері- арманшыл, ізгілікке іңкәр жастар, табиғат пен адам образын сабақтастыра жарасымды суреттеген, өзінің тілдік өрнегін әр шығармасында таныта алған сөз зергерін айқын көрсеткен суреткерлік зертхана.

Жазушының О.Бөкейдің «Қар қызы», «Қайдасың, қасқа құлыным?» [1] шығармаларында сол кездегі жастардың жан дүниесі суреттеледі. Аталған шығармалардың бәріне ортақ бір үн-ол-бас кейіпкерлердің ой-толғаныс адамдары екендігі, жақсылық, жаңалық атаулыға жаны құмар жігіттер болғандығы. «Қайдасың, қасқа құлынымның» бас кейіпкері әзірше әкесіне еріп, бұғының мүйізін кескенін көруге бара жатқан, әзірше өмір тәжірибесі жоқ аңқау Ораз. Оның кеудесінде ақындыққа құмартқан асыл арман бар. Ораз: «Мен-ақынмын. Ақылшым-туған жер, ұстазым-тәкаппар да қатал Алтай» деп, кең дүниеге жар салып жүреді. Ораз әзірше қасқа құлынын-арманын іздеген романтик. Ал «Мұзтаудағы» Ақтан да «тым-тым сезімтал» жас. Қысқасы, қаламгердің осы шығармаларындағы негізгі тақырып-бүгінгі ауыл жастарының ой-толғанысы, армандары, қиялдарын іске асыру барысындағы жастық жалыны төгілген іс-әрекеттері. Бұндағы ерекше айтатын мәселе-О.Бөкей тілінің шеберлік сырлары, өзіне ғана тән тілдік ерекшелігі. Мәтіннен мысал келтіріп көрейік. «Таң сәріде жолаушылап шыққан әке мен бала «нұр толқында таң теңізін кешіп, таңғажайып ертеkteгідей, ертеңгі шактың кәусар ауасына оранады, сол ауамен оразаларын ашады.», «таудың тастары етекке қарай жай домаламайды, «елпектей қашады»[1,76.]

О.Бөкейдің қаламгерлік шеберлігі мен тілінің сөздік байлығы туралы бағалаған академик Р.Сыздықованың мына бір пікірі: «Соңғы 15-20 жылда көркем әдебиет дүниесінде қалам тартып келе жатқандардың қатарында, біз тілін әңгіме етіп отырған О.Бөкеевте қазақ тілінің сөз мұрасын сарқа пайдалану тенденциясы айқын сезіледі. Осы ниетпен сирек сөздерді, мағынасы күнгірт тартып, ұмыт бола бастаған көне сөздерді,

қолданылар аймағы тар жергілікті сөздерді еркін және молынан кәдеге асырып жатқан бағыт байқалады»-деуі аталмыш жазушының қазақ тілінің сөз байлығын, өрнегін шебер қолдана алатынын, тілдің бейнелеуіш құралдарын да ерекше амал-тәсілмен ұтымды қолдана алатындығын дәлелдейді [2,169б.].

Өзіндік өрнегі бар қаламгердің әңгімелері теңізге құйылған өзендей қазақ әдебиетін барлық жағынан да толықтырып, өрісін кеңейткен шығармашылық шеберлік ретінде өзіндік ерекшеліктерімен танылды, жас жазушы тақырыбымен танылып, оқырман сүйіктісіне айналды.

О.Бөкейдің қатты назар аударып, шешуге тырысқан ауқымды проблемасының бірі – елдік мәселесі, ұлт тағдыры. О.Бөкейдің «Қайдасың, қасқа құлыным», «Мұзтау», «Ән салады шағылдар», «Үркер ауып барады», «Қар қызы», «Өлара», «Атау кере», «Құм мінезі», «Ауыл хикаялары» этнографиялық әңгімелері» [1] сол қазақтың қоңыраулы бесігі саналатын ауылдың басынан кешірген қилы тарихи, неше түрлі саяси-экономикалық, әлеуметтік шырғаландарын ішкі жан-дүниесімен, тіршіліктің бітпейтін мың бір түйткілдерімен арпалысып жүретін еңсегей бойлы, нар қайратты адамдарының санасы, жүрек қазынасы арқылы өрнектеп берудің жаңа үлгілерімен бейнеленген. Тағы да ауыл адамдарының күнделікті тірлігі, тыныс-тіршілігі қаламгер тілінде шынайы суреттеліп, сол кейіпкерлермен достасып кеткенінді өзіңіз де аңғара алмай қаласыз.

Естеліктер мен қаламгер дос-жарандарының айтуынша, балалығын тым ерте жоғалтып, «мұң тәрбиелеген» жазушы О.Бөкей туған жерінің тамаша өңірінің, тамылжыған таңғажайып табиғатының алдындағы перзенттік парызы мен қарызын орындап, сол өлкенің арманшыл, қиялшыл, ойшыл, мұңшыл, қайсар, паң, өркеуде, тәкаппар, рухы мықты, инабатты, мейірбан, аузын ашса жүрегі көрінетін адал, абыз адамдарының өшпес бейнесін жасап кетті деуге болады. Оның бар шығармаларынан дархан даланың ерке перзенті – өр қазақ халқының иісі бұрқырап шығып тұрғандай болады. Әдеби кейіпкерлер өмір шындығымен өрілген, нағыз еңбек адамдары. Прототиптері- Алтай өңірінде жер басып, еңбек етіп, өсіп-өніп, туған жерін мекен етіп жүрген қарапайым жандар. Сол жандар әдеби кітап ішіне еніп, еңбекқорлығымен, ақылдылығымен туып өскен өлкесі мен республика жұртшылығының елжіреп жақсы көрген сүйікті образдарына айналған. Қаламгер шығармашылығының шеберлігі осы болар деп түйін түйдік.

Солардың кейбірін Оралхан мұрасын зерттеуші журналистер анықтап та берді. «Мынау аппақ дүние», «Қар қызы» повестеріндегі Нұржан – Шыңғыстайдағы бригадир Нұрлан, «Биағаң» әңгімесіндегі «арсалаң-гүрселең» мінезді, кәдімгі «құйрығы қоныс таппайтын» Биағаңның прототипі – Бимырза. «Бәрі де майдан» повесіндегі пошташы Ақан шал - Оралханның әкесі – Бөкей, сондай-ақ Орынбай қойшы, пошта бастығы Зарқұмар, бекетші Қашыбай шал да осы Шыңғыстайда. «Аспирант қыздың тракторшы жігіті» Есен – Тоқтарбек. Қарадалада пішен шауып жүріп қайғылы қазаға ұшыраған. «Аспанда ұшқан алты қаз» хикаятындағы Сара арумен журналист бауырымыз К.Тұманбайұлы («Оралханға оралу») Оралханның мектептес досы, жоғарыда атап өткен Нұрланның үйінде кездескен. Ал, «Ауыл хикаяларындағы» қаһармандар түгелдей өз аттарымен аталып, өз болмыстарымен көрінеді. Жасандылық жоқ, шынайы шындықпен, таза көркемдік әлеммен бетпе-бет ұшырасамыз.

Жазушы өмір сүрген ауылдың азаматтарының кескін-келбеті, мінез құлқы арқау болған «Ауыл хикаялары» топтамасы – оқиғаларының қызықтығы өз алдына, адамдарының кескін-келбетін, мінез-құлқын, іс-әрекетін суреттейтін тамаша танымдық қасиетімен дараланатын әңгімелер. Сол әңгімелерде суреттелген тұлғалар бейнесі бөлекше ауыл адамдарының басынан кешкендерін оқыған кезде қай оқырманның да езу тартып күлетіні, ескі танысына жолыққан кісіше қуанары сөзсіз. Кіндігі қараша ауылдан үзілмеген қазақ баласының ол әңгімелерді оқи отырып, кезінде өзі көрген кісісін, білген оқиғасын есіне алуы анық. Жүріс-тұрысы, бет-бейнесі түгіл, танымы, ой-пікірі, көзқарасы дара-дара мұншама кісілердің бейнелерін осылайша ойда сақтап, шебер суреттеген

жазушының жан көмбесінің байлығына, жадының жақсылығына, сөз тапқырлығына таңданбасына бола ма? Осының бәрі – қаламгердің сөз құдіретін шынайы шеберлікпен, түбегейлі меңгергендігінің жарқын мысалы.

Жазушының «Айпара ана» аңызнамасында:

«Қалың ел, қайран жұрт етек-жеңін жиып, ел болғанша қоныс аударар тұруды ләзім көрген Тобықты жұртын қаңыратып, бір-ақ күнде көшіп кеткен еді.

Күншығысқа беттеп бара жатқан көш – қаралы, азып-тозған, қанды бір шайқастан босқан – жаралы. Аттылы-жаяулысы бар жадаған жұрттың мына көрінісі жүректі ауыр шымырлатып әлсін-әлсін ауыртып қояды.»

Осы бір шағын мәтінге зер салып назар аударсақ, әңгіменің оқушыны еліктіріп әкететін бір ерекшелігі – мұнда ұлттық колориттің басымдығы. Олай дейтініміз – халқымыздың басына түскен сын кезеңдегі ана әрекеті де табиғи қалпында ұлттық психологияның ерекшеліктерін танытарлықтай дәрежеде көрінген. Аңызнамадағы Айпара ананың қос немересі Бөкенші мен Борсықты жау қолынан алып шығуға үшінші ұлы Жандосты таңдауындағы оған деген сенімі мына үзіндіден беріледі:

– Әулие шеше-ау, тоқ етерін айтыңызшы?

- Әй, ақыр заманның баласы-ай, тоқ етері керек болса – сол екі інінді «Ит емізбей» алып кел.

– Мақұл.

– Кесіп айттың, ойлан.

– Кесіп айтқаным – шешіп айтқаным. Осындай бір киелі сапарға шығарымды сезгендей алағызып, іштей дайындықта жүруші едім.

– Алдыңнан жарылқасын, балам. Көп айтып, аз айтып ескертерім – әкеңнің сапаяннан тіктірген жұмсақ қоржынын беліңе буа кет. Көш сені тоспайды. Қайда аттанғаныңды басқа түгіл, әкең де білмесін. Ұлы істі үндемей тындырар болар. Асығыстық – қатер, жаныңнан тастамайтын жалқы жолдасың бар, қысылғанда медеу, сүрінгенде сүйеу болсын, ол – сабыр» [1,87б.].

Бұл диалогта Айпара ананың болмысы танылып, қазақы мінезі сомдалған. Ана бейнесіндегі кейіпкердің ұлттық характері, мінез-құлқы ашылады. Көркем әңгімедегі кейіпкерлер болмысы мен мұндағы сан түрлі мінездер арасындағы қалың қатпарлы шиеленіскен тартыс пен сан қырынан құбылта суреттелетін сахара шындығы да бар шындығымен, бояу-көркімен көкейде қалып қояды. Олармен оңай қоштасқың келмей, оқиға аяқталып қалғанда, еріксіз, қимай бас шайқайсың.

Ана Айпараның намысқа тырысқан жан дүниесін табиғи етіп ашып беруге ұмтылған автор кейіпкер характерінің әр белесіне сәйкес әр түрлі эпизод, сәтті штрих, детальдарды орнымен ұтымды пайдаланған. Сонымен бірге оларды бір-бірімен қиюластыра, жымдастыра тұтас ұлттық характер жасаған. Сөйтіп, жазушы кейіпкер мінезінің, іс-әрекетінің шыншылдығын дәлелдеп отырады, осылайша шағын штрих-детальдармен-ақ кейіпкердің жағдайынан, мінез-құлқынан да дәл нақты мағлұмат береді. Айпара ана шын мәніндегі ұлттық бейне болып тұлғаланған. Жазушы жас батыр Жандос бойына халқымызға тән игі қасиеттерді жинақтаған. Ана бейнесі тайға таңба басқандай айқындығымен, нақтылығымен алдыңнан шығады. Қазақ аналары кейпінің ұлттық сипатын керемет мүсіндеген жазушыға риза боласыз да, талантына бас иесіз.

Жазушының даралық сипатын танытатын дәлелдер кейіпкерлерді сөйлету, ойлату тұстарынан және кейіпкердің ойын беру шеберлігінен, сонымен бірге диалог, монологтарды шебер құруынан аңғарылады. «Қар қызы» повесіндегі үш жолаушының «сеңдей сіресіп қасаттанған қардың» үстінде, «Ербең етер тіршіліксіз салқын бедірейген шикі таулардың ішінде» адасып жүріп, қар астында жастық шақтың «ғажап бір дүниесін» елестетуі О.Бөкейдің адам психологиясын шебер танытатын сұңғыла қаламгер екенін тап басып көрсетеді.

Қаламгер әңгімелерінің желісіндегі негізгі қазық – өнер, жастық шақ, туған жер, махаббат, ата дәстүр. Жазушы қазақ халқы туралы түйінді ой қозғап, халқымыздың

шежіресі мен тарихын, психологиясын, философиясын бастан кешкен өткені мен жаңаны салыстыра отыра көрсетеді және осындай жолмен ол адамның табиғатпен қарым-қатынасының дамуын тап басады. Табиғатқа жан бітіре, оған адамның қимыл-әрекетін, қасиет-қадірін тели суреттеу-Бөкеев тілінің өзіне тән белгісі.

Жазушы әңгімелеріндегі «атан-інгендер» – халық дәстүрінің бейнелік жиынтығы ретінде пайдаланылған. Ұлттық дәстүр – халық тарихының жемісі. Ол әрбір халыққа тән өзіндік қасиеттерімен ерекшеленеді. Қаламгер «Бура» әңгімесінде жалпы Бура арқылы ел, халық тағдырын көрсетеді. Бұл арада ел, халық Бура бейнесі арқылы танылып, халық басынан өткен тағдыр шынайы беріледі. О.Бөкеев- өзінің қаламгерлік қуаты мен өзіндік сөз өрнегін 80-90-жылдарда танытып үлгерген қарымды қаламгер. Бөкей әлемі-көркемдік пен эстетикалық талғамды, адами сезімдер сілкінісіне толы ғажап сәттерді көз алдына әкеліп, өзінің тілдік қуаттылығы мен армани әлемін» (өз сөзі) танытатын, Алтай табиғатының фоны араласқан шығармашылық дүние. Осы ретте Елбасымыз Н.Назарбаевтың :«Ежелден рух еркіндігін ерекше қастер тұтқан халқымыздың асыл қасиеттері мен өнегелі дәстүрлерін жаңа заманға жалғастыруымыз қажет», – деген сөзінде жастарға рух еркіндігінің қажеттігін айтады.[3,2б.]

Ал осындай рух еркіндігі, жастардың арманшыл кейіптері мен ізгілікті мақсат тұтқан «армани әлемі» О.Бөкей шығармаларында бой көрсетеді.

Пайдаланылған әдебиет:

- 1.Бөкей О.Әңгімелер жинағы. Алматы: Жалын, 1981.- 201б.
- 2.Мұханбетқалиев Қ.Уақыт және қаламгер./Құраст.Р.Бердібаев.-Алматы: Жазушы, 1984.-272б., 198-б., 128-б.
3. Назарбаев Н.Ә. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру// «Егемен Қазақстан», 12.04.2017 жыл
4. <https://stud.kz/referat/show/79954> (Оралхан Бөкей шығармаларындағы элеуметтік талдау)

САЛАУАТТЫ ЖАС ҰРПАҚТЫ ТӘРБИЕЛЕУДІҢ НЕГІЗДЕРІ

Қазыбаева Г.С.,
Қайнар Академиясының
аға оқытушысы

Бұл мақаланың басты мақсаты адамның салауатты өмір салты туралы ұғымдарын қалыптастыру мен денсаулық сақтаудың сауаттылық деңгейін көтеру, яғни денсаулықты нығайту және адамгершілік қасиеттерін көтеру жолындағы нәтижеге қол жеткізу. Қазіргі кезде салауатты өмір салтын сақтау туралы көп айтылуда. Тіпті Елбасымыздың Жолдауында да салауаттылықты мемлекеттік деңгейде қолға алу керектігі көрсетілген. Бұл жолдау келешек егемендіктің кілтін ұстар жастардың болашағына апаратын алтын сұрлеу десе болады. Десе де осы салауатты өмір салты дегенді әркім әрқалай түсінеді.

***Түйін сөздер:** адам ағзасы, ұрпақ денсаулығы, салауатты өмір салты, білім мен тәрбие, қоршаған орта, гигиеналық шаралар.*

ОСНОВЫ ВОСПИТАНИЯ ЗДОРОВОГО МОЛОДОГО ПОКОЛЕНИЯ

Қазыбаева
Г.С.,
Старший преподаватель

Основной целью данной статьи является формирование концепции здорового образа жизни и повышение уровня санитарной грамотности, то есть достижение результатов в укреплении здоровья и повышении нравственных качеств. Сегодня много говорят о ведении здорового образа жизни. Даже в Послании Президента говорится, что вопрос благополучия должен подниматься на государственном уровне. Это послание - золотой путь к будущему молодежи, ключ к будущему суверенитету. Однако все понимают этот здоровый образ жизни по-разному.

Ключевые слова: организм человека, здоровье поколений, здоровый образ жизни, образование и воспитание, окружающая среда, гигиенические мероприятия.

BASICS OF EDUCATING A HEALTHY YOUNG GENERATION

Kazybayeva G.S.,
Senior teacher,
Academy of Kainar

The main purpose of this article is to form the concept of a healthy lifestyle and increase the level of health literacy, ie to achieve results in strengthening health and improving moral qualities. There is a lot of talk today about maintaining a healthy lifestyle. Even the President's Address states that well-being should be taken up at the state level. This message is a golden road to the future of young people, the key to future sovereignty. However, everyone understands this healthy lifestyle differently.

Keywords: human body, reproductive health, healthy lifestyle, education and upbringing, environment, hygiene measures.

Елбасының Қазақстан халқына жолдауында көрсетілген өзекті мәселелердің бірі — салауатты өмір сүру, оны насихаттау мәселесі.

Қазақстан Республикасының әлеуметтік-мәдени даму тұжырымдамасында: «Тәуелсіз Қазақстанның әлеуметтік-мәдени даму жолы дегеніміз – ең алдымен, адамзат дамуының қазыналарына баса назар аудару қажет» – деп атап көрсеткен.

Адамзат тарихи дамуының эволюциясы – жалпы адамзаттық мәдениет пен өркениет дамуымен тығыз байланысты қарастырылады. Осыған орай, біздің мақсатымыз – қазіргі таңда жаһандану дәуірінде дамыған өркениеттен салауатты өмір салты мен эстетикалық құндылықтардың мәнін айқындап, оның қажетті жақтарын ұлттық тәрбиемізге негіз етіп алу болып табылады.

Осыған орай бүгінгі таңда Республикамызда болып жатқан өзгерістерге байланысты қоғамның негізгі болып жатқан құбылыстарын ескере отырып, жеке басты қалыптастыру мақсатында білім беру жүйесіне қойылатын талаптар күн сайын арта түсуде. Сол талаптардың бірі – болашақ жастарды салауатты өмірге тәрбиелеу және тіршілікке қалыптастыруда әсері бар білім мазмұнын жетілдіру.[1]

Білім неғұрлым тереңдеген сайын күнделікті тіршілікке бейімделу процесі жүреді. Салауатты өмір сүруге бейімделуіне қоршаған орта, адам, табиғат әсерлері негіз бола алады. Адам мен табиғат арасындағы байланысты және олардың үнемі бірлікте дамидынын студент-жастар салауатты өмір сүрудің білімімен ұштастырады.

Адам бойындағы негізгі қасиеттердің көзін ашып, оны қоғамның белсенді мүшесі етіп дайындау, білім мен тәрбие жүйесін оқытуды қатар жүргізгенде ғана өз дәрежесінде жүзеге асады. Жастардың болашаққа деген бағыт-бағдары отбасында, қоғамдық ортада жалпы алғанда бүкіл қоршаған дүние ортасында қалыптасады. Адамды қоршаған ортаның әр саласының түйсікке тигізетін әсерін түсіндіру болып табылады.

Салауатты өмір сүру салты жеке адамның өзін қоршаған жансыз және жанды табиғи ортамен жан-жақты үйлесім тауып өз ғұмырын Отаны, елі, отбасы және өзі үшін барынша пайдалы өткізу дағдысын қалыптастыру салты.

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауында – «Қазақстан азаматтарының денсаулығы, білімі мен әл-ауқаты» тармағында «азаматтарды салауатты өмір салтына әзірлеу және олардың қоршаған ортаға деген көзқарасын тәрбиелеу» қажеттігі көрсетілген [2].

Бүгінгі таңда өз тәуелсіздігін алған егеменді еліміз осы бағытта Қазақстан жастарының жан-жақты дамыған, денсаулығы мықты, салауатты өмір салтын мұрат еткен дара тұлғаларды тәрбиелеуді басты талап етіп қойған.

Салауатты өмір салты дегеніміз - денсаулықты нығайту мен сақтау, ағзаның дұрыс дамуын қамтамасыз ететін гигиеналық ережелерді орындау. Ол үшін денсаулыққа жағымсыз әрекеттерден (нашақорлық, шылым шегу, ішімдік ішу, улы заттарға әуес болу) аулақ болу керек. Салауатты өмір салтын сақтау сонысымен бағалы.

Көне замандардағы ғұламалардың бірі Аристотель: Жанды дене қозғалмаса өледі - деген екен. Міне, сол тұжырымдама біз үшін салауатты өмір сүрудің негізгі ілімі болуға тиіс. Салауатты өмір салтын ұстануда спорттың рөлі зор. Денсаулыққа дене шынықтыру арқылы қол жеткізуге болады. Дене қозғалысы адам ағзасын дамытып, жұмыс істеу қабілетін арттырады, ауруды алыстатып, өмірді ұзартады. Денсаулық - адамға табиғаттың берген ең ұлы құндылығы.

Атақты ғалым, физиолог И.П.Павлов: «Адам – жер шары табиғатының ең жоғарғы жемісі. Адам – аса күрделі және өте нәзік жүйе. Бірақ, табиғат қазынасын пайдалану және осы қазыналардан ляззат алу үшін, адамның дені сау, күшті және саналы болуы керек» деген болатын [3].

Сондықтан да адам денсаулығын қалыптастыру мен нығайту - медицинаның ғана емес, сонымен бірге барлық оқыту мен тәрбиелеу, білім беру жүйелерінің негізгі мақсаты мен міндеті. Себебі, шәкірт денсаулығының жағдайы оның оқу үлгеріміне, мінез-құлқына, қарым-қатынастарына тікелей әсер етеді.

Егемен еліміздің болашағы- жастар. Қоғамда болып жатқан жат, жаман әдеттерден бойын аулақтап, төзімділік, табандылық танытқан, адамгершілік құндылықтарды бағалай білген жанның келешегі кемел, өмірі мәнді болмақ. Міне, сондықтан да дүниенің қызығы мен тамашасы мол деп бекер айтылмаса керек.

Салауаттану – тұтасымен алғанда жеке тұлғаның, қоғамның, табиғаттың денсаулығы туралы ғылым. Адам денсаулығы тән, дене, психологиялық, имандылық-адамгершілік және әлеуметтік денсаулықтар құраушының өзара байланысы мен өзара үйлесімді әрекеттерінен қалыптасады.

Салауаттану ғылымы аурудың алғашқы алдын алу әдіснамасын, денсаулықты сақтау және нығайту амалдары мен әдістерін зерттейтін салауатты өмір салтын қалыптастырудың ғылыми негізі болып табылады. Салауаттанудың рөлі - адамның ішкі биологиялық табиғатымен, өзін қоршаған тірі және өлі табиғатпен өзара қатынасу сапасын өзгерту, кикілжіңнің көзін жою болып табылады.

Салауаттану ғылымы қалай денсаулықты сақтаудың ұстанымдары мен тетіктерін зерттейді. Салауаттану нысаны, біріншіден - дені сау адам, екіншіден - оны қоршаған ортаның барлығы және денсаулыққа әрекет етуші факторлар, үшіншіден - аурудың пайда болу себептері, организмнің дені сау күйге оралу тетігі, қорғануға бейімделу тетіктері, төртіншіден - сақтандыру және сауықтыру шаралары болып табылады.

Салауаттанудың зерттеу пәні – адам. Зерттеуге организмнің анатомиялық, физиологиялық негіздері, бейімделу тетіктері, қорғану тосқауылдары, организмнің сыртқы ортаға бейімделуі туралы білімдері енеді. Салауаттану адамның термодинамикалық, денелік, химиялық, антропологиялық, экологиялық құбылыстарын қамтиды. Адам қоғамның қарапайым мүшесі, этикалық және эстетикалық ұстанымдарын

жеткізуші жеке тұлға ретінде қарастырылады. Тек осындай кешенді тәсіл оның негізгі қасиеті – денсаулығын сипаттауға мүмкіндік береді.

Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы (ДДСҰ) сарапшыларының дерегі бойынша халық денсаулығының 49-53%-ы өмір салтына, яғни адамның өз денсаулығына қалай қарайтынына тәуелді, 17-20%-ы қоршаған ортаға (аймақтың экологиялық және климаттық-географиялық ерекшеліктеріне), 18-22%-ы тұқым қуалау себептеріне, біздің денсаулығымыздың тек 8-10%-ы ғана денсаулық сақтау ұйымына тәуелді.

Денсаулық қатерінің негізгі факторлары - қозғалыс күшінің кему салдарынан қимылдың кемуі (гиподинамия), дене массасының артуы, жүйесіз тамақтану, қоршаған орта нысандарының барлығының көптеген уытты заттармен ластануы, өндірісте және тұрмыста күйзеліс туғызатын жағдайлар, зиянды әдеттердің (шылым шегу, алкоголь пайдалану, улану, нашақорлық, т.б.) кең таралуы. Салауаттану ғылымы қандай амалдардың жәрдемімен денсаулықты сақтап, нығайтуға болатынын егжей-тегжейлі түсіндіреді. Салауатты өмір салтын қалыптастырудың негізгі бағыттары мыналар:

- жеке және қоғамдық гигиена;
- дене шынықтыру, гиподинамиямен күрес;
- организмді жаратылыс-табиғи факторлармен – су, ауа, күн жарығымен және т.б. шындау;
- күн тәртібін тиімді пайдалану;
- дұрыс және уақтылы тамақтану;
- жұкпа аурулардың алдын алу;
- тән ауруларынан сақтандыру;
- жарақаттанудан, уланудан, т.б. сақтандыру;
- зиянды әдеттерден (темекі тарту, алкоголь, есірткілік улы заттар) сақтандыру;
- жыныс гигиенасы;
- психопрофилактика және психогигиена;
- кикілжің және денсаулық;
- экология және денсаулық.

Салауаттанудың негізгі мақсаты - әрбір жеке адамның және тұтастай қоғамның денсаулығын қамтамасыз ету. Салауатты өмір салтын қалыптастырудың негізгі мақсаты - жас ерекшеліктеріне, құндылық бағдарларына және имандылық-еріктілігіне сәйкес салауатты өмір салтының ұғымдарын, дағдыларын және уәждерін қалыптастыру.[4]

Бұдан мынандай міндеттер туындайды:

- салауатты өмір салтының әдістерін үйрету;
- өз денсаулығына қоғамдық игілік, қоғамның рухани құндылығы ретінде жауапкершілікпен қарауға тәрбиелеу;
- негізгі гигиеналық дағдыларға төселдіру;
- осы заманғы ауру түрлерімен және оларды алдын алу шараларымен таныстыру.

Келтірілген денсаулық анықтамалары негізінен алғанда денсаулық ұғымын бірдей қамтып көрсетеді, яғни организмнің сыртқы орта (табиғи және әлеуметтік) жағдайлары мен ішкі факторларға (тұқымқуалаушылық, жыныс, жас) бейімделу сапасын айқындайды.

Денсаулықтың мынадай: физиологиялық, сезім әрекетіне берілгіштік, зияттылық, әлеуметтік, тұлғалық негізгі түрлері бар. Ал рухани түрі осыларды бірегей тұтастыққа - денсаулыққа біріктіреді. Денсаулықтың физиологиялық түрі организмдегі физиологиялық үрдістерді (процестерді), олардың өзара әрекеттесуін, организмнің қоршаған орта әсеріне қайтаратын жауабына бейімделу реакцияларын қамтамасыз ететін морфологиялық және функционалдық сақтамаларды зерттейді [5].

Зияттылық түр дегеніміз - денсаулық туралы білімнің ақпараттық көзі. Адам денсаулығы, ең алдымен, өмірлік сара жолға тәуелді, ал өмір жолы тарихи, ұлттық дәстүрлер мен тұлғалық бейімділіктер бойынша анықталады.

Бүгінде білім беру мекемелерінің алдында тұрған міндеттердің бірі – жас ұрпақтың салауатты өмір сүруге көзқарасын қалыптастыру, олардың денсаулығын сақтауға,

қоршаған органы таза ұстауға және жоғары, сапалы білім алып, сол білімді келешектегі өмірінде пайдалана білуге тәрбиелеу.

Адамның ақыл-ой интелектісін оның білімділік деңгейінен байқауға болады. Білім – ақыл-ойдың бастапқы түрткісі және негізгі құралы, әрі көрсеткіші болғандықтан, әрбір адам салауатты өмір сүру үшін біріншіден ақыл-ойын жетілдіру керек; екіншіден материалдық жағдайын түзеуі тиіс, ол үшін адал еңбек етуі қажет.

Егемен елдің ертеңі – бүгінгі жас ұрпақ десек, олардың білімді де білікті, жоғары мәдениетті, парасат-пайымы мол, сапалы азамат болып жетілуі тәлім-тәрбие беретін ұстазға, ата-анаға, өскен ортасына байланысты. Сондықтан да білім саласын қазіргі заманның ұрпағын тәрбиелеуші орта ретінде жастардың бойына арнайы адамгершілік және мәдениеттілік күзиреттіліктерін қалыптастыру мен жандандыру күн тәртібіндегі басты мәселе.

Азаматтың дені сау болуы салауатты өмір сүруді қалыптастырумен тікелей байланысты, яғни салауатты өмір салтын қалыптастыру – денсаулық кепілі. Осы ретте, салауатты өмір салтын қалыптастыру үшін қандай жағдайларға назар аудару керек дегенге келсем. Сонымен салауатты өмір салты деген не? Бұл жеке адамның тіршілік етуге бағытталған мүмкіндіктерін қалыптастыру.

Егеменді еліміз осы бағытта жалпы білім беретін мекемелерде жан-жақты дамыған, денсаулығы мықты, салауатты өмір салтын мұрат тұтқан жеке тұлғаларды тәрбиелеуді басты міндет етіп қойған. Азаматтардың денсаулығын нығайту, салауатты өмір салтына бағытталған елбасының жолдауын – егемендіктің кілтін ұстар жастардың болашағы деп біледі.

Ұлт тағдыры – ұрпақ қолында екенін жақсы түсінген ата-бабамыз жас жеткіншектерді еңбекке баули отырып, рухани-адамгершілік ізгі қасиеттерге тәрбиелеу мәселесін алғашқы орынға қойған. Сондықтан, біз болашақ педагогтар өз кезегімізде алдымызға келген әрбір оқушының денінің сау болуы үшін осы бағытта да тәрбие бере білуге тиіспіз. Білім алушыны сауықтыруда дене шынықтыру пәні жетекші орынға ие болатын болса, басқа пәндердің өз үлесі болуы керек екені сөзсіз.

Қазақ ұлтының салауаттылық, парасаттылық, имандылық, адамгершілік, тәлім-тәрбие туралы өлмес құнды ұлттық мұрасының дамуын шолып өтсек, Ибн сина еңбектері, Шығыс аристотелі атанған ғұлама әл-Фараби, Омар Хайям рубайлары, түркі тілдес халықтардың бәріне өшпес рухани мұра қалдырған: Жүсіп Баласағұни, Махмұт Қашқари, Ахмет Иассауи, Хайдар Дулати шығармаларының орны ерекше. Араға бес ғасыр салып, қолымызға сағындырып жеткен ғалым Өтейбойдақ Тілеуқабылұлының «Шипагерлік баян» атты еңбегі, ұлттық психологиядан болашақтың салауаттылығына, имандылығына арналған мол мағлұмат алуға болатын еңбек.

Ө.Тілекқабылұлы дене мен рухани дүние тұрғысында жас буынның сұлулықты түсіне білулеріне ерекше көңіл бөлді. Ол адамның сыртқы пішіміне, көрінісіне аса назар аударған. Егер адамның сырт киімі таза, тартымды, сұлу келбетті болса, онда ол оның көңіл күйін жақсартып, жүрек жылуын оятады деп жазған. Ойшыл-данышпан арақ-шараптан, нашақорлықтан аулақ болуға шақырған. Бала дені сау болуы үшін жас кезінен бастап оны шынықтыру керек, дене еңбегімен шұғылдандырып тәрбиелеу қажет деген.

Қазақ халқын әлемге танытқан Шоқан, Ыбырай, Абай еңбектерінің ұрпақ тәрбиесінде алар орны ерекше. Бүкіл бір халықтың ұстазы Ұлы Абай өзінің қара сөздерінде жан мен тән тазалығы, имандылық қасиеттері, дені сау адамның іс-әрекет нәтижелері, жалпы қауымның игілігіне айналады деп тұжырымдайды.[6]

XX ғасыр басында қазақ халқының білім беру саласында үлкен бетбұрыстар болды. Ұрпақтан ұрпаққа жалғасқан мұраларды жинақтау, оны бүгінгі оқушылардың тәрбиесіне, салауаттылығын қалыптастыруға пайдалануда тәлімдік ой-пікірлерімен қазақ даласына із қалдырған Ш.Құдайбердиев, А.Байтұрсынов, Х.Досмұхамедұлы, М.Жұмабаев, Ж.Аймауытұлы, М.Дулатов және т.б. еңбектері – ұрпақ саулығы үшін қам жеген денсаулық мәселесіне арналған мұраларының орны ерекше.

А.Байтұрсынұлы «Тәні саудың – жаны сау» екенін айта отырып, «Ең әуелі бәрінен бұрын тазалықтың қадірін біл. Тән саулығының тамыры – тазалықта, жан саулығының тамыры – саулықта» – деп денсаулықты сақтаудың маңызды жолын меңзейді. Себебі, денсаулықтың кепілі – тән мен ардың тазылығы. Ол саулықтың іргетасын қалайды. Мәселен, М.Жұмабаев өзінің «Педагогика» оқулығында «Сау жан сау денеде ғана болады» деген адамзат дүниесінің ескі мәтелін дұрыстай отырып, баланың денсаулығы мәселесін «Дене тәрбиесі» бөлімінде егжей-тегжейлі қарастырады.

Ал, енді салауаттылықтың басқа тұстарын айта кетсек, салауатты өмір салтын дұрыс қалыптастыра алмау (режимнің дұрыс сақталмауы, қимыл-қозғалыстың аз болуы, дұрыс тамақтанбау, жағымсыз жағдайлардың көп болуы, зиянды әдеттерге үйір болуы) қоғамымыздағы келеңсіз жағдайлардың таралуының басты факторы.

Егер жастар, болашақ мамандар әлсіз, денсаулығы нашар, білімсіз, зиянды әдеттерге әуес, жалқау, тәрбиесіз болса, ондай мемлекет қашан да әлсіз, қорғансыз болады. Жас ұрпақтың болашағы оның денсаулығына байланысты. Оқу, білім алу, үйрену немесе біреуді үйрету үшін адамға мықты денсаулық керек. Жастардың дені сау болу үшін ұстаздар оған жақсы дәстүрлер мен әдеттерді сіңіріп, салауатты өмір салтын сақтаудың қажеттілігі мен оны іске асырудың жолдарын үйретуі қажет.

Ендеше, жастардың денсаулығын нығайту, жүйке психикасын дұрыс қалыптастырып, ширақ, жігерлі, сымбатты өсіру әрбір ата-ана мен педагогтардың алдында тұрған үлкен міндет. Сондықтан да білім беру саласы денсаулықты сақтау ұстанымына негізделіп жүргізілсе ғана нәтижелі болады деп ойлаймын.

Әдебиеттер тізімі:

1. Назарбаев Н.Ә. «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауы, 14.12.2012.-Астана, Ақорда,-2012.
2. ҚР Президенті Н.Ә.Назарбаевтың Қазақстан халқына «Нұрлы жол – болашаққа бастар жол» Жолдауы (2014 ж.11 қараша) - [ЭР]. <http://yandex.kz/yandsearch>
3. Павлов И.П. Пол.собр. сочинение. Т.3. кн.1 стр.204
4. Жатқанбаев Ж.Ж. Валеология. – Алматы, 2003ж.
5. Амосов Н.М. Денсаулық туралы толғаныстар. А,1989.192 бет.
6. Ұлы ғұламалар еңбектерінен: www.abai.kz

КЕЛІССӨЗДЕР ҚАҚТЫҒЫСТАРДЫ ШЕШУ ТӘСІЛІ РЕТІНДЕ

Туребекова Ә.О.,
«Кайнар» академиясының магистранты
Еркинбекова М.А.,
Ғылыми жетекшісі, псих.ғ.к., доцент

Келіссөздердің басты міндеті ол, мәселенің шешімін бірлесіп іздеу. Бұл келіссөздердің не үшін жүргізілетініне әкеледі. Қызығушылықтардың шиеленуімен бір жақты әрекеттегі сәтсіздіктің барлығы, тіпті қақтығыстары ұзаққа созылып келе жатқан ашық жасуласқан адамдарды да келіссөздер процесінің бастамасына итермелеуі мүмкін. Келіссөздер үдерісін талдауға арналған көптеген зерттеулерде, «келіссөздер» термині адамдардың әр түрлі мәселелерді талқылауына, қандай да бір іс-әрекеттерді мақұлдауына, әр нәрсеге келісімін беріп, даулы сұрақтарды шешуге тырысатын кең ауқымды жағдайларда қолданылады. Ал бұндай бағыттағы ахуалдар әріптестік шеңбермен (келіссөз қатысушылары жаңа қарым-қатынас құрған кезде) қатар қақтығыс шарттарында да (әдетте бар нәрсені орналастыру туралы сөз болғанда) орын алуы мүмкін. Мақала ерекшелігін ескеретін болсақ, келіссөздерді тексеру кезінде

қақтығыстарды шешу мен реттеу үдерістерімен тығыз байланысып тұрған көрініс тақырыбына басты назар аударылады.

Түйін сөздер: келіссөз, конфликт, қақтығыстар, шешу тәсілі, ерекшеліктері, келіссөздер типологиясы.

ПЕРЕГОВОРЫ КАК СПОСОБ РАЗРЕШЕНИЯ КОНФЛИКТОВ

Туребекова А.О.,
Магистрант Академии «Кайнар»
Еркинбекова М.А.,
Научный руководитель,
кандидат психологических наук, доцент

Основная задача переговоров - вместе найти решение. Это приводит к тому, почему ведутся переговоры. При эскалации интересов все неудачи односторонних действий, даже с открытыми конфликтами, которые были затяжными, могут привести к началу переговорного процесса. Во многих исследованиях переговорного процесса термин «переговоры» используется в широком диапазоне контекстов, в которых люди обсуждают различные вопросы, одобряют действия, соглашаются со всем и пытаются разрешить споры. И ситуации в этом направлении могут возникать не только в рамках партнерства (когда переговорщики устанавливают новые отношения), но и в конфликтных ситуациях (обычно, когда речь идет о размещении того, что уже существует). Учитывая специфику статьи, при рассмотрении переговоров основное внимание уделяется теме ситуации, которая тесно связана с процессами разрешения и урегулирования конфликта.

Ключевые слова: переговоры, конфликт, конфликты, решения, особенности, типология переговоров.

NEGOTIATIONS AS A WAY TO RESOLVE CONFLICTS

Turebekova A.O.,
Master of the Academy "Kainar"
Yerkinbekova M.A.,
Research supervisor, Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor

The main task of the negotiations is to find a solution together. This leads to why negotiations are held. With the escalation of interests, all the failures of unilateral action, even the long-running open hostilities, can lead to the initiation of the negotiation process. In many studies of the negotiation process, the term "negotiation" is used in a wide range of contexts where people discuss various issues, approve actions, agree to everything, and try to resolve disputes. And situations in this direction can occur not only in the framework of the partnership (when the negotiators have established a new relationship), but also in conflict situations (usually when it comes to the placement of existing). Given the specifics of the article, the examination of the negotiations focuses on the topic of the situation, which is closely related to the processes of conflict resolution and settlement.

Keywords: negotiations, conflict, conflicts, solutions, features, typology of negotiations.

Шиеленістерді шешу үшін қолданылатын, тікелей немесе бітімгердің қатысуымен жүретін келіссөздердің ежелгі тарихы бар. Дегенмен де олар тек ХХ ғасырдың екінші жартысында, келіссөздерді жүргізу шеберлігіне айрықша көңіл аудара бастағанда ғана кең ауқымдағы ғылыми зерттеулердің объектісі бола бастады. Бұндай зерттеулердің пионері –

XVIII ғасырдың дипломаты Франсуа де Кальер – келіссөздерге арналған бірінші кітаптың авторы («Монархтармен келіссөз жүргізудің тәсілдері»).

Қақтығыс ахуалында, оның қатысушыларына таңдау жасауға тура келеді, яғни, бір жақты әрекетте қалу (бұл жағдайда әр тарап бір-біріне тәуелсіз өзінің тәртібін құрайды) немесе қарсы пікір білдірушімен бірлескен әрекет жасау (тікелей келіссөздер арқылы қақтығысты шешуге ниет білдіру немесе үшінші жақты көмекке шақыру).

Келіссөздердің ерекшеліктері

Қақтығыстарды шешумен реттеудің басқа да жолдарымен салыстырғандағы келіссөздердің артықшылығы келесі түрде құрылады:

- келіссөздер процесі кезінде тараптар тікелей бір-бірімен әрекеттеседі;
- қақтығысқа қатысушылар өзара әрекеттесулерінің әр түрлі қырларын толығымен бақылауда ұстауға, уақытша шеңберді және талқылау шегін өз бетінше орнатуға, келіссөз процесіне, қорытындыларына ықпал етуге, келісулердің шеңберін анықтауға мүмкіндік алады;

- келіссөздер, қақтығыс қатысушыларына бір тараптың жеңілісімен аяқталатын ұзақ уақыттық сот ісінен құтылуға мүмкіндік туғызатын және де әр тарапты қанағаттандыратын келісімдер шығаруына мүмкіндік береді;

- келісімге қол жеткізген жағдайда, тараптардың келісілген істері ретіндегі қабылданған шешім, бейресми сипатқа ие болады;

- қақтығысқа қатысушылардың өзара әрекеттестігінің спецификасы келіссөздерде құпиялылықты сақтауға мүмкіндік береді. Қақтығыстарды шешу және реттеудің әр түрлі тәсілдерінің ішіндегі келіссөздердің орнын, қабылданған шешімдегі қатысушылардың дербестік деңгейін және үшінші тараптың араласу деңгейін ажыратуды 18.1 суреті көрсетеді.

Келіссөздердің ең маңызды артықшылығы қатысушылардың бір-біріне өзара тәуелді болуында. Сондықтан да әр тараптар өздерінің арасындағы пайда болған келіспеушіліктерді шешуге тырысады. Және де бұл, мәселенің шешімін, бірлесіп іздеуге бағытталған. Сонымен, келіссөздер жетістікке жету мақсатындағы шешімдердің екі тарапты да қанағаттандырып, келісілетін оппоненттердің бірлескен әрекеттерінің процесін көрсетеді.

Келіссөздердің типологиясы

Келіссөздердің әр түрлі типологиясы болуы мүмкін. Классификацияға арналған өлшемдердің бірі, бұл қатысушылардың саны болып табылады. Бұл жағдайда:

1) екіжақты келіссөздер;

2) көп жақты келіссөздер, талқылау барысында екі тараптан басқа да қатысушылар қатысады.

Үшінші нейтральді жақты қатыстыру фактісі негізінде немесе бөліп тастағанда:

1) тікелей келіссөздер – қақтығыс қатысушыларының тікелей әрекеттесуін тұспалдауы.

2) тікелей емес келіссөздер – үшінші тараптың араласуын шамалайды.

Қатысушылардың мақсаттарына байланысты келіссөздердің келесі типтері ерекшеленеді:

1) қазіргі келісімді ұзарту туралы келіссөздер – мысалы, қақтығыс ұзаққа созылды, бұл жағдайда, конструктивті қарым-қатынасқа түсе алу үшін екі тарапқа да «кідіріс» қажет;

2) қайта бөлу туралы келіссөздер – бір тараптың басқаның есебінен, өзінің пайдасына қарай өзгерісті талап етуі;

3) жаңа шарттарды құру туралы келіссөздер – қақтығыс қатысушыларының арасындағы диалогты ұзарту және жаңа келісімдерді бекіту.

4) Қосымша нәтижеге жету туралы келіссөздер – екінші кезектегі сұрақтарды шешуге бағытталған (назарды аудару, позицияны айқындау, бейбітшілікті көрсету және т.б.).

Келіссөздердің міндеттері

М.М.Лебедевамен жан жақты талданған, қатысушылардың мақсаттарына байланысты әр түрлі міндеттер ерекшеленеді.

1 Келіссөздердің басты міндеті ол, мәселенің шешімін бірлесіп іздеу. Бұл келіссөздердің не үшін жүргізілетініне әкеледі. Қызығушылықтардың шиеленуімен бір жақты әрекеттегі сәтсіздіктің барлығы, тіпті қақтығыстары ұзаққа созылып келе жатқан ашық жауласқан адамдарды да келіссөздер процесінің бастамасына итермелеуі мүмкін. Бұған 2000 жылы өтіп кеткен, жарты ғасырдай аяусыз тайталас жағдайында болған екі кәрістік мемлекеттің Оңтүстік Корей және Солтүстік Корей басшыларының арасында жүргізілген келіссөздері жақсы мысал бола алады.

2 Ақпараттық міндеттің қызметі қарама-қарсы тараптың мәселелерді шешу жолын, позициясын, қызықтыратын ақпаратын алу үшін қолданылады. Бұл келіссөздер қызметінің маңыздылығы қақтығысты тудырған мәселенің мәнін түсінбей, бір-бірінің көзқарастарын анықтап алмай, мақсаттарын ұқпай өзара тиімді шешімге келу мүмкін еместігінде болып отыр. Ақпараттық міндет бір тараптың немесе екеуінің де Келіссөзді оппонентті жалған мәліметпен қамтамасыз ету мақсатындағы бағдарлау кезінде көрінуі мүмкін.

3 Ақпараттыққа қақтығыстағы тараптардың қарым-қатынасы мен байланысын қолдайтын коммуникативті міндет жақын.

4 Реттеуші - келіссөздердің маңызды міндеті болып табылады. Бұл жерде қақтығыс қатысушыларының реттеуші және үйлесімділік әрекеттері сөз болады. Ол ең алдымен тараптардың белгілі бір келісімге қол жеткізгендігімен келіссөздердің мәселені шешу жолындағы сұрақтарына қарай жүргізілуінің кезінде іске асады. Бұл міндет мақсаттың іске асуы үшін ортақ шешімнің жеткілікті болған кезінде де көрінеді.

5 Насихаттық міндетте қатысушылар өздерінің әрекеттерін ақтап алу, оппоненттерге наразылық көрсету, өздерінің жағына одақтастарды тарту мақсатында әлеуметтік пікірге ықпал етуге тырысады.

Әлеуметтік пікірдегі оппоненттерге жағымсыз және өздері үшін қолайлыны туындату ең алдымен БАҚ (бұқаралық ақпарат құралдары) арқылы жүзеге асады. Мәселен, өнеркәсіптік мақсатта аумақты қолдану үшін орман алқабын кесу туралы құрылыстық компаниямен экологиялық ұйымның арасындағы қақтығыс жағдайларындағы келіссөздерде бұқаралық ақпарат құралдарын (БАҚ) тартулары мысал бола алады. Егерде құрылыстық компания ақпаратты таратудың қуатты арнасын жедел түрде қолдана алып, пайда болған жағдайды талдауын әлеуметке жеткізе алатын болса, онда бұл құрылыстық компанияның позициясын нығайтуы мүмкін. Насихаттық міндет, әсіресе, ішкі және сыртқы саясаттың мәселелері бойынша жүргізілетін келіссөздер де жіті қолданылады. Дегенмен де бұндай келіссөздердің ашық жүргізілетіндігі олардың тиімділігін төмендетуі де мүмкін. Тараптарға әлеуметтік пікірлердің қысымымен келісімге жетулері қиын соғады. Сондықтан да мұндай келіссөздер жасырын жүргізіледі.

6 Келіссөздер «бүркемелік» міндетті де атқаруы мүмкін. Бұндай рөлдер ең алдымен, қосымша әсерге жету мақсатында қолданылады. Бұл жағдайда қақтығыс тараптары басқа мәселелерді шешіп жүргендіктен, бұл мәселенің бірлескен шешімін шығаруға назарлары аумайды. Мысалға, 1807 жылы екі елдегі наразылық тудырған, Тильзиттегі Ресей және Франция арасындағы бейбіт келіссөздерді айтуға болады. Дегенмен де Александр I де, Наполеонда Тильзиттік келісімді әскери қақтығыс алдындағы уақытша кідіріс ретінде қарастырды. Егерде қақтығыс тараптарының біреуі уақытты ұту үшін оппонентті тыныштандыруды көздесе «Бүркемелік» міндетті қолданады. Мысалы, XIV ғасырдағы Алтын Ордамен қарым қатынас шиеленіскен кезеңде Иван Калитпен бәсекелескен тверсктік князь Александр Михайлович Өзбектің ханымен келіссөзге түсіп, салтанатты түрде кешірілсе де, екі жылдан кейін қайтадан Ордаға шақыртылып өлтірілген болатын.

Кез келген келіссөздер көпфункционалды және бір уақытта бірнеше міндеттерді атқаруды шамалайтынын айта кеткен жөн. Бірақта бірлескен шешімді іздеу міндеті басым тұруы керек. Олай болмаған жағдайда, М.М. Лебедева бойынша келіссөздер «квазикеліссөздерге» айналады.

Келіссөздерді жүргізу стратегиясы

Келіссөздерді қақтығыс тараптары әрқалай қарастыруылары мүмкін яғни: басқа да тәсілдермен күресті жалғастыру ретінде немесе бір-бірінің қызығушылықтары есебінен қақтығысты шешу үдерісі ретінде. Осыған сәйкес, келіссөздерді жүргізудің екі басты стратегиясы айқындалады: 1) Тәртіптің *конфронтационды түріне бағытталған*, позиционды сауда және 2) тәртіптің серіктестік түріндегі, қызығушылықтардың негізіндегі келіссөздер.

Көбінесе осы немесе басқа стратегияны таңдау әр тарап үшін күтілетін келіссөздер нәтижесіне, қатысушылардың келіссөздер табыстылығын түсінуіне байланысты.

«Ұту – ұтылу» моделіне бағдарлау келіссөздері

Қақтығыс тараптары немесе олардың бір жағы ахуалды «нөлдік сомалы ойын» (яғни, тараптардың қызығушылықтары толығымен қарама-қарсы және бір жақтың жеңісі екінші жақтың жеңілісін білдіреді,-ал қорытындысында сома нөлге тең болады) ретінде бағалап, қақтығысты аяқтау үшін, «ұту-ұтылу» моделі шеңберіндегі келіссөздерге бағдарлануы мүмкін. «Ұту-ұтылу» моделіне бағдарлану келіссөздері позиционды сауда негізінде жүргізіледі және біржақты басымдылыққа жетуге деген қатысушылардың ұмтылыстарын көрсетеді.

Бұндай бағыттағы келіссөздер тараптар тәртібінің сәйкесінше стилдерінің қалыптасуын жорамалдайды, яғни, бәсекелестік және бейімделу. Бәсекелестік оппонент қызығушылығына қарсы бағытталған: мен жеңу үшін сенің жеңілуің қажет. Сондай-ақ бейімделудің де болуы мүмкін, яғни тараптардың бірі жеңілісімен келісіп және өз қызығушылығының болмашы ғана қанағаттанбауын бағдарлайды: сен жеңу үшін, мен жеңілуім керек.

«Ұту-ұтылу» сценарийі бойынша қақтығысты аяқтауға деген ұмтылыс келіссөздердің олқылығы мен алдағы қақтығыстың ушығуына әкеліп соғуы мүмкін.

«Ұтылу – ұтылу» және «ұту-ұту» моделдеріне бағдарлау келіссөздері

Егер де тараптар «нөлдік сомалы ойыннан» құтылуға тырысатын болса, онда олар толығымен қарама-қайшы ретінде екінші тараптың қызығушылықтарын түсінуден бас тартулары қажет. Көптеген қақтығыстар «нөлдік емес сомалы ойындарды» көрсетулері мүмкін, яғни, екі жақтың да ұтуы немесе ұтылуы мүмкін. Қақтығыстарды осылай қажыту күтілетін қорытындылар – «ұтылу-ұтылу» немесе «ұту-ұту» моделдері шеңберіне байланысты болжанады.

«Ұтылу-ұтылу» нұсқасына бағдарлану келіссөздері позиционды сауда стратегиясын қолдануға байланысты болып, тараптардың бірінің алға қойған мақсаттарына толығымен жетпей қалуына әкеліп соғады. Бұл жағдайда келіссөз қатысушылары мәселенің шешімін ымыраға келу (компромисс) негізінде шешуге тырысады. Ымыраға келу, әрбіреу бірдеңе ұту үшін, әркім бірдеңе жоғалтуы тиіс деп есептейді. Бірақ, ымыраға келу екі жақ тараптың бір-біріне бағытталған қадамын талап етсе де, бірлескен әрекеттерде еріксіз сипатта болады. Сондықтан да келіссөздер барысында жеткен келісімдер оңтайлы болып табылмайды.

Егер де жанжалдасып жүрген тараптар келіссөздердің табыстылығын көріп, сондай-ақ келіссөздердің олардың әрқайсысының қызығушылықтарын толығымен қанағаттандыратын тиімді шешімді тудыратынын көрген жағдайда олар «ұту-ұту» моделіне бағдарланады. Келіссөздерді қызығушылықтар негізінде жүргізген кезде ғана осындай қорытындыға жету мүмкіндігі туады. Осыған сәйкес, келіссөздер қатысушылары тәртіптің әріптестік стилін таңдайды. Әріптестіктің жобалауынша, егер де бір тараптың қызығушылығы қанағаттандырылмайтын болса, басқа жақтың да қызығушылықтары қанағаттандырылмайды.

Сонымен, келіссөз стратегиясын таңдауда қарастырылған себептермен олардың арақатынастары келесі түрде көрсетілуі мүмкін (18.1 кесте).

1 кесте

Келіссөздер қорытындысы	Тәртіптің стильдері	Келіссөздер стратегиясы
“Ұту – ұтылу”	Бейімделу бәсекелестігі	Позиционды сауда
“Ұтылу – ұтылу ”	Ымыраға келу (компромисс)	
“Ұту - ұту ”	Әріптестік	Қызығушылықтар негізіндегі келіссөздер

Белгіленген әр келіссөздер стратегияларының өздеріне тән спецификалары бар.

Позиционды сауда

Позиционды сауда екі жақтың конфронтацияға бағдарланатын және нақты бір позиция туралы пікірталас өтетін, келіссөздер стратегиясын көрсетеді, оларды қызығушылықтардан айыра білу керек:

- позициялар — бұл қақтығыс қатысушыларының мәселені түсініп, келіссөздер барысында неге жетуге қалайтындықтары;

- қызығушылықтар — бұл қақтығыс қатысушыларының, мәселені неге басқаша түсінетіндіктерінде.

Позиционды сауда келесі ерекшеліктерді ажыратады:

- 1) келіссөз қатысушылары оппоненттердің келіссөз қорытындыларымен қанағаттанатындықтарына мән бермей, жеке мақсаттарын толық көлемде орындауға ұмтылады;

- 2) келіссөздер екі тараптарда да қорғауға ұмтылатын бастапқы позиция негізінде жүргізіледі;

- 3) қақтығысқан тараптардың арасындағы айырмашылықтар көрсетіледі, ал ұқсастықтар болған жағдайдың өзінде де жоққа шығарылады;

- 4) қатысушылардың әрекеттері ең алдымен мәселені шешуге емес, бір-біріне бағытталады;

- 5) тараптар өздерінің мақсаттарына жету үшін, ақпаратты жасырып қалуға тырысады;

- 6) перспективаның сәтсіздікке ұшырауы екі жақтың ымыраға келу келісімін шығаруға деген талпыныстарына итермелеуі мүмкін;

- 7) егерде қақтығысқан тараптар келіссөздерге үшінші жақтың қатысуына рұқсат берсе, онда оны өздерінің жеке позициясын нығайту үшін қолдануды болжайды;

- 8) қорытындысында екі тарапты да қанағаттандыратын келісімге келеді.

Позиционды сауданың екі нұсқасы бар: жұмсақ және қатаң. Олардың арасындағы басты айырмашылық қатаң стиль өзінің позициясын нық ұстануға тырысады, ал жұмсақ стиль бітімге жету үшін өзара келісім арқылы келіссөздерді жүргізуге бағдарланады. Сауда барысында қатаң стилдің жақтаушысы үшін, жұмсақ стилін таңдаушы жақ өзінің позициясын әлсіретеді, ал келіссөздердің қорытындысы тиімділігін жоғалтады. Дегенмен де, басқа жағынан қарасақ, қатаң стилдің орындалуы келіссөздердегі кедергілерге кезігіп, әрекеттердің дұшпандық сипатқа ие болуына әкелуі мүмкін

Позиционды сауданың жұмсақ және қатаң стилдерінің арақатынасындағы иллюстрация болып, «Әтештер» деп аталатын «нәлдік емес сомалы ойын» моделі қызмет атқарады. Осы моделдің көмегімен 1962 жылы Кубаға кеңестік ядролық ракеталарды орналастырумен шақырылған Кариб дағдарысының дамуын қарастырамыз. Ойын ережесі бойынша әр тарап (КСРО және АҚШ) екі альтернативадан бірін таңдайды:

- А — позиционды сауданың жұмсақ стиліне сәйкес келетін, тиімді келісімді іздеу;

• В — сауданың қатаң стиліне сәйкес келетін, өзінің шешімін басқа тарапқа байлау үмітімен жеке позициясын нық қорғау.

Ойынның қорытындылары келесі ұтыс кестесінің көмегімен анықталады (әрбір тордың диагональі үстінде альтернативамен таңдалынған, КСРО-ға арналған «баға» көрсетілген, ал диагональдің астында - альтернативамен таңдалынған, АҚШ – қа арналған «көбік» берілген):

Егер АҚШ В (Кубадағы ракеталық алаңдарды бомбалауды жоспарлаған) альтернативасын таңдаса, онда КСРО кететін жағдайда АҚШ (ВА нұсқасы) жеңіске жетеді. Ал егерде КСРО дес бермейтін болса, онда ВВ (тараптар қолда барларын жоғалтатын ядролық соғыстың болуын білдіреді) нұсқасы ұсынылады. Сондай-ақ АҚШ жұмсақ стилге бағдарланып, ал КСРО қатаң стилді берік ұстанатын болса АВ (КСРО-ның жеңісін білдіреді) нұсқасы жүзеге асады. Және де ақырғы АА нұсқасы, мәмілеге келуге талпыныс пен жұмсақ стилді бірлесіп таңдауды жоспарлайды. Яғни, Кубадан кеңестік зымырандар шығарылып, Н.Хрущевтың Дж.Кеннедидан Кубаға шабуыл жасамау туралы уәдесін алып, Түркиядан американдық зымырандарды алып шығаруына келісім жасасу.

«Әтештер» ойыны қақтығыс жағдайындағы келіссөздер үдерісінің спецификасын өте жақсы көрсетеді. Бір жағынан, оппонентке қарай қадам жасаған бейбақтың ақысы, келісімге келуден бас тартқанның жазалау ақысынан гөрі жоғарырақ, ал екінші жағынан жеңістің шегіне дейін күресуге деген талпыныс шығындардың өсуіне алып келуі мүмкін.

Американдық зерттеушілер Р. Фишер мен У. Юри позиционды сауданың ең басты кемшіліктерін көрсеткен, олар:

- тараптардың қызғушылықтарына жауап бермейтін қисынсыз келісімдерге алып келеді;

- келіссөздер барысында келісімге жету көпіршігі мен оған кететін уақыт өсетіндіктен, сауда тиімді емес, сондай-ақ мүлде келісімге келе алмау қаупі өседі;

- келіссөздер қатысушыларының арасындағы қарым-қатынастың жалғасуына қауіп туады, өйткені олар бір-бірлерін дұшпан адамдар санайтындықтан, бұл шиеленістің одан әрі өсуіне алып келуі мүмкін;

- егерде келіссөздерде екі жақтан басқа да тараптар қатысатын болса шиеленістің ұлғаю қаупі туындайды және тараптардың санының көбеюіне қарай бұл стратегияға тән кемшіліктер қатерлі бола түседі.

Позиционды сауда, әр түрлі қақтығыстар жағдайында тараптардың ұзақ уақыттық қарым-қатынасқа түсу талпынысы болмаған кезінде қолданылады. Сондай-ақ позиционды саудадан бас тарту келіссөздердің мүлде жүрмеуіне әкеледі. Дегенмен де, тараптар позиционды сауда стратегиясын таңдай отырып, бұндай келіссөздердің қорытындылары неге алып келетіндігін жете ұғынулары қажет.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Уткин Э. А. Конфликтология. Теория и практика. — М.: Экмос. 1998.
2. Фишер Р., Юри У. Пуль к согласию или переговоры без поражения. — М.: Наука. 1992.
3. Хасенов Ә. Қазақ тарихының бес мың жылдық баяны. – Алматы, 1996.
4. Шербак В. Е. Конфликтные ситуации па предприятии // ЭКО. 1999, № 11.
5. Шибутани Т. Социальная психология. – М.: Феникс. 1999.

ОҚЫТУШЫНЫҢ ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС СТИЛЬДЕРІ

Ағайдар Т.,
«Психология» мамандығы, 2 курс магистранты
Еркінбекова М.А.,
псих.ғ.к., доцент

Оқыту үдерісінде қарым-қатынас стильдерін дұрыс таңдау мәселесі – педагогика мен психология ғылымдарының ең күрделі мәселелерінің бірі. Қарым-қатынас стильдерін дұрыс таңдай білмеу қарым-қатынас қиындықтарының пайда болуына ықпал етеді. Қарым-қатынас жасау және басқару стилі білім беру мен тәрбиелеудің тиімділігін, сонымен қатар, жеке тұлғаның даму ерекшеліктері мен оқу тобындағы жеке тұлғалар арасындағы қатынастардың қалыптасу ерекшеліктеріне әсер етеді. Зерттеулердің көрсетуінше, оқытушының қарым-қатынас стилі ұжымдағы ахуалға, студенттер ортасында, сондай-ақ оқытушы мен студенттердің арасында шиеленістердің қаншалықты жиі болатынына және қалай шешілетініне маңызды ықпалын тигізеді. Әдетте, студенттердің эмоционалдық жағдайы, ұжымдағы психологиялық ахуалы оқытушының стиліне тікелей байланысты болады.

Түйін сөздер: қарым-қатынас, кеңес ғалымдары, стиль, оқытушы, зерттеулер.

СТИЛИ ОБЩЕНИЯ ПРЕПОДАВАТЕЛЯ

Ағайдар Т.,
Магистрант 2-курса, специальность «Психология»
Еркинбекова М.А.,
кандидат психологических наук, доцент

Проблема выбора правильного стиля общения в процессе обучения - одна из самых сложных проблем педагогики и психологии. Неспособность выбрать правильный стиль общения может привести к трудностям в общении. Стиль общения и управления влияет на эффективность обучения и воспитания, а также на особенности развития личности и особенности формирования взаимоотношений между людьми в учебной группе. Исследования показывают, что стиль общения учителя оказывает значительное влияние на ситуацию в коллективе, среди учеников, а также на то, как часто и как разрешаются конфликты между учителями и учениками. Обычно эмоциональное состояние учеников, психологическое состояние коллектива зависит от стиля преподавателя.

Ключевые слова: общение, советские ученые, стиль, учитель, исследование.

TEACHER COMMUNICATION STYLES

Agaydar T.,
2-year Master's student, specialty "Psychology"
Yerkinbekova M.A.,
Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor

The problem of choosing the right style of communication in the learning process is one of the most difficult problems of pedagogy and psychology. Failure to choose the right communication style can lead to communication difficulties. The style of communication and management affects the effectiveness of training and education, as well as the characteristics of personality development and the characteristics of the formation of relationships between people in the study group. Research shows that a teacher's communication style has a significant impact

on the situation in the team, among students, as well as on how often and how conflicts between teachers and students are resolved. Usually, the emotional state of students, the psychological state of the team depends on the teacher's style.

Keywords: *communication, Soviet scientists, style, teacher, research.*

Қиындықтар немесе қарым-қатынас «кедергілері» проблемалары арнайы зерттеу нысаны ретінде ХХ ғасырдың ортасынан бастап қарастырыла бастады (Я.А.Коменский, Б.Д.Парыгин, В.Ф.Ломов, В.П.Кузьмин және т.б.) [1, 349-б.б.].

Оқыту үдерісі барысында топтағы студенттер арасындағы тұлғааралық қарым-қатынас қиындықтарын, олардың себебін, тудыратын жайттар мен қызметтегі кедергілердің маңызын және т.б. әсер ететін факторларды анықтау мақсатында жан-жақты зерттелулер жүргізілген (А.А.Леонтьев, А.К.Маркова, В.А.Кан-Калик және т.б.) [2,106-б.б.].

И.А.Зимняя «Қарым-қатынастағы қиындықтар – адамның алдын ала болжанған (жоспарланған) қарым-қатынасты жүзеге асыру барысында қарым-қатынастағы әріптесінің іс-әрекетін, хабарламаның мәтінін түсінбеуінен, коммуникативтік жағдайдың, психологиялық ахуалдың өзгеруі салдарынан кедергіге ұшырау жағдайы» [3, 230-б.] деп қарым-қатынас қиындықтарына анықтама берсе, В.А.Кан-Калик қарым-қатынастағы қиындықтарды қалыпты қарым-қатынастарға кедергі болатын, субъектінің іс-әрекетіне әсер ететін «психологиялық бөгет» деп атады [4,106-б.].

А.К.Маркованың пікірінше, тұлғааралық қарым-қатынас қиындықтары іс-әрекетте үзіліс болу, қарым-қатынастың үзілуі, оны жалғастырудың мүмкін болмауы түрінде көрініс табады. Қарым-қатынас қиындықтарының бірнеше қызметі бар. Қиындықтардың оң әсері (А.К.Маркова бойынша) екі түрлі мәнді білдіреді: а) индикаторлық (тыңдаушы әріптесінің назарын аудару); б) ынталандырушы, бейімдеуші (қиындықтарды жеңу және талдау әрекеттерін күшейту, тәжірибе жинақтау) [2,19-б.]. Сонымен қатар, А.К.Маркова қарым-қатынас қиындықтарының екі түрлі кері әсерлі қызметін көрсетеді: а) тоқтатушы (қиындықты жеңуге жағдайдың болмауы немесе өзіне-өзі көңілі толмау, мысалы, өзін-өзі төмен бағалау); б) деструктивті, қиратушы (қиындықтар іс-әрекеттің тоқтауына, бұзылуына, қарым-қатынастан бас тартуға әкеледі).

Қазіргі таңда қиындықтар немесе тұлғааралық қарым-қатынастағы «кедергілер» әр түрлі көзқарастар тұрғысынан қарастырылуда. Жалпы психология аясында олар мағыналық; эмоционалды; когнитивтік; тактикалық болып топтастырылады. Іс-әрекеттер тұрғысынан қарым-қатынастағы қиындықтың екі тобы айқындалады: мотивациялық және операциялық, олар өз кезегінде когнитивтік, тиімділік және мінез-құлықтық салаларда көрініс табады.

Біз адамның қарым-қатынастағы қиындықтарының негізгі салаларын атап көрсетеміз: этно-семиомәдени, статустық-позициялық-рөлдік, жеке-психологиялық, жасына байланысты, қызметтік, тұлғааралық қатынас салалары. Бұл қарым-қатынастағы қиындықты тудыратын жеке-психологиялық факторлар арасында ең көп зерттелгені экстраверсия-интроверсия болып табылады. Айтушы тұрғысынан да, тыңдаушы тұрғысынан да қарым-қатынаста белгілі бір қиындықтар тудыратын жеке-психологиялық факторларға іс-әрекеттің когнитивтік стилі жатады.

Когнитивтік стиль – ауытқымалы жағдайларда, соның ішінде коммуникативтік ситуацияларда тұрақты болып табылатын танымдық қызмет ерекшелігі. Оның қарама-қайшы екі стилі бар – *төмен және жоғары дифференциациялы стильдер*. Көптеген зерттеулердің деректері бойынша, психологиялық дифференциациясы төмен субъектілер жеке әрекеттен гөрі тұлғааралық және топтық қызметті қалайды, олар қарым-қатынаста айтарлықтай табыстарға жетеді. Когнитивтік құрылымның дифференциациясы жоғары адамдар басқаларды түсінуге көбірек көңіл бөледі.

Т.В.Амельченко және А.Г.Асмоловтар қарым-қатынас қиындықтарының себептеріне бала тәрбиесіне кері әсер ететін отбасындағы берекесіз қатынастарды жатқызады [5; 6,

367-б.б.]. Сондай-ақ, біздің ойымызша, психофизиологиялық ауытқулар, соматикалық және тұқым қуалайтын аурулар да себепші болуы мүмкін. Көбіне мұндай аурудың белгілері адамдармен байланыстан бас тарту, кез келген қарым-қатынастан қашу, тұйықтық және енжарлық болып табылады. Агрессия, төбелесқойлық, дау-дамай шығаруға бейімділік, кекшілдік, қинауға ұмтылу да байқалуы мүмкін.

Тұлғааралық қатынастар факторына байланысты қарым-қатынас қиындығы іскерлік қарым-қатынас стильдерінің өзгеруі арқылы көрінетіндігі атап көрсетіледі. Біздің зерттеу мәліметіміз бойынша, қарым-қатынасты қиындататын факторлардың арасында тұлғааралық қатынастар бірінші орында тұрады. Сабақ барысында педагог тұтас педагогикалық үдерістің коммуникативтік құрылымын өз қолына алып, елеусіз өзгерістердің өзіне аса мұқият болуы, педагогикалық ықпал етудің таңдаулы әдістерін берілген кезеңдегі қарым-қатынас ерекшеліктерімен үнемі өзара байланыста қарастыруы қажет. Осының барлығы оқытушының бір мезгілде екі түрлі мәселені шеше білуін талап етеді [7, 63-б.]:

1. Өзінің іс-әрекетінің (өзінің педагогикалық дербестігін), студенттермен қарым-қатынасының ерекшеліктерін, яғни қарым-қатынас стилін құрастыру;

2. Коммуникативтік әсер етудің ықпалды әдіс-тәсілдерін құрастыру.

Екінші компонент туындаған педагогикалық және соған сай коммуникативтік міндеттердің әсерімен үнемі өзгеріп отырады. Коммуникативтік байланыс құралдарының жүйесін таңдауда педагог пен студенттердің арасындағы қалыптасқан қарым-қатынастар типі маңызды рөл атқарады: оқытушы мен студенттер қарым-қатынасының қалыптасқан жалпы жүйесі; педагогикалық қызметтің нақты кезеңіне тән қарым-қатынас жүйесі; нақты педагогикалық және коммуникативтік міндетті шешуде туындайтын ситуациялық қарым-қатынас жүйесі.

Біз қарым-қатынас стилін оқытушы мен студенттің арасындағы әлеуметтік-психологиялық қарым-қатынастың дербес-типологиялық ерекшеліктері ретінде түсінеміз. Қарым-қатынас стилі арқылы оқытушының коммуникативтік мүмкіндіктерінің ерекшеліктері; оқытушы мен оның студенттерінің арасындағы қатынастардың қалыптасқан сипаты; оқытушының шығармашылық дербестігі; студенттер ұжымының ерекшеліктері көрініс табады.

Демократияландыру негізінде қоғамды қайта құруда айналасындағы адамдар мен өзінің тағдыры үшін жауапкершілікті сезінетін жеке тұлғаны тәрбиелеуге барлық жағдайлар жасалуы тиіс деп білеміз. Жоғары оқу орнындағы оқыту үдерісіндегі тұлғааралық қарым-қатынастар негізі – өзара тартыс емес, ізгілікті қарым-қатынастарға негізделген ынтымақтастық, достық қатынастар, осы арқылы азаматты өз елі мен өз тағдырының қожайыны болуға жан-жақты дамыған тұлға етіп тәрбиелеу басты мақсатымыз. Ал студенттермен қарым-қатынасты ұтымды ұйымдастыруда педагогикалық стильді дұрыс таңдап алу педагогтің жұмыс ерекшелігі болып табылады. Бұл ерекшеліктер арқылы қарым-қатынастың екі түрін ажыратуға болады [8,217-б.]:

1. *Әлеуметтік-бағдарлы қарым-қатынас* барысында әлеуметтік маңызы бар міндеттер шешіліп, әлеуметтік өзара әрекеттестік пен қоғамдық қатынастар жүзеге асырылады.

2. *Жеке-бағдарлы қарым-қатынас* – белгілі бір бірлескен әрекеттерге бағытталған іскерлік қарым-қатынас.

Тұлғааралық қарым-қатынас бұл екеуін де қамтиды. Оқытушы жаңа материалды түсіндіру барысында әлеуметтік-бағдарлы қарым-қатынасқа қатысады, ал студентпен дербес жұмыс жүргізуде жеке-бағдарлы қарым-қатынас жүзеге асырылады.

Тұлғааралық қарым-қатынас бетпе-бет жүзеге асырылатындықтан, жеке тұлғалық өлшем сипатына ие болады. Студенттер үшін педагогтің жеке тұлғасының ерекшеліктері маңызды болып табылады. Оларда әр оқытушыны бағалаудың топтық және дербес өлшемдері қалыптасады. Педагогтің жеке қасиеттерінің студенттер талабына сәйкес келмеуі оның студенттермен қарым-қатынасына кері әсерін тигізеді. Ал педагогтің іс-

әрекеттерінің қарапайым этикаға сәйкес болмауы оның өзінің ғана емес, педагогикалық мамандықтың абыройына да нұқсан келтіруі мүмкін. Соның нәтижесінде педагогтің жеке ықпалының тиімділігі төмендейді.

Стиль – педагог пен шәкірттің арасындағы өзара әрекеттестіктің дербес-типологиялық ерекшеліктері. Тәрбиелеуді басқару үдерісіндегі қарым-қатынас стилі мен әрекеттестік сипатының жиынтығы педагогикалық қарым-қатынас стилін құрайды.

Жоғарыда аталғандармен қатар, А.К.Маркованың [9,165-б.] көзқарасы бойынша, педагогикалық қарым-қатынастың маңызды компоненттерінің бірі қарым-қатынас стилі болып табылады. Ал оқытушының студенттермен қарым-қатынас стилі – әлеуметтік және адамгершілік мазмұнды категория. Ол қоғамның және тәрбиешінің әлеуметтік-этикалық ұстанымдарын сипаттайды.

Әрбір адамның кез келген жағдайда қарым-қатынас жасау және мінез-құлық ерекшеліктерін білдіретін өзіне тән, біртұтас қарым-қатынас стилі болатыны белгілі. Зерттеушілердің атап көрсетуінше, бұл стиль адамның жеке қасиеттері мен дербес ерекшеліктеріне ғана байланысты емес. Ол жеке адамның басқа адамдармен байланыс орнату тәсілдерін, оның мінез-құлқын, әсіресе қарым-қатынас жасау ерекшеліктерін бейнелейді.

Қарым-қатынас стильдері туралы мәселе педагогикалық әдебиеттерде кең көлемде қарастырылған (Ж.Б.Қоянбаев, Т.Бегалиев, Ж.Әбиев, С.Бабаев және т.б.). Жоғарыда аталған әдебиеттерге шолу жасау қарым-қатынас құрылымының міндетті компоненті болып табылатын қарым-қатынас стиліне төмендегідей анықтама беруге мүмкіндік береді. Қарым-қатынас стилі педагог пен білім алушының арасындағы әлеуметтік-психологиялық қатынастардың дербес-психологиялық ерекшеліктері. Ж.Б.Қоянбаевтың пікірінше, оқытушының қарым-қатынас жасау шеберлігі студенттермен әр алуан жағдайларда байланыс орната алуды және қажетті қарым-қатынас арнасын табуды қалай жүзеге асыратынынан көрінеді.

Қарым-қатынас стилі арқылы бірқатар ерекшеліктер бейнеленеді: педагогтің коммуникативтік мүмкіндіктерінің ерекшеліктері; педагог пен студенттер арасында қалыптасқан қарым-қатынастың сипаты; педагогтің шығармашылық дербестігі; студенттер ұжымының ерекшеліктері.

В.А.Кан-Калик педагогикалық қарым-қатынас стилінің бірнеше түрін атап көрсетеді [4,109-б.]:

- бірлескен шығармашылық қызметке қызығушылықтың негізінде қалыптасқан қарым-қатынас стилі;
- достық ықыластың негізінде қалыптасқан қарым-қатынас стилі;
- арақашықтықты сақтайтын қарым-қатынас стилі;
- қорқыту арқылы қалыптасқан қарым-қатынас стилі;
- қалжыңға негізделген қарым-қатынас стилі;
- дербес қарым-қатынас стилі.

Біздің байқағанымыз – ең тиімді стиль *бірлескен шығармашылық қызметке қызығушылықтың негізінде қалыптасқан қарым-қатынас стилі* болып табылады. Бұл стильдің негізіне оқытушының жоғары кәсіби біліктілігі мен оның этикалық ұстанымдарының бірлігі негіз болады. Студенттермен бірлесе шығармашылық ізденіс жұмыстарымен қызыға айналысу – оқытушының коммуникативтік қызметінің нәтижесі ғана емес, көп жағдайда оның жалпы педагогикалық қызметке көзқарасының нәтижесі болып табылады. Театр педагогі М.О.Кнебельдің атап көрсетуінше, педагогикалық сезім «жастарға қарай итермелейді, оларға жақындасатын жолдарды табуға мәжбүр етеді...». В.Ф.Шаталов өзінің балалармен қарым-қатынас жүйесін бірлескен шығармашылық қызметке қызығушылықтың негізінде қалыптасқан қарым-қатынас стилі негізінде құрған [10,156-б.]. Қарым-қатынастың бұл стилін бірлескен табысты оқу-тәрбие қызметінің алғышарты ретінде қарастыруға болады. Ортақ іспен қызыға айналысу – достастықтың негізі, сонымен қатар, жұмысқа қызығушылықпен нығайтылған достастық бірлескен

ізденістерді туғызады. Педагогтің тәрбиеленушілермен қарым-қатынастар жүйесі туралы А.С.Макаренко педагогтің, бір жағынан, – жасы үлкен жолдас және тәлімгер, ал екінші жағынан, бірлескен қызметке қатысушы болатыны туралы жазған. Достастық қатынасты педагог пен ұжымның қарым-қатынасындағы нақты сипат ретінде қалыптастыру қажет.

А.С.Макаренко тәрбиелеушінің шәкірттермен қарым-қатынасының түрлі нұсқалары туралы [11,123-б.]: «Қандай жағдайда да педагогтер мен басшылық өз тарапынан әдепсіздікті: мысқылдауды, мазақтауды, ойына келгенді айтуды болдырмауы тиіс. Екінші жағынан, педагогтер мен басшылық тәрбиеленушілердің көзінше түнерген, ашушаң, айғайшыл болуына жол бермеу қажет» деген.

Студенттер мен педагогтің арасында *достық ықыластың негізінде қалыптасқан педагогикалық қарым-қатынас стилі* де табысты стиль болып табылады. Мұндай қарым-қатынас стилін бірлескен табысты оқу-тәрбие қызметінің алғышарты ретінде қарастыруға болады. Достық ықылас – іскерлік педагогикалық қарым-қатынастың маңызды реттегіші. Бұл педагог пен студенттер арасындағы қарым-қатынастардың дамуы мен табысты болуын ынталандырады. Алайда достық қатынастың кез келген эмоционалдық қалпы мен педагогикалық ұстанымы сияқты белгілі шегі болуы тиіс. Осы мәселеге қатысты В.А.Кан-Калик мынадай жағдайға назар аударады: көбіне тәжірибесі аз педагогтер достық қатынасты студенттермен арадағы дәрежі қарым-қатынасқа айналдырып алады, ал бұл тұтас оқу-тәрбие үдерісінің барысына кері әсерін тигізеді. Студенттермен достық қатынастар педагогикалық тұрғыдан да лайықты болуы тиіс.

Арақашықтықты сақтайтын қарым-қатынас стилі – кең таралған қарым-қатынас стилі. Бұл қарым-қатынас стилін тәжірибелі педагогтер да, педагогикалық қызметті жаңа бастаған оқытушылар да қолданады. Стильдің ерекшелігі оқытушы мен студенттердің қарым-қатынас жүйесіндегі шектеуші ретінде арақашықтық қолданылуында болып табылады. Алайда бұл жерде де шаманы білу қажет. Шамадан артық арақашықтықты сақтау оқытушы мен студенттердің әлеуметтік-психологиялық қарым-қатынас жүйесіндегі формализмге әкеледі және шынайы шығармашылық ахуал туғызуға мүмкіндік бермейді. Оқытушы мен студенттердің қарым-қатынас жүйесінде арақашықтық болуы қажет. Бірақ ол оқытушының қарым-қатынас негізі ретінде күштеп таңуы арқылы емес, оқытушы мен студенттің ортақ логикасынан шығуы тиіс. Арақашықтық педагогтің жетекші рөлінің көрсеткіші қызметін атқарып, оның беделіне негізделуі міндетті.

«Арақашықтық көрсеткішін» педагогикалық қарым-қатынас доминантына айналдыру оқытушы мен студенттердің бірлесе атқаратын жұмысының жалпы шығармашылық деңгейін күрт төмендетеді. Бұл оқытушының студенттермен қарым-қатынас жүйесінде авторитарлық стилдің нығаюына әкеліп, жұмыстың нәтижелеріне кері әсерін тигізеді. А.В.Петровский мен В.В.Шпалинскийдің пікірі бойынша, «басқарудың авторитарлық әдістерін кең қолданатын оқытушылар сабақ беретін топтарда әдетте тәртіп пен үлгерім тәуір деңгейде болады, алайда сырттай ойдағыдай көрінетін топтарда оқытушының жұмысындағы жеке тұлғаны адамгершілік тұрғыда қалыптастыру барысында жіберілген кемшіліктер тұруы мүмкін».

Бұл қарым-қатынас стилінің кеңінен таралуының себебі неде? Оның себебі оқытушылық қызметті жаңадан бастаған тәжірибесі аз оқытушылардың арақашықтықтан қарым-қатынас жасау өзінің педагог ретінде бірден танылуына көмегі болады деп санап, осы стильді студенттердің алдында, сондай-ақ педагогикалық ортада өзін танытатын тәсіл ретінде қолдануымен байланысты. Алайда көп жағдайда бұл қарым-қатынас стилін таза күйінде қолдану педагогикалық сәтсіздіктерге әкелуі мүмкін.

Оқытушы беделіне арақашықтықты қолдан орнату арқылы емес, өзара түсіністік арқылы, студенттермен бірлескен шығармашылық қызмет барысында қол жеткізуге болады. Бұл жерде жалпы қарым-қатынас стилін де, сонымен қатар, адамға ситуациялық көзқарасты да меңгеру аса маңызды. Арақашықтықтан қарым-қатынас жасау қорқытуға негізделген қарым-қатынас деп аталатын қатынас түріне ауысудағы өтпелі кезең болып табылады. Дегенмен, «арақашықтық болуы тиіс, тіпті ол аса қажет. Бірақ ол педагог пен

студенттің арасындағы қатынастың жалпы логикасынан туындауы және қарым-қатынас негізі ретінде оқытушының күштеп тануымен жүзеге асырылмауы тиіс» деген В.А.Кан-Каликтің ой-пікіріне де келісеміз [4,130-б.].

Арақашықтықты сақтайтын қарым-қатынас стилі *қорқыту негізінде қалыптасқан қарым-қатынас стиліне* ұқсас. Әдетте оқытушылық қызметті жаңадан бастаған тәжірибесі аз оқытушылар қолданатын бұл қарым-қатынас стилі, негізінен, оқытушының қызығушылықпен бірлесе қызмет атқаруға негізделетін нәтижелі қарым-қатынасты ұйымдастыра білмеуіне байланысты. Мұндай қарым-қатынасты қалыптастыру оңай емес, сондықтан жас оқытушы көп жағдайда қиындығы азырақ жолмен жүріп, қорқытуға негізделген қарым-қатынас стилін немесе арақашықтықтан қарым-қатынас стилін таңдайды.

Шығармашылық тұрғыдан *қорқытуға негізделген қарым-қатынас стилінің* мүлдем келешегі жоқ. Мұндай қарым-қатынас шығармашылық қызметке жағдай жасайтын коммуникативтік ахуалды туғызбайды, керісінше, оны тар шеңберге сыйғызуға тырысады, өйткені шәкірттерді нені істеуі керектігіне емес, нені істеуге болмайтынына бағдарлайды, тұлғааралық қарым-қатынасты бірлескен шығармашылық қызмет үшін аса қажетті өзара түсіністікке негіз болатын ынтымақтастық қатынастан айырады.

Педагог қызметінде жағымсыз рөл атқаратын стильдің бірі *қалжыңға негізделген қарым-қатынас стилі*. Бұл да, негізінен, жас оқытушыларға тән және нәтижелі қарым-қатынасты ұйымдастыра білмеуімен байланысты стиль түрі. Мұндай қарым-қатынас студенттердің алдында жалған, арзан бедел жинаумен сипатталатын, педагогикалық этикаға қарама-қайшы келетін қарым-қатынас түрі болып табылады. Бұл қарым-қатынас стилінің пайда болуы, бір жағынан, тәжірибесі аз оқытушының студенттермен аз уақыт ішінде қарым-қатынас орнатуға, топқа ұнауға ұмтылуымен байланысты, ал екінші жағынан, қажетті жалпы педагогикалық және коммуникативтік мәдениеттің, тұлғааралық қарым-қатынас жасау шеберлігі мен дағдыларының, кәсіби коммуникативтік қызмет тәжірибесінің болмауымен байланысты. А.С.Макаренко мұндай «шәкірттер махаббатын іздеуді» өткір сынаған. Ол өз еңбегінде [12, 130-б.]: «Мен өзімнің көмекшілерімді сыйлайтынмын, олар тәрбие жұмысының ғұламалары болатын, алайда мен сүйікті тәрбиеші болу ең қажетсіз нәрсе екеніне олардың көзін жеткізуге тырыстым. Мен өзім ешқашан балалардың махаббатына бөленуге ұмтылған емеспін және педагогтің өзінің ғанибеті үшін ұйымдастырылатын мұндай махаббатты қылмыс деп санаймын... Мұндай қалжыңдасу, балалар махаббатына бөленуге ұмтылу, балалардың сүйіспеншілігін мақтаньш ету тәрбиешіге де, тәрбиелеу ісіне де үлкен нұқсан келтіреді. Мен мұндай қажетсіз дүниенің біздің өмірімізде болмағаны жөн дегенге өзімнің де, жолдастарымның да көзін жеткіздім... Шәкірттер махаббаты сіздің күш салуыңыз арқылы емес, елеусіз келуі қажет. Ал егер адам махаббатты мақсатқа айналдырса, мұның тек зияны болуы мүмкін...»

Зерттеулер көрсеткендей, қалжыңға негізделген қарым-қатынас төмендегідей жағдайларда пайда болады:

- а) педагогтің өзінің алдында тұрған педагогикалық міндеттерді түсінбеуі;
- ә) қарым-қатынас дағдыларының болмауы;

б) топпен қарым-қатынас жасауға қорқыныш және сонымен бір мезгілде студенттермен байланыс орнатуға ұмтылу.

Педагогикалық іс-әрекеттің стильдері туралы толық нақты көріністі А.К.Маркова ұсынды [13,186-б.]. Осы автордың көрсетуінше, мұғалім еңбегіндегі стильдердің мазмұндық сипаттамалары (мұғалімнің өз еңбегіне немесе нәтижесіне бағдарлануға басымдылық беруі, мұғалімнің өз еңбегіндегі бағдарланушы және бақылаушы-бағалаушы кезеңдерін күшейту); стильдің динамикалық сипаттамалары (икемділік, тұрақтылық, ауытқымалылық, т.б.); нәтижелілік (мектеп оқушыларындағы білім мен оқу дағдыларының деңгейі және оқушылардың пәнге қызығушылықтары). Осы негізде авторлар қазіргі заман мұғалімін сипаттайтын даралық стильдерді төрт түрге бөледі. Ал

бұл стильдерді жоғары оқу орындары оқытушыларының ерекшеліктерін ескере отырып, толықтырдық.

Эмоционалды-импровизациялық стиль (ЭИС). Жетекшіліктің бұл стилін қолданатын оқытушы оқыту үдерісіне баса назар аударып, оқу-тәрбие үдерісін жоспарлауға жеткіліксіз көңіл бөледі. Ең қызықты оқу материалын таңдап алады, сонымен қатар онша қызықтырмайтын, бірақ аса маңызды материалды студенттердің өзіндік жұмысына қалдырады. ЭИС қолданатын оқытушыға шапшаң орындаушылық тән, әр алуан оқыту әдістерін молынан қолданады. Оқытушы мен студенттің арасында кері байланыс болмайды. ЭИС қолданатын оқытушының іс-әрекетінде оқу материалын бекіту мен қайталау, студенттердің білімін бақылау жеткіліксіз орын алады. Мұндай оқытушыны оқытудың сан алуан әдістерінің үлкен арсеналын пайдалану қызықтырады. Ол ұжымдық талқылауды жиі қолданады, студенттердің спонтанды пікір айтуларын ынталандырады. ЭИС қолданатын оқытушыға ішкі түйсік тән, ол сабақ үстіндегі өзінің іс-әрекетінің ерекшеліктері мен нәтижелілігіне талдау жасай алмауынан көрінеді.

Эмоционалды-әдісқойлық стиль (ЭӘС). Бұл стильді қолданатын оқытушыға оқу үдерісіне және оқудың нәтижесіне баса назар аудару, интуицияның рефлексивтік сезімнен басым болуы, оқу-тәрбие үдерісін дұрыс жоспарлау, шапшаң орындаушылық қасиеттер тән. Ол бүкіл оқу материалын кезеңдеп өңдейді, студенттердің барлығының (белсенділерінің де, әлсіздерінің де) білім деңгейін мұқият қадағалайды, оның іс-әрекетінде үнемі оқу материалын бекіту мен қайталау, студенттердің білімін қадағалау орын алады. Мұндай оқытушы жоғары шапшаңдықпен ерекшеленеді, ол сабақ үстіндегі жұмыс түрін жиі ауыстырып, ұжымдық талқылауды қолданады. Оқу материалын өтуде, ЭИС қолданатын оқытушы әдістемелік тәсілдерді молынан қолдана отырып, студенттерді өз пәнінің ерекшелігімен қызықтыруға ұмтылады.

Пайымдаушылық-импровизациялық стиль (ПИС). Жетекшіліктің бұл стилін қолданатын оқытушыға оқыту үдерісіне және оқудың нәтижесіне баса назар аудару, оқу-тәрбие үдерісін дұрыс жоспарлау, шапшаңдық, интуиция мен рефлексивтікті ұштастыра қолдану қасиеттері тән. Эмоционалды стильдерді ұстанатын оқытушылармен салыстырғанда, мұндай оқытушы оқыту әдістерін таңдау мен түрлендіруде аса әдісқойлық танытпайды, жоғары қарқынды жұмысты үнемі қамтамасыз ете алмайды, ұжымдық талқылауды сирегірек пайдаланады.

Пайымдаушылық-әдісқойлық стиль (ПӘС). Негізінен оқытудың нәтижесіне басым көңіл бөліп және оқу-тәрбие үдерісін дұрыс жоспарлай отырып, ПӘС оқытушысы педагогикалық қызметтің әдістері мен тәсілдерін қолдануда кертертпалық танытады.

Л.М.Митинаның атап көрсетуінше, динамикалық сипаттамалар деңгейінде эмоционалды стиль оқытушыларына жоғары сезімталдық, икемділік, қызбалық қасиеттер тән. Пайымдаушылық стиль оқытушылары эмоционалды оқытушылардан бәсең сезімталдығымен ерекшеленеді, оларға абайлағыштық, дәстүрлілік қасиеттер тән. Педагогикалық қызметтің нәтижелілігі мәселесін зерттеген ғалымдар [14,60-б.] импровизациялық сипат та, әдістемелік сипат та жеке-дара алынғанда ең қолайлы стиль болып табылмайтынын көрсетеді.

Педагогикалық іс-әрекет стилі басқару стилін, қарым-қатынас стилін, мінез-құлық стилі мен оқытушының когнитивті стилін бейнелейтін оның интегративті сипаттамасы, бұл А.Я.Никонова, А.К.Маркова бойынша, оқытушы еңбегі стилінің төрт түрінде неғұрлым толық көрінеді.

Демек, қарым-қатынастың ең тиімді стилі ретінде әдісқойлықты эмоционалдымен, импровизацияны пайымдаумен ұштастыратын, яғни аралас стильдерді қолданған тиімді деген тұжырым жасауға болады.

«Педагогикалық қарым-қатынас стилі» деген ұғымға «басқару стилі» деген түсінік жақын, ол «басқарудың объективті және субъективті жағдайларының, сондай-ақ басшының жеке тұлғасының дербес-психологиялық ерекшеліктерінің әсерімен

қалыптасатын басшы мен ұжымның арасындағы қарым-қатынас ерекшеліктері» болып табылады [15,208-б.].

Психологтердің пікірлері бойынша тәрбиеленушілермен қарым-қатынас жасауда авторитарлық немесе императивтік стильді қолдану лайықсыз ғана емес, мұндай стильдерге жол берілмеуі қажет делінген. Сонымен қатар, А.А.Бодалев оқытушының қолданатын стилі студенттердің эмоционалдық жағдайына елеулі әсер ететінін атап көрсетеді. Оның зерттеулері бойынша [16,185-б.], қарым-қатынастың демократиялық ұстанымдарын ұстанатын жетекші басқаратын ұжымда білім алушыларда орынды қанағаттану және қуаныш сезімі жиірек орын алады. Бұған керісінше, авторитарлық стильді ұстанатын оқытушы басқарған ұжымда жабырқау, бұйығы көңіл-күй көбірек байқалады.

Сонымен қатар, эмоционалдық тұрғыдан қолайлы, жайлы қарым-қатынас бірлескен шығармашылық қызметке, басқаларға ерекше әлеуметтік ықпал етуге оңтайлы жағдай жасайды. Қолайлы қарым-қатынас жағдайында екі тұлға – оқытушы және студент – ортақ эмоционалдық-психологиялық кеңістік құрып, онда студентті адамзат мәдениетіне тартудың шығармашылық үдерісі, оның өзін қоршаған әлеуметтік ортаны және өзін-өзі жан-жақты тануы, яғни жеке тұлғаның әлеуметтену үдерісі жүзеге асады.

Студенттермен қарым-қатынас жасаудың жоғарыда аталған типтерімен қатар бірқатар ғалымдар педагогтің студенттерге жағымсыз, кері көзқарасы сияқты қалыптан тыс қарым-қатынас түрін де атап көрсетеді.

Қарым-қатынасты жүзеге асыру үшін, біздің ойымызша, қарым-қатынастағы оқытушының рөлі, көзқарасы мен ұстанымдарының маңызы зор. Осы тұрғыдан алғанда, оқытушының студенттермен қарым-қатынас барысындағы әр түрлі ұстанымдарын салыстыру қызық нәтижелер береді.

Педагогикалық қарым-қатынас сабақта қатаң тәртіп пен пәнді меңгеруді талап етуге негізделеді, мұндай жағдайда жеке қарым-қатынастарға орын болмайды;

- «тәртіп орнауын сабырмен күту» ұстанымына қарым-қатынас жасаудың тұлғалық-тандау стилі тән. Мұнда ұжымдағы тәртіпті ұйымдастыруды сабақтың мазмұны немесе оқытушының жеке тұлғасы ынталандырған бір студент немесе студенттер тобы өз жауапкершілігіне алады. Мұндай жағдайда оқытушы өзін студенттердің алдында «ашық» ұстап, оларды білімге қызықтыру арқылы әріптестік қызметті ұсынады;

- «қадірін білмейтін студенттерге өкпелеу» ұстанымын қолданатын оқытушы студенттерге көңілі толмай, үнемі өкпе-арыз айтумен болады. Мұндай ұстаным оқытушы мен студенттер арасында қарым-қатынастың эмоционалдық-ситуациялық стилін қалыптастырады: оқытушыны студенттердің тәртібі мен мінез-құлқы ашуландырады, оның ескертпелері кекесінді, көбіне ашулы түрде болып келеді. Мұндай жағдай студенттермен арадағы қарым-қатынастың қатты шиеленісуіне алып келеді;

- студенттермен бірлесе қызмет етуде «ынтымақтастық» ұстанымын қолдану қарым-қатынастың эмоционалдық-тұлғалық стилімен сипатталады. Мұндай қарым-қатынас әрбір студенттің жеке тұлғасын жақсы танып-білуге, оның оқу пәнін меңгерудегі сәтсіздіктері мен кемшіліктеріне шыдамдылықпен қарауға негізделген.

Сонымен, қарым-қатынас стильдері таза күйінде жүзеге асырылмайды. Жоғарыда аталған түрлердің өзі ұзақ мерзімді тәжірибеде қалыптасқан қарым-қатынас стильдерінің барлық түрлерін түгел қамти алмайды. Оның шоғырында күтпеген нәтиже беретін, әріптестердің қарым-қатынасын қалыптастыратын немесе бұзатын әр алуан өзгеше реңктер болуы мүмкін. Әдетте, олар эмпирикалық жолмен табылады. Бір педагогтің өзі тапқан және қолданысқа ыңғайлы қарым-қатынас стилі басқа педагог үшін мүлдем жарамсыз болуы мүмкін. Қарым-қатынас стилінде жеке тұлғаның өзіндік ерекшелігі айқын көрінеді.

Біздің ойымызша, педагог пен студенттердің арасындағы қарым-қатынастың мұндай топтастырылуын қарым-қатынас стильдерінің дәстүрлі топтастырылуымен байланыста қарастыруға болады. 30-шы жылдары Американың көрнекті педагог-психологы К.Левин

басқарудың үш стилін бөліп көрсетті: авторитарлық (өктемшіл), демократиялық (ұжымдық ұсыныстарды қолдап, қолпаштап отырған (анархиялық) келісімпаздық (басқарудан тікелей бас тарту, басшылықтан шеттеу), либералдық (енжарлық) стиль.

1. *Авторитарлық (өктемшіл) стиль.* Оқытушы топ қызметінің бағыттарын өзі белгілеп, студенттердің ынтасын басып отырады. Өзара әрекеттестіктің негізгі түрлері – бұйрық, нұсқау беру, сөгіс беру. Студенттің қатесін тапқан оқытушы оны мазақтап, ұялтады. Оқытушының өзі қадағаламаса, жұмыс баяу жүреді, кейде мүлдем тоқтап қалады. Оқытушының сөзі қысқа, ол бастықтарға тән сарынмен сөйлейді, өзіне қарсы келгенге төзбейді.

Авторитарлық стильге тән қатаң басқару және барлығын түгел бақылауда ұстау үдерісі бойынша оқытушы басқа әріптестеріне қарағанда жиірек студенттерге өктемдік түрде бұйырып сөйлеп, өткір ескертулер жасайды. Авторитарлық стильді ұстанатын оқытушы жұмыстың жалпы бағыттарын белгілеп қана қоймай, оларды жүзеге асыру тәсілдерін де көрсетіп, кімнің кіммен бірлесе жұмыс істейтінін де өзі белгілеп, қатаң қадағалайды. Тапсырмалар мен оларды орындау тәсілдерін оқытушы кезеңдер бойынша беріп отырады. Мұндай тәсіл қызмет ету уәжділігін төмендетеді, себебі студенттер өздері орындайтын жұмыстың жалпы мақсаты қандай, нақты кезеңдердің міндеті қандай және алда не болатынын біле алмайды. Әлеуметтік-перцептивтік тұрғыдан да, жеке тұлғалар арасындағы ұстанымдар тұрғысынан да атқарылатын жұмысты кезеңдерге бөліп орындату және оны қатаң түрде қадағалау оқытушының өз студенттерінің жұмыс істеу қабілеттеріне сенімсіздігін көрсетеді. Авторитарлық стиль қызметтің сырт көзге тиімділігімен сипатталады және қолайсыз психологиялық ахуал туғызады. Мұндай жұмыс стилінде жеке тұлға ерекшеліктерінің қалыптасуы баяулайды. Әлеуметтанушылардың зерттеулері бойынша, осындай ұжымдарда неврозға шалдыққандар қалыптасады.

Басқарудың авторитарлық стиліне автократтық сипат тән болып келеді. Дегенмен, студенттердің өздеріне тікелей қатысты мәселелерді талқылауға қатысуына мүмкіндік беріледі. Бірақ талқылау қорытындысында өзінің көзқарастарына сәйкес шешімді оқытушы шығарады.

2. *Демократиялық стиль* – басқарудың ең қолайлы стилі. Мұндай стильдің сандық көрсеткіштері авторитарлық стильмен салыстырғанда төменірек болуы мүмкін болғанымен, басшы болмаса да, жұмыс істеуге құлшыныс төмендемейді. Шығармашылық деңгейі көтеріліп, өзінің ұжымы үшін жауапкершілігі мен мақтаныш сезімі артады.

Басшы ұжымның пікіріне сүйенуімен сипатталады, оқытушы қызметінің мақсатын әр студентінің санасына жеткізуге және оқытушы шәкірттердің жеке бейімділіктері мен қабілеттерін ескере отырып, тапсырмаларды тиімді бөлуге тырысады. Мұндай оқытушының негізгі қарым-қатынас тәсілдері – өтініш, кеңес, мәліметтер беру.

Демократиялық стильде алдыңғы кезекте жеке тұлға емес, фактілер бағаланады. Демократиялық стильдің басты ерекшелігі топтың атқарылатын жұмыс пен оның ұйымдастырылу барысын талқылауға белсенді түрде қатысуы болып табылады. Осының нәтижесінде студенттердің сенімділігі артып, өзін-өзі басқаруға жағдай жасалады. Белсенділіктің артуымен қатар жеке қарым-қатынастардағы ашықтық пен сенімділік артады. Авторитарлық стильді ұстанған топ мүшелерінің арасында араздық кең жайылса, демократиялық басқаруда студенттердің бойында ішкі ықыластың негізінде жұмысқа қызығушылығы артып қана қоймай, олар жеке қарым-қатынастар тұрғысынан да өзара жақындаса түседі. Басқарудың демократиялық стилінде оқытушы ұжымға сүйене отырып, студенттердің дербестігін де дамытады. Ұжымның қызметін ұйымдастыруда оқытушы «тең тұлғалар ішіндегі алдыңғы» позициясын ұстануға тырысады. Оқытушы студенттерінің сын пікірлерін сабырлықпен тыңдап, олардың жеке бастарының істері мен проблемаларына көңіл бөледі. Студенттер ұжымдық проблемаларды талқылап, талдау жасай алады, бірақ қорытынды шешімді оқытушы шығарады.

3. *Либералдық (енжарлық) стиль* – анархиялық, бетімен жіберілген. Оқытушы топ өміріне араласпауға тырысады, белсенділік танытпайды, мәселелерді үстіртін қарастырады, басқалардың қарама-қайшы ықпалына тез бағынады. Ол өзін жауапкершіліктен аулақ ұстайды. Мұндай қарым-қатынастарда оқытушының беделі туралы сөз болуы мүмкін емес.

Басқарудың либералдық стилінің басты ерекшелігі оқытушының оқыту үдерісінен сырт қалып, топтағы болып жатқан әрекеттерге өзінің жауапкершілігін сезінбеуі болып табылады. Либералдық стиль аталған стильдердің ішіндегі ең қолайсызы болып табылады. Бұл стильді сынақтан өткізудің нәтижелері бойынша орындалған жұмыстың ең аз көлемі және ең төменгі сапасы анықталған. Өздеріне ешқандай жауапкершілік жүктелмесе де, ал жұмыс жауапкершілігі жоқ ойын түріне ұқсағанымен, мұндай топта жұмыс істегеніне студенттердің көңілі толмайды. Енжарлық стильде жұмыс істейтін оқытушы студенттердің іс-әрекетіне мүмкіндігінше азырақ араласуға тырысып, іс жүзінде оларды басқарудан шеттеп, өзінің атқаруы тиіс міндеттері мен әкімшіліктің нұсқауларын орындаумен шектеледі. Дәйексіз стиль оқытушының сырттай міндеттемелер мен өзінің эмоционалдық жағдайына байланысты жоғарыда аталған басқару стильдерінің кез келген түрінің жүзеге асырылуымен сипатталады.

Сонымен, басқарудың ең тиімсіз стилі либералдық стиль болып табылады, мұндай стильде жұмыстың орындалу деңгейі төмен және сапасы да нашар болады.

Жоғарыда аталған стильдердің негізгі белгілерін талдау тиімсіз сипаттарының көптігіне қарамастан, нәліктен либералдық стильдің өміршең екендігін көрсетеді. Бұл стильді ұстанатын оқытушы ешкіммен қарым-қатынасын бұзбайды, сырт көзге (сөз жүзінде) барлығының көңілінен шығуға тырысады, бірақ ол педагогикалық қызметке көп зиянын тигізеді. Демократиялық стиль – тұтас топпен және оның жекелеген әрбір мүшесімен қарым-қатынастардың тиімді болуының негізі және шарты болып табылады. Жаңашыл педагогтердің тәжірибесінен оқытушы мен студенттердің арасындағы қарым-қатынастарды демократияландыру бағытында қайта құрулар жүріп жатқанын байқаймыз.

Тәжірибе жүзінде жекелеген оқытушылардың студенттермен арадағы қарым-қатынастың «аралас стилін» қолдануы жиі кездеседі. Зерттеулер бойынша, «автократ» («өктемшіл») оқытушының орнына «либерал» оқытушыны тағайындауға болмайды, ал керісінше алмастыруға болады. Ал «демократ» оқытушыны кез келген жағдайда тағайындауға болады.

Педагогтің өзінің педагогикалық қарым-қатынас стилін саналы түрде қалыптастыруы өз кәсіби қызметін талдау қабілетінің белгілі даму деңгейінде мүмкін болады. Мұндай жағдайда педагог студенттермен тұлғааралық қарым-қатынас барысында тиімді нәтижені қамтамасыз ететін қарым-қатынас әдістері мен тәсілдерін мақсатты түрде іздестіріп, іріктейді және жинақтайды. Бұл өз кезегінде эмоционалдық қанағаттануды және психологиялық жағымды жағдайды қамтамасыз етеді.

Біздің байқауымызша, бірде-бір сөздікте (философиялық, психологиялық, педагогикалық) қарым-қатынас стилінің анықтамасы жоқ. Ал бағыныштыларға әсер ету сияқты басқару стилі бар.

Сонымен, зерттеулер барысында анықтағанымыз бойынша «қарым-қатынас стилі» терминін оқытушылардың студенттермен қатар «қатынас стилі» деген терминмен көрсетуімізге болады. Әрбір оқытушы, шын мәнінде, өзінің тәжірибесінде қарым-қатынас стилінің бәрін қолданады, бірақ қалай болғанда да, әрбір педагогтің студенттермен жұмысында өз стилі басым болады. Педагогикалық қарым-қатынастың мәнісін түсіндіруге қатысты көзқарастарға талдау жасауды қорытындылай келе, қазіргі заманғы психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде жалпы тұлғааралық қарым-қатынас туралы педагог пен студент арасындағы қарым-қатынас жасау жүйесі деген түсінік қалыптасқаны жайында тұжырым жасауға болады. Оның мазмұны ақпарат алмасу, білім беру және тәрбиелеу үдерісін оңтайландыру, жеке студенттің, ұжымның және оқытушының бірлесе жұмыс істеуін ұйымдастыру, тәрбиелік мәнде ықпал ету, білім алушының жеке тұлғасын

және өзін-өзі танып білу, студенттің жеке тұлғасының дамуына қажетті жағдайларды қамтамасыз ету болып табылады. Педагог осы үдерістердің қозғаушы күші рөлін атқарып, оларды ұйымдастырумен және басқарумен айналысқанда ғана нәтижелі қарым-қатынас жасауға қол жеткізе алады деген ойдамыз.

Пайдаланылған әдебиеттер:

1. Рыдалова И.И. Основы педагогики общения. - Минск, 1998. - 319 с.
2. Маркова А.К. и др. Формирование мотивации учения. Книга для учителя. - М.: Просвещение, 1990. - 19 с.
3. Зимняя И.А. Педагогическая психология. Учебное пособие. Ростов на Дону: Феникс, 1997. - 230 с.
4. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. - М.: Просвещение, 1987. - 106, 109, 130 с.
5. Амельченко Т.В. Психолого-педагогические аспекты гуманистического подхода к подготовке будущего учителя // Высшая школа: Гуманитарные науки и гуманистические основы образования и воспитания. Психология. Педагогика: Материалы Российской научной конференции. 1996. Чита, 6-8 июня. - 102 с.
6. Асмолов А.Г. Психология личности: Учебник. - М., 1990. - 367 с.
7. Сағынтаев Т.С. Педагогикалық шеберлік негіздері. Оқу құралы. - Қарағанды: ҚарМУ, 1996. - 63-66 бб.
8. Руденский Е.В. Социальная психология: курс лекций. - М.: ЛНФРА-М: Новосибирск: НГАЭиУ, 1997. - 217 с.
9. Маркова А.К. Психология труда учителя: Кн. для учителя. - М.: Просвещение, 1993. - 165 с.
10. Шаталов А.А. Л.Н.Толстой и народная школа: Учебное пособие. - М., 1994. - 150, 156 с.
11. Макаренко А.С. Собрание сочинений. – М., 1958. – т.5. - 115, 118, 123 с.
12. Макаренко А.С. Собрание сочинений.:т.4, 1978. - 130 с.
13. Маркова А.К. Психология труда учителя: Кн. для учителя. - М.: Просвещение, 1999. - 180, 186, 190 с.
14. Митина Л.М. Управлять или подавлять: выбор стратегии профессиональной деятельности педагога // Библиотека журнала «Директор школы». - М., 1999. сентябрь. - 56, 60 с.
15. Петрова Е.А. Жесты в педагогическом процессе: Учебное пособие. - М.: Моск. городское пед. общество, 1998. - 207-208 с.
16. Бодалев А.А. Психология общения. - М.: Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж: НПО «Модэк», 1996. - 185 с.

PSYCHOLOGICAL CHARACTERISTICS OF CROSS-CULTURAL ADAPTATION

Yerkinbekova M.A.,
Candidate of Psychological Sciences,
Associate Professor
Khushkeldieva S.B.,
Master Psychology

Emigration or external migration of the population of Kazakhstan is a complex process, raised diverse economic, legal, social and psychological factors. The transformation of the socio-economic system, integration of Kazakhstan into the European and world economic community,

as well as the economic crisis in the world and the living standards of the majority of the population in the world involved in Kazakhstan the influx of emigrants, which had resulted in considerable difficulties. Therefore considerable interest is the psychological aspect of personality ready to change her look in another country, as well as the problems of cross-cultural adaptation. : It is obvious that the task of a specialist practitioner-facilitate cross-cultural adaptation of the individual. Problems with adaptation should not be seen as pathological symptoms and, in many cases, a lack of knowledge about the customs, norms, values, attitudes of another culture. Further, in our opinion, an important point: the need to develop and train a person who wants to go abroad, the motivation to adapt, contribute to the success of the process of acculturation.

Keywords— psychological characteristics, the problems of cross-cultural adaptation, emigration or external migration, symptoms of cultural shock.

МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ БЕЙІМДЕЛУДІҢ ПСИХОЛОГИЯЛЫҚ СИПАТТАМАСЫ

Еркинбекова М.А.,
Псих.ғ.к., доцент
Хушкельдиева С.Б.,
Психология магистрі

Қазақстан халқының эмиграциясы немесе сыртқы көші-қоны - бұл күрделі экономикалық процесс, әр түрлі экономикалық, құқықтық, әлеуметтік және психологиялық факторлар. Әлеуметтік-экономикалық жүйенің өзгеруі, Қазақстанның еуропалық және әлемдік экономикалық қауымдастыққа интеграциясы, сонымен қатар әлемдегі экономикалық дағдарыс және әлемдегі халықтың көпшілігінің өмір сүру деңгейі Қазақстанға эмигранттар ағынына қатысқан, нәтижесінде айтарлықтай қиындықтар туындады. Сондықтан басқа елдегі түрін өзгертуге дайын тұлғаның психологиялық аспектісі, сондай-ақ мәдениетаралық бейімделу проблемасы үлкен қызығушылық тудырады. : Тәжірибеші маманның міндеті жеке тұлғаның мәдениаралық бейімделуін жеңілдететіні анық. Бейімделу проблемаларын патологиялық белгілер ретінде қарастыруға болмайды және көп жағдайда басқа мәдениеттің әдет-ғұрыптары, нормалары, құндылықтары, қатынастары туралы білімдердің жеткіліксіздігі. Әрі қарай, біздің ойымызша, маңызды сәт: шетелге барғысы келетін адамды дамыту және оқыту қажеттілігі, бейімделу мотивациясы, аккультурация процесінің сәттілігіне ықпал етеді.

Түйін сөздер - психологиялық сипаттамалар, мәдениетаралық бейімделу, эмиграция немесе сыртқы миграция мәселелері, мәдени шок белгілері.

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ МЕЖКУЛЬТУРНОЙ АДАПТАЦИИ

Еркинбекова М.А.,
К.псих.н., доцент
Хушкельдиева С.Б.,
Магистр психологии

Эмиграция или внешняя миграция населения Казахстана - сложный процесс, связанный с разнообразными экономическими, правовыми, социальными и психологическими факторами. Трансформация социально-экономической системы, интеграция Казахстана в европейское и мировое экономическое сообщество, а также экономический кризис в мире и уровень жизни большинства населения мира вовлекли в Казахстан приток эмигрантов, что привело к значительным трудностям. Поэтому

значительный интерес представляют психологическая сторона личности, готовой сменить облик в другой стране, а также проблемы межкультурной адаптации. Очевидно, что задача специалиста-практика - способствовать межкультурной адаптации личности. Проблемы с адаптацией не следует рассматривать как патологические симптомы и, во многих случаях, как недостаток знаний об обычаях, нормах, ценностях, отношениях другой культуры. Далее, на наш взгляд, важный момент: необходимость развития и обучения человека, который хочет уехать за границу, мотивация к адаптации, способствуют успеху процесса аккультурации.

Ключевые слова: *психологические характеристики, проблемы межкультурной адаптации, эмиграция или внешняя миграция, симптомы культурного шока.*

INTRODUCTION

Emigration or external migration of the population of Kazakhstan is a complex process, raised diverse economic, legal, social and psychological factors. The transformation of the socio-economic system, integration of Kazakhstan into the European and world economic community, as well as the economic crisis in the world and the living standards of the majority of the population in the world involved in Kazakhstan the influx of emigrants, which had resulted in considerable difficulties. Therefore considerable interest is the psychological aspect of personality ready to change her look in another country, as well as the problems of cross-cultural adaptation.

Purpose of Study

Many researchers have focused on factors that influence the process of adapting to a new culture, on the problems of psychological acculturation people travelling abroad. Certainly, this process can be made more comfortable for the person it is psychologically, if the training of individuals in intercultural communication, enhance their intercultural sensitivity.

Interest in the problems of cross-cultural adaptation appeared in psychological science in the early 20th century. For example, R. Redfield, R. Linton, M. Herskovic define acculturation, which is interpreted as the result of prolonged direct contact groups with different cultures, changing patterns of culture of these groups. Note that a disease like homesickness, a Swiss doctor named Hofer, explored more nostalgia in the 17th century. Modern researchers, notably T. Stefanenko, N. Lebedev, L. Orban-Lembrik, Pyrenees, N. Enikolopov, A. Slagina, Yu. V. Platonov, V. Krisko and other psychological acculturation as mainly a listing of the individual in the new culture, accompanied by changing its value orientations, attitudes, behaviour and role.

In ethnopsychological literature identified three categories of people, going abroad: displaced persons fleeing their homeland forever-visitors-longer living in a foreign country (diplomats, business people, students) and the third category are tourists.

It is clear that the process of cross-cultural adaptation is difficult for displaced persons who need to be fully integrated into other cultures, become full citizens of a certain country and even transform their social identity.

American anthropologist K. Aberg, examining the issue of cross-cultural adaptation, introduces the concept of "culture shock". It is personality, hitting to a new culture. The author identifies the following symptoms of cultural shock: permanent anxiety, irritability, rejection of local dishes, fear of contact with other people, lack of self-confidence, insomnia, alcohol, drugs, psychosomatic diseases, depression, suicidal intent, aggressiveness, hostility to the representatives of the host country.

The reverse side of the problem is the process of reintegration, which mainly relates to visitors and tourists. We are talking about "shock return". Homecoming also can be accompanied by discomfort, frustration, frustration and depression.

G. Triandis identifies five stages of adapting visitors. The first phase of a researcher named "honeymoon". It is characterized by enthusiasm and high expectations. In the second stage adaptation condition of temporary euphoria passes, and the man begins to feel "outsider, trying to get away from reality, dealing only with compatriots. The climax comes in the third

phase, when individuals are unable to adapt to a new culture, losing control of the situation, feel the helplessness and frustration. It may be even so that people would return home without waiting for the end of the period of stay in another country. In the fourth stage the depression gradually changing optimism, confidence and fun. The fifth stage is characterized by the full adaptation of personality to the new culture [3, p. 284].

However, the stages of adaptation and rehabilitation are not required for people entering into a new cultural environment. It depends on many factors. In particular, T. Stefanenko, N. Freinkman-Khrustaleva, A. Novikov provides individual and group factors influencing the adaptation process. Individual factors researchers include demographic and personal characteristics of the individual. They argue that adaptation is affected by the age of a person: quickly adapt young children, which are not the case, for which the process can become oppressive.

According to many psychologists, medical doctors, psychotherapists, the elderly don't necessarily learn a foreign culture and language, if not in these internal needs, since it might increase the feeling of nostalgia, they are harder to handle than young people.

MATH

In this regard, in his research, we have attempted to identify and determine the level of social adaptation of some representatives of the ethnic groups. For this we used the profile measurement of social adaptation ".

The answers of the respondents were processed according to the following positions: 1) by age features; 2) for ethnic features; 3) on education levels; 4) satisfaction of social adaptation.

When an experiment involving 350 participants: of these 200 men and 150 women.

In first position, i.e. the age characteristics identified three groups: the first group from 18 to 29 years (35%); the second group (the Group): from 30 to 45 years (46%); and senior team – from 46 and above (19%).

Empirical studies suggest that a significant impact on the process of adaptation is the level of education of the individual. Studies show that successfully adapt young 18 to 29 years (35%); and the average group – from 30 to 45 years (46%) for the reliability of these data were processed using statistical methodology Fisher (φ) for comparing two samples, measured on an accrual basis (1-18 of 46 years before and 2-ot46 and above). φ_1 (81%) = 2.242 φ_2 (19%) = 0.905. On the basis of calculations empirical values of φ^* , 5.24. This result is at the level of $p = 3.14$; i.e. $\varphi_{emp} > p$. Is the answer that a very high impact on the process of adaptation is of age.

Certainly a weighty impact on the process of adaptation and situational factors-level political and economic stability in the country, the crime rate, social policy of the State, etc. in this regard, the important educated migrants. For this reason, in the next step we've analyzed this data: 2.8% of all respondents have higher education, 57.1% of people with secondary education and 40% of respondents have medium education.

Also, the study found a correlation between the degree of gravity of the cultural shock and cultural distance. Index of cultural distance includes language, religion, family structure, education, material comfort, climate, clothing etc. Study all these indicators give grounds to assert that the process of adapting to a new culture can be less painful if the new culture has much in common with the mother.

It is an objective of cultural distance s. assigns and other factors influencing the process of adapting to a new culture. For example, there were no conflicts in the history of relations between the two peoples (war, genocide), knowledge of the culture of the country in which people, language, there is no overall objective or the intercultural contacts.

T. Stefanenko, N. Lebedeva, N. Freinkman-Khrustaleva, A. Novikov argued that cross-cultural adaptation is not considered a complete assimilation with a foreign culture. This is the process of entering a new culture, the gradual assimilation of its norms, values, and traditions. The identity, socially and psychologically to integrate itself with a foreign culture, should remember about native culture, traditions and customs of their people. Only in such a case, emphasize academics, you can talk about adequate cross-cultural adaptation.

Ethnic characteristics of Kazakhs, Russians, Turkish, Germans, as well as on the issue of cross-cultural adaptation have grouped the following groups:

№	Group	The reasons for separation	The number of	%
1	Turkish-Kazakh	See themselves as Turks, but are ethnic Kazakhs. Who are already more than 25 years, the Kazakhs live there.	15	4,2
2	German-Kazakh	See themselves as Kazakhs, but are ethnic Germans.	16	4,6
3	Kazakh-Germans	Consider themselves to be Germans, but are ethnic Kazakhs.	33	9,5
4	Turkish-Germans	Consider themselves to be Germans, but are ethnic Turks.	54	15,4
5	Russian-Kazakh	Identify themselves as Russians, but are ethnic Kazakhs.	12	3,5
6	Russian-Germans	Consider themselves to be Germans, but are ethnic Russians.	29	8,3
7	Kazakh	Associating themselves with their ethnic nationality	34	9,7
8	Russian		52	14,8
9	Turkish		63	18
10	Germans		42	12

Regarding the above, Canadian psychologist J. Berry highlights strategy of acculturation that individuals may experience as a result of cross-cultural contacts. Namely: integration-each of the interacting groups and its representatives retain their culture, but at the same time establish close contact between them; assimilation-group and its members lose their culture but maintain contacts with other cultures; separatism, the Group and its members retain their culture, but reject contacts with others; marginalization of the band and its members lose their culture, but also do not support contacts with other [3, p. 291].

Findings

An equally important factor in the process of adapting to a new culture is the willingness of the individual to change her look, formation motivation to adapt. Psychologically better experience change people who knowingly, voluntarily seek to be included in someone else's group. Individuality that are ready to change, appearing in a multicultural society, tend to come into contact with the local population, which reduces their level of cultural shock.

For example, on the issue of satisfaction of social adaptation of 340 people (97.4%) replied that are pleased by the life in Germany, 5 people (1.4%) responded that not enough are pleased by the social adaptation in Germany and 5 (1.4%) not satisfied with life in Germany.

Social psychologists, ethnopsychology believe that the problem of intercultural adaptation would be facilitated if the train an individual to intercultural interaction. In this regard, to identify employee satisfaction survey respondents were asked "how satisfied are you with the communication?" and the following results: a very high customer satisfaction – 68.5%; average customer satisfaction – 28.5% and low customer satisfaction-2.8%. On the question of the return of the ethnic motherland, Kazakhstan 20 (5.7%) of the respondents answered that they would like to return, and the remaining 310 (88.5%) unwilling to return to their homeland; and another 20 (5.7%) respondents are difficult to answer.

Researcher in such situations must take into account mutual stereotypes, role expectations, traditions, particularly non-verbal behavior, etc. in multinational communities or collaborate with foreign partners, as well as to train staff of the multinational organizations.

Conclusions

It is obvious that the task of a specialist practitioner-facilitate cross-cultural adaptation of the individual. Problems with adaptation should not be seen as pathological symptoms and, in many cases, a lack of knowledge about the customs, norms, values, attitudes of another culture.

Further, in our opinion, an important point: the need to develop and train a person who wants to go abroad, the motivation to adapt, contribute to the success of the process of acculturation.

REFERENCES

- [1]. Pyrene M. Basis the ethnic. -К., 1998. -436 s.
- [2]. Sukharev, Sukharev M. Psychology of peoples and Nations. -J.: Stalker, 1997. -400 s.
- [3]. Stefanenko T. G. Ethnopsychology. -M.: Institute of psychology of the RUSSIAN ACADEMY of SCIENCES, the Academic project ", 1999. -С. 279-300.

ТАРИХ, САЯСАТТАНУ, ӘЛЕУМЕТТАНУ ЖӘНЕ ҚҰҚЫҚТАНУ

ИТАЛИЯДАҒЫ МЕМЛЕКЕТТІК АРХИВТЕРДІ БАСҚАРУ

Спанова М.,

2-курс магистранты Әл-Фараби атындағы
Қазақ ұлттық университеті, Қазақстан, Алматы қ.,
e-mail: madin.maratovna@mail.ru

Беделова Г.,

т.ғ.к. доцент Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

Мақалада қазіргі Италиядағы мемлекеттік архивтерді басқару жүйесі туралы айтылады. Зерттеулер архивтердің басқа мәдени нысандар арасында құндылығын дәлелдеді, өйткені архивтер ұлттық бірегейліктің маңызды бөлігі болып табылады. Іс жүзінде мемлекеттік басқарудың тиімді басқаруы және тиімді әкімшілік мемлекеттік органдардың өмір көзі ретінде тиісті құжаттарды сақтау арқылы өтеді.

Сонымен қатар, мақалада Италияның мемлекеттік архивтерінің басқарушылық қызметтері, міндеттері мен рөлдері кеңінен қамтылған. Сол себепті мемлекеттік және жеке архивтік мекемелердің барлық түрлерін оңтайландыру үшін қорытынды нәтижені бағалауға болады. Атап айтқанда, архивтер құжаттардың ерекшелігі үшін емес, күрделі ұйымы бар мекемелер мен кеңселер ретінде талданады. Италияндық реттеу мен аумақтық пішіндерге қатысты олардың сипаттамаларына шолу архивті басқарудың қазіргі кездегі жаман және озық тәжірибелерін көрсету үшін халықаралық сценарийді салыстырмалы зерттеумен байланысты болады.

Мұрағаттану саласындағы менеджмент - бұл итальяндық әдебиет мүлдем ескермеген болса, зерттелмеген сала. Жүргізілген зерттеу авторға ең жақсы тәжірибелерді бөліп көрсетуге және бүкіл итальяндық елдегі әр түрлі мұрағат мекемелеріне қолданылатын ішкі басқару нұсқауларын жасауға мүмкіндік береді. Сонымен қатар, зерттеулер архивтік мекемелерге жобаларды басқару тәсілін қолдану, кадрларды даярлаудың үнемі өсуі мен дамуы арқасында ішкі басқаруды оңтайландыруға қалай жететіндігін көрсетеді.

Түйін сөздер: *Итальян архиві, архивтерді басқару, құжаттар, мұрағатшылар.*

УПРАВЛЕНИЕ ГОСУДАРСТВЕННЫМИ АРХИВАМИ В ИТАЛИИ

Спанова М.,

магистрант 2 курса Казахского национального
университета имени Аль-Фараби, Казахстан, г. Алматы,
e-mail: madin.maratovna@mail.ru

Беделова Г.,

К.т.н., доцент Казахского национального университета имени аль-Фараби

В статье рассматривается система управления государственными архивами в современной Италии. Исследования доказали ценность архивов среди других культурных объектов, поскольку архивы являются важной частью национальной идентичности. На практике эффективное руководство и действенное администрирование

государственного управления является источником жизненной силы органов государственной власти благодаря хранению соответствующих документов.

Кроме того, в статье рассматриваются функции управления, задачи и роли итальянских государственных архивов, поэтому можно оценить конечный результат для оптимизации всех типов государственных и частных архивных учреждений. В частности, архивы анализируются не как документы, а как учреждения и офисы со сложной организацией. Обзор итальянского регулирования и их характеристик по отношению к территориальным формам будет связан со сравнительным исследованием международного сценария, чтобы проиллюстрировать текущие плохие и лучшие практики архивного управления.

Управление архивами - это неизведанная область, если не полностью игнорируемая в итальянской литературе. Исследование позволяет автору выделить передовой опыт и разработать правила внутреннего управления, применимые к различным архивным учреждениям по всей Италии. Кроме того, исследования показывают, как архивные учреждения могут оптимизировать внутреннее управление за счет применения методов управления проектами, постоянного роста и развития обучения.

Ключевые слова: итальянский архив, архивное дело, документы, архивисты.

MANAGEMENT OF GOVERNMENT ARCHIVES IN ITALY

Spanova M.,

2nd year undergraduate named after Al-Farabi
Kazakh National University, Kazakhstan, Almaty,
e-mail: madin.maratovna@mail.ru

Bedelova G.,

Ph.D. Associate Professor Al-Farabi Kazakh National University

The article deals with the management system of state archives in modern Italy. Research has proven the value of archives among other cultural sites, as archives are an important part of national identity. In practice, effective public administration and effective administration is the lifeblood of public authorities through the storage of relevant documents.

In addition, the article covers the management functions, tasks and roles of the Italian state archives. Therefore, the final result can be assessed for the optimization of all types of public and private archival institutions. In particular, archives are analyzed not as documents, but as institutions and offices with a complex organization. An overview of Italian regulation and their characteristics in relation to territorial forms will be associated with a comparative study of the international scenario to illustrate the current bad and best practices of archival management.

Archival management is an unexplored field, if not completely ignored in the Italian literature. The study allows the author to highlight best practices and develop internal management guidelines that apply to various archival institutions throughout Italy. In addition, research shows how archival institutions are able to optimize internal management through the application of project management methods, the constant growth and development of training.

Keywords: Italian archive, archive case, documents, archivists.

Бұл мақаланың мақсаты - қазіргі архивтік ұйымды зерттеу және жобалық менеджмент білімі арқасында осындай мәдени ұйымды талдаудың жаңа әдісін енгізу. Шын мәнінде, мемлекеттік мұрағаттар мұражайлар, археологиялық орындар мен кітапханалар сияқты мәдени нысандарды сақтауға арналған басқа қалыптасқан мәдени мекемелермен салыстырғанда ерекше деп анықталуы мүмкін. Шын мәнінде, Италияда мемлекеттік және қоғамдық институттар құрған құжаттама «мәдени мұра» мәртебесін

итальяндық мәдени мұра кодексіне сәйкес алады, ал мәдени объектілердің басқа санаттары басқа процеске тап болуы керек. Мемлекеттік архивтерде құру кезеңі сақталумен тығыз байланыста болады және бұл басқа мәдени мекемелерге ұқсамайды. Дәлірек айтқанда, мемлекет мемлекеттік архивтерде құрылған құжаттаманы сақтайды және жергілікті мемлекеттік органдар құжаттардың бүкіл өмірлік циклі үшін жасайды және сақтайды.

Жоғарыда сипатталған мақсатқа сәйкес негізгі зерттеу сұрақтарын қысқаша сипаттауға болады:

- Неліктен қазіргі кезде мемлекеттік мәдени мекемелерде басқарушылық және қаржылық мәселелер бар? Архивтер бірдей жалпы мәселелерді бөлісе ме?

- Италияндық архивтер қабылдауы мүмкін кейбір үздік халықаралық тәжірибелер бар ма?

- Мемлекеттік архивтерде жобаларды басқару стратегияларын қолдануға бола ма?

- Италияда архивтік әкімшілік құрылымды оңтайландыру қалай мүмкін?

Осы сұрақтарға жауап іздеу үшін осы зерттеуде қолданылатын әдістеме сапалы да, сандық та аралас әдіс болып табылады, бұл зерттеу проблемаларын жан-жақты талдауға және екі әдістің шектеулерін минимизациялайтын бай мәліметтер жиынтығын жинауға мүмкіндік береді.

Архивтердің тарихы, құжаттаманы басқаратын кеңселер ретінде, ежелгі дәуірде негізделген және әртүрлі дәлелдер іздеуге болады. Италия, мысалы, Рим империясының архивтік заңдарынан және ортағасырлық репозиторийлерді есепке алу тәжірибесінен басталады. Осы жалпы мәлімдемеге қарамастан, қазіргі үкіметтік мұрағаттардың құрылымы болашақ ұрпақ үшін итальяндық жадыны сақтаушы ретінде өткенге сал болып қалмайды, өйткені архивтік мұраны сақтау, жақсарту және пайдалану қызметі жүйелі түрде жүруі керек. Сонымен қатар, мәдениет органдарына процедураларды жаңарту, мәдени ұсыныстарды әртараптандыру және орталық үкіметтен қаржыландыруды бөлу шығындарын қарау практикасына сәйкес экономикалық тиімділік пен тиімділіктің маңызды деңгейлеріне жету жолында жұмыс істеу міндеті артып келеді. Бұл жағдайлар басқарушылық пәндерден алынған архивтер үшін ұйымдастырушылық модельдерді қабылдау қажеттілігін тудырды.

Тоқсаныншы жылдардан бастап, Италияда Мемлекеттік басқаруды реформалау мақсаты қойылды және бұл іс қағаздарын жүргізуді реформалауды да білдірді. Бұл жетілдіруді аяқтау үшін іс қағаздарын басқаруға арналған кеңселердің құрылымдарын, архивтерді білуден бастау керек. Олардың тарихи ұйымдастырылуы мен экономикалық мәселелердің өзара себеп-салдары болып табылатын менеджменттің өзекті мәселелерін зерделеу арқылы ғана ұтымды реформа ұсынуға болады.

Бұл тұрғыда, қазіргі архивпен байланысты функцияларды, міндеттерді және құралдарды көрсету үшін, әдетте RM аббревиатурасымен белгілі жазбаларды басқару термині қолданылады. Бұл құжаттаманың өмірлік циклінің бірінші кезеңі, онда жазбалар жасалады және оларды алғашқы ұйымдастыру келесі кезеңдерде архивтің жақсы басқарылуы үшін маңызды, демек бүкіл мекемені тиімді басқару үшін маңызды болып табылады. Басқаша айтқанда, архивтер басқару құралдары болып табылады, ал олардың функциялары мен мүмкіндіктері осы зерттеудің объектілері болып табылады.

Бір жағынан, архивтер осы жұмыстың жетекші актерлері болып табылады. Атап айтқанда, зерттеудің негізгі объектілері архив қорлары емес, оларды басқару болып табылады. Екінші жағынан, архивтер өздерінің ішкі табиғаты бойынша екі жанның - бір әкімшілік және бір мәдениеттің болуы үшін бірнеше мәселелердің тоғысу нүктесі болып табылады. Осы себеппен, тақырып төрт макро бағыттармен байланыстырылған құрылым: архивтану, мәдени мұра туралы заңнама, экономикалық талдау және жобаларды басқару стратегиясы. Осылайша, осы әр түрлі салалардың ортақ негіздері архивтер қазіргі кездегі қиын жағдайды түсіну, оларды пайдаланудан артықшылықтар алу және басқарушылық

мүмкін болатын жетілдіруді табу үшін көпсалалы әдісті қолданудың маңыздылығын ашады.

Зерттеулер архивтік құрылымды басқаруды ұлттық жүйенің беріктігінен бастап жақсартуға мүмкіндік берді, өйткені архивтік теорияға негізделген заңнаманың болуы. Бұл тұрғыда архив директоры бірнеше кәсіби білім мен технологиялық ресурстарды үйлестіру қажеттілігін біле отырып, архивтік білім мен басқарушылық шеберлікті синтездей алатын тұлға ретінде шықты. Бұл көрсеткіш іс жүзінде мұрағат басқармасы болып табылатын шындықты терең білуден бастап және суперведенттермен ынтымақтастықтың арқасында оңтайландыруды қолдана алады.

Италиядағы архив ісін мемлекеттік басқаруды Италия Президенті, Үкіметі, Италия маңындағы аумақтардың, облыстардың, автономиялы облыстардың, автономиялық округтердің, қалалар мен аудандардың атқарушы билік органдары олар құрған архивтік басқару органдары арқылы жүзеге асырады. Архив ісін басқару Италияның мұрағаттану саласындағы орталық атқарушы органына - Италия мұрағат қызметіне, оның органдары мен мекемелеріне жүктелген [1].

Италия мұрағат қызметі жүйесінің органдары мен мекемелерін қаржыландыру және материалдық-техникалық қамтамасыз ету Италияның мемлекеттік бюджеті, Италия құрамындағы мемлекеттік бюджеттері, аумақтардың бюджеттері, облыстардың қалалық бюджеттердің есебінен, сондай-ақ бюджеттен тыс қаражат есебінен жүзеге асырылады. Мемлекеттік органдар, мемлекеттік мекемелер, ұйымдар мен кәсіпорындар тиісті мемлекеттік мұрағаттарды Италия мұрағат қорының құжаттарын сақтау бойынша белгіленген талаптарға сәйкес келетін ғимараттар мен үй-жайлармен қамтамасыз етеді. Мемлекеттік емес архивтер мен Италия мұрағат қорының құрамына кіретін мұрағат құжаттары иелерінің өтініші бойынша [2] мемлекет Италия мұрағат қызметі жүйесінің органдары мен мекемелері арқылы олардың архивтерін сақтауға, алуға және пайдалануға көмектеседі. Италия архивтік қорының құрамына кіретін мемлекеттік емес архивтер мен мұрағаттық құжаттардың иелері оларды келісім бойынша мемлекеттік мұрағатқа сақтау үшін беруге, олардың сақтандыру көшірмелерін жасауға, сондай-ақ оларды қалпына келтіруге және пайдалануға құқылы.

Италияның Мұрағат қорының құрамына жатқызылған құжаттардың иелері олардың сақталуын қамтамасыз етуге міндетті. Сақтандыру көшірмелері ерекше құнды және бірегей архивтік құжаттар үшін жасалады. Мұрағат құжаттарын ерекше құнды және бірегейге жатқызу, сондай-ақ олардың сақтандыру көшірмелерін құру және сақтау тәртібін Италия мұрағат қызметі белгілейді [3]. Италияның мұрағаттық қорының мемлекеттік бөлімінің құжаттарын тұрақты сақтауды мемлекеттік мұрағаттар, мемлекеттік мұражайлар мен кітапханалар жүзеге асырады. Италияның мұрағат қорының мемлекеттік бөлімінің құжаттарын уақытша сақтауды Италияның орталық атқарушы органдары, мемлекеттік мекемелер, ұйымдар мен кәсіпорындар олар құрған ведомстволық мұрағатта жүзеге асырады. Мемлекеттік архивтер мемлекеттік органдардың, мемлекеттік мекемелердің, ұйымдар мен кәсіпорындардың қызметінде қалыптасқан немесе осы архивтер сатып алған архивтік құжаттармен, сондай-ақ оларға мемлекеттік емес мекемелер, ұйымдар, кәсіпорындар мен азаматтар берген құжаттармен толтырылады.

Италияның мұрағат қорының мемлекеттік емес бөлігінен құжаттарды сату кезінде мемлекет оларды алуға басым құқыққа ие. Италияның архив қорының мемлекеттік және мемлекеттік емес бөлігінің барлық құжаттары, қай жерде сақталуына қарамастан, мемлекеттік тіркеуге жатады. Италияныңның архив қорының құжаттарын мемлекеттік тіркеу тәртібін Италия мұрағат қызметі белгілейді. Мұрағат қорларына қол жеткізу және мұрағат құжаттарын пайдалану тәртібі Италияның архив қорының мемлекеттік бөлігінің құжаттары және оларға анықтамалықтар барлық заңды және жеке тұлғалардың пайдалануына беріледі. Мемлекеттік мұрағатта архив құжаттарын пайдалану тәртібін Италия архив қызметі анықтайды [4]. Италияның орталық атқарушы органдарында, мемлекеттік мекемелерде, ұйымдарда және кәсіпорындарда уақытша сақталатын Италия

архивінің мемлекеттік бөлігінен құжаттарды пайдалану тәртібі олар Италия архив қызметі жүйесінің тиісті органдары мен мекемелерімен келісе отырып анықталады [5].

Әр түрлі типтегі архивтер қазіргі кезде пайдаланушылар мүдделері үшін құжаттарды қабылдайтын, қысқа мерзімді немесе ұзақ мерзімді сақтайтын және пайдаланатын мекемелер болып табылады. Оның негізгі міндеттеріне мыналар жатады: құжаттармен толтыру; құжаттардың сақталуы мен тіркелуін қамтамасыз ету; қоғамды қажетті мәліметтермен ақпараттық қамтамасыз ету; архивтану, архивтану, іс жүргізу, археография және басқа да арнайы тарихи пәндер саласында ғылыми, зерттеу және әдістемелік жұмыстар жүргізу.

Мұрағаттық менеджмент, жалпы басқару, басқару объектісінің жағдайын өзгертуге бағытталған - оны басқару мақсатына сәйкес бастапқы болмыс түрінен берілген түрге ауыстыру. Архивтердің қазіргі жағдайда тиімді жұмыс істеуі үшін басқарудың заманауи әдістері мен технологияларын қолдану қажет. Архивті басқару деп қызметкерлерге мұрағаттың міндеттері мен функцияларын орындау жөніндегі қызметті ұйымдастыру түсініледі. Қазіргі кезде архивті басқарудың негізгі функционалды бағыттары: 1) нормативтік құжаттар негізінде жүктелген міндеттерді орындау мақсатында мекеме ретінде архивтің құрылымдық ұйымы; 2) архивтерді жоспарлау мен есеп беру кезінде анықталатын болжау жұмыстары; 3) ғылыми-әдістемелік жұмыс, инновациялық қызмет; 4) кадрлармен жұмыс, кадр мәселелерін шешу, кадрларды даярлау мамандар; 5) маркетинг - архив жүзеге асыратын қызметтерге сұраныс деңгейін зерттеу; 6) архивтердің қызметін, қоғамдық қатынастарды насихаттау [6].

Мұрағат менеджменті - бұл қызметкерлердің мұрағаттың міндеттері мен функцияларын жүзеге асыруы бойынша қызметті ұйымдастыру. Мұрағаттық басқару Италия мен оның құрамына кіретін заңнамалық актілер, салааралық және салалық нормативтік құжаттар негізінде жүзеге асырылады. Мұрағат қызметін ұйымдастырудың негізгі нормативтік құжаттары архивтің жарғысы (ережесі), оның құрылымдық бөлімшелері туралы ережелер, архивтің құрылымы мен штаттық кестесі, шығындар сметасы, қызметкерлердің лауазымдық нұсқаулықтары болып табылады. Мұрағаттың жарғысы (лауазымы) Италия мұрағат қызметі бекіткен архивтің шамамен жарғысы (лауазымы) негізінде жасалады. Жарғы (регламент) мұрағаттың міндеттерін, функцияларын, құқықтары мен ұйымдастырылуын, онда сақталатын құжаттардың құрамын (профилін) анықтайды. Мұрағаттың жарғысын (лауазымын) жоғары тұрған мұрағат басқару органы бекітеді [7]. Архивтің құрылымы Италия мұрағат қызметі бекіткен архивтің шамамен құрылымы негізінде архив жұмысының шарттары мен ерекшеліктерін ескере отырып жасалады. Құрылымы жоқ архивтерде жұмыс тобы бойынша жұмыс тобы құрылуы мүмкін.

Мұрағаттағы жоспарлау және есеп беру жұмысын директор немесе оның орынбасары ұйымдастырады; бұл жұмысқа мұрағаттың басшылығы мен мамандары тікелей қатысады. Жұмыстарды жоспарлауды мұрағат ісін дамытудың федералдық және аймақтық бағдарламаларын (жоспарларын), Италия мұрағат қызметінің, Италияның құрылтай субъектісінің архивті басқару органының ұсынымдарын ескере отырып, өз қызметінің нәтижелерін талдауға негізделген архив дербес жүзеге асырады [8]. Мұрағаттың жұмыс жоспары бір жылға жасалады. Мұрағат ісін дамытудың мемлекеттік, аймақтық бағдарламаларына (жоспарларына) сәйкес, сондай-ақ өз бастамалары бойынша архивтің жұмысына және / немесе оның қызметінің жекелеген бағыттарын дамытуға арналған ұзақ мерзімді бағдарламалар (жоспарлар) жасалуы мүмкін.

Италиядағы архивті басқару проблемаларын бірнеше блокқа бөлуге болады. Құжаттарды сақтаудың дәстүрлі тәсілінде кеңістіктің болмауы. Кез-келген ұйым үздіксіз жаңа және жаңа қағаз құжаттар жасайды, олардың маңызды бөлігі ұзақ мерзімді сақтауға жатады. Бұл не құқықтық реттеуге байланысты, не тікелей ұйымның қажеттіліктеріне байланысты. Сақтау кеңістігін кеңейту мәселесі үнемі туындайды, бірақ сонымен бірге оларға қойылатын барлық талаптардың орындалуын қамтамасыз ету қажет:

ылғалдылықтың, температураның, жарықтандырудың белгілі бір көрсеткіштері [9]. Егер сіз архивті дұрыс ұйымдастырмасаңыз, оны қалпына келтіруге болмайтын маңызды құжаттарды жоғалтуыңыз мүмкін. Сонымен қатар, олардың кейбіреулері 75 жылға дейін сақталуы керек.

Реттеу және әдістеме. Бұл мәселеде құжаттардың құндылығын анықтау мәселесі маңызды: сыртқы және ішкі. Сыртқы құндылық құқықтық нормалармен реттеледі. Ішкі - компанияның қажеттіліктері бойынша. Мысалы, заң құжаттардың жекелеген түрлерін (машиналарда, жабдықтарда, техникалық процестерде және т.б.) 10 жыл бойы сақтауды белгілейді, ал іс жүзінде олар 60 немесе одан да көп жылға қажет болуы мүмкін. Осы себепті компаниялар қандай құжаттарды заңды мерзімнен ұзақ сақтау керектігін өздері анықтауы керек. Құжаттардың ішкі маңыздылығын бағалау проблемасы, әсіресе, мемлекеттік мұрағаттарды сатып алу көзі болып табылатын кәсіпорындарда өзекті болып табылады. Бұл негізінен тарихи маңызы зор ұйымдар [10].

Білікті кадрлардың жетіспеушілігі проблемасы. Кәсіпорын үшін құндылығы бойынша құжаттардың дұрыс сараптамасын өте аз мамандар жүргізе алады. Ол үшін жоғары білікті мамандарды (бас инженер, бас технолог және т.б.) тарта отырып, сараптама комиссиясын құру қажет. Құжаттарды есептен шығару қажет бола ма, жоқ па, олар тек негізделген шешім қабылдай алады. Сонымен қатар, мұндай мамандар, әдетте, басқа да маңызды мәселелермен айналысады, [11] ал комиссия құрамына кіру оларды ұзақ уақытқа өзінің тікелей міндеттерінен алшақтатады.

Ақпаратты қорғау. Бұл проблема белгілі бір ноу-хауға ие жоғары технологиялық өндірістер үшін өзекті болып табылады. Мұндай кәсіпорындардағы мұрағатшылардың көпшілігі өте төмен жалақы алады, бұл адами факторды байыпты қабылдауға мәжбүр етеді. Құжаттың маңыздылығы қандай болмасын, ол қарапайым мұрағатшыға түседі, ал технологиялық инновация бәсекелестерге өтуі мүмкін. Құжаттарды сақтау стандарттары туралы ұмытпауымыз керек, егер сақталмаса, заңдық маңызы бар қағаздар өз күшін жоғалтуы мүмкін (солып қалған қолтаңбадан бастап толық жойылуға дейін). Сақтау процедурасын кішкене сақтамаған жағдайда, құжаттардың барлық жиынтығы «бос» болуы мүмкін. Тәжірибе көрсеткендей, мұрағатқа қалдықтар бойынша ең жақсы ұйымдар бөлінбейді, сондықтан дұрыс сақталмағандықтан қажетті қағаздарды жоғалту ықтималдығы өте жоғары [12].

Жойылу проблемасы. Құжаттардың үлкен көлемімен жыл сайын оларды СТ-пен және ішкі саясатпен реттелетін рәсімдерге сәйкес жою арқылы есептен шығару қажет. Мұндай жою үшін сізге арнайы компания жалдау керек, немесе құжаттарды алып тастауды және полигонға уәкілетті бақылаушыны жеткізуді ұйымдастыру қажет. Сонымен қатар, құжаттарды жағу қоршаған ортаға зиянды.

Жоғарыда аталған мәселелердің жалғыз шешімі - электронды мұрағатқа көшу. Ол бірқатар даусыз артықшылықтарды ұсынады. Ия, архив әлі де біріктіріледі, өйткені барлық құжаттарды электронды түрде сақтауға болмайды, бірақ мәселенің ауырлығы айтарлықтай төмендейді. Мұндай архивтерді жақсы ұйымдастыру және басқару үшін құжаттар бастапқыда электронды форматта жасалып, олардың өмірлік циклынан өтіп, мұрағатқа сол формада кіретін тұйықталған жүйелерді пайдалану өте орынды. Электронды мұрағатта көшбасшылардың бірі Directum EDMS болып табылады. Бұл жүйені қолдану қазір құжаттардың едәуір бөлігін қағазға басып шығармауға мүмкіндік береді. Бұл ресми және сыртқы хат алмасу болуы мүмкін. Тиісті ішкі реттеу кезінде 90% ұйымдастырушылық-басқарушылық құжаттар электронды түрде жасалуы және сақталуы мүмкін [13].

Электрондық архивтің талассыз артықшылығы, физикалық кеңістіктегі айтарлықтай үнемдеуден басқа, құжаттардың жеке массивтерін қорғау және оларға қол жеткізу құқықтарын саралау мүмкіндігі. Сонымен, атап айтқанда Directum жүйесі белгілі бір ақпаратқа қол жеткізуді бұғаттауға мүмкіндік береді, [14] осылайша олардың құпия сақталуын қамтамасыз етеді. Электрондық архивтің қосымша артықшылығы - оны сақтық

көшірмелеу үшін экстерриториялық тарату мүмкіндігі. Негізгі серверге бірдеңе болған күннің өзінде, сақтық көшірме мұрағаты қалады. Құжаттарды электронды сақтауды дамытуға арналған қосымша плюс пен ынталандыру - бұл электронды мұрағаттарды реттеудегі елеулі жетістіктер. Атап айтқанда, ұйым мұрағатының негізгі ережелеріне қатысты өзгерістер.

Жоғарыда айтылғандардың бәрін қорытындылай келе, біз тек жақын болашақты ғана емес, сонымен бірге қазіргі уақытты барлық ұйымдардан, әсіресе ірі кәсіпорындар мен холдингтерден электронды архивтерді құру мен жетілдіру және қағаз жұмысының ағымын барынша қысқарту бойынша шұғыл жұмыстарды бастауды талап ететіндігі туралы фактіні айтуымыз керек, және қалай демек, сақталатын қағаз тасымалдаушылар санының азаюы [15].

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, қазіргі сценарийлердің динамикасын қабылдай отырып және ұлттық мемлекеттік архивтерді жетілдіру мақсатында әкімшілік қызметкерлеріне, сондай-ақ заң шығарушыларға арналған архивтерді басқарудағы біліктілікті арттыру жоспарын құру қажет болып табылады.

Қорытындылай келе, барлық осы сұрақтарды түсіндірудің кілті - олардың жалпы өрісі: менеджмент. Шындығында, архивтің ішкі құрылымы мен үдерістерін түсінудің арқасында ғана нақты мәселелерді жекелендіруге болады. Сонымен қатар, көптеген халықаралық орталарды қалыптастыратын әр түрлі озық тәжірибелерді талдаудың арқасында Италияның мемлекеттік архивтерін оңтайландыруға болады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Бенедетти А. (2012) *Инвентарь Государственного архива Лукки Сальваторе бонги, в культуре текста и документа*. Питер. № 39. С. 103 - 122.
2. Benedetti A. (2010) *La Biblioteca dell'Archivio Centrale dello Stato*, in "Culture del testo e del documento", a. 11, n. 31. 93–98 pp.
3. Bertini M. B. (2008) *Che cos'è un archivio* / M. B. Bertini // Roma : Carocci. – 12 p.
4. Бонфлио-Досио Дж. (2009) *Муниципальные архивы Италии: культурное наследие и административный ресурс*, в Агостини, Филиберто. Милан: Ангелы, Том 85. С. 233-245.
5. Брунетти Д. (2001) *Городской архив: руководство по хранению и управлению архивными активами: классификатор; максимальное количество отходов; конфиденциальность и право доступа; цифровая форма, компьютерный протокол и новые технологии*. Римини: Маджоли. С. 46-49.
6. Venezia S. (2009) *Deliberazioni miste. Registro XXVIII (1357– 1359)*. Venezia : Istituto Veneto di Scienze. P. 66-69.
7. Venezia S. (2013) *Deliberazioni miste. Vol. 3. Registre XVI (1333– 1335)* / S. Venezia, E. Orlando // Venezia : Istituto Veneto di Scienze. – P. 87 - 89.
8. Venezia S. (2014) *Deliberazioni miste. Vol. 7. Registro XX (1341–1342)* / S. Venezia, E. Orlando // Venezia : Istituto Veneto di Scienze. – P. 66-69.
9. Girardi F. (2014) *Venezia: Istituto Veneto di Scienze, Lettere ed Arti*. Venezia : Istituto Veneto di Scienze. P. 205-212.
10. Кантуэлл Д. Д. (2000) *Государственный архив, 1959–1969*. Ричмонд, Суррей: Государственный архив. С. 73.
11. Carucci P. (2008) *Manuale di archivistica* / P. Carucci, M. Guercio // Roma: Carocci. — 26 p.
12. Carucci P. (2006) *Gli Archivi di Stato*, in *Storia d'Italia nel secolo ventesimo. Strumenti e fonti*, a cura di Claudio Pavone, vol. II, Roma. 55–129 pp.
13. Попов А. В. (2002) *Архивное наследие А.И. Герцена на родине и за рубежом. Герценовские чтения VIII: Материалы научной конференции*. — Киров. С. 6 - 12.

14. Прозорова В. Б. (2013) Lixīnarsana – секретные архивы Ватикана. Размышления о документальном наследии, представленном на выставке в Риме. Вестник архивиста. – № 2 (122). – 302 с.

15. Черникова К. Г. (2002) Еще раз об архиве светлейшей княгини Юрьевской Отечественные архивы. — № 4. — С. 116 -117.

ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ТЕХНИКАЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР

МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СУЩНОСТИ ПЛАНИРОВАНИЯ И РЕГУЛИРОВАНИЯ БАНКОВСКИХ УСЛУГ

Сапарбаев А.Д.,
д.э.н., профессор,
Ашимов Н.А.,
магистрант Академии Кайнар

В статье рассматриваются методические основы сущности планирования и регулирования банковских услуг. Необходимость исследования качества банковских услуг как объекта управления продиктовано необходимостью формирования системы управления качеством банковских услуг, стремлением повысить качества банковских услуг и сохранить свою долю на рынке, обеспечить расширение клиентской базы, выйти на международный рынок, увеличить финансовые результаты.

Ключевые слова: банк, финансы, услуги, управление, система, совершенствование.

БАНКТІК ҚЫЗМЕТТЕРДІ ЖОСПАРЛАУ ЖӘНЕ РЕТТЕУДІҢ ӘДІСНАМАЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

Сапарбаев Ә.Ж.,
э.ғ.д., профессор,
Ашимов Н.А.,
Қайнар академиясының магистранты

Мақалада банктік қызметті жоспарлау мен реттеу мәнінің әдіснамалық негіздері қарастырылған. Банктік қызметтердің сапасын басқару объектісі ретінде зерттеу қажеттілігі банктік қызметтердің сапа менеджменті жүйесін қалыптастыру қажеттілігімен, банктік қызметтердің сапасын жақсартуға және оның нарықтағы үлесін сақтауға, клиенттік базаны кеңейтуге деген ұмтылыспен, халықаралық нарыққа шығу және қаржылық нәтижелерді арттыру.

Түйінді сөздер: банк, қаржы, қызметтер, менеджмент, жүйе, жетілдіру.

METHODOLOGICAL BASIS OF ESSENCE OF PLANNING AND REGULATION OF BANKING SERVICES

Saparbayev A.D.,
Doctor of Economics, Professor,
Ashimov N.A.,
Master student of the Kainar Academy

The article discusses the methodological foundations of the essence of planning and regulation of banking services. The need to study the quality of banking services as an object of

management is dictated by the need to form a quality management system for banking services, the desire to improve the quality of banking services and maintain its market share, to expand the client base, enter the international market, and increase financial results.

Key words: bank, finance, services, management, system, improvement.

Одной из основных целей развития банковского сектора экономики Республики Казахстан является все более полное удовлетворение потребностей клиентов в качественных банковских услугах. Это должно обеспечить повышение устойчивости и прибыльности банков, укрепление доверия к ним клиентов, усиление конкурентоспособности банковской системы. Качество банковских услуг во многом зависит от уровня организации деятельности банка в целом. Особую значимость проблема качества банковских услуг приобретает в условиях либерализации рынка банковских услуг. И возрастает с приходом крупных иностранных банков и перспективой вступления Казахстана в ВТО.

Как известно, формирование конкурентной среды является одним из главных итогов перехода Казахстана к рыночной экономике. Сегодня отечественные банки предлагают достаточно широкий спектр услуг своим клиентам, и, как показывает практика, именно качество обслуживания становится одним из ключевых факторов успеха конкурентной борьбы на достаточно насыщенном рынке банковских услуг.

Необходимость и важность качества банковского обслуживания не ставятся под сомнение, и, как следствие, проблемы повышения качества банковских услуг являются наиболее актуальными для развития отрасли в современных условиях. Внедрение системы менеджмента качества рассматривается сегодня как стратегический коммерческий императив, важный элемент развития банка и реализации его стратегии, основная цель которой - предоставлять клиентам банка услуги самого высокого качества. Однако прежде чем перейти непосредственно к рассмотрению качественных характеристик банковских услуг, представляется необходимым очертить их смысловое поле, раскрыв их понятие и особенности.

В рыночных условиях банки, как финансовые институты, являются ключевым звеном, питающим национальную экономику дополнительными денежными ресурсами. Современные банки не только торгуют деньгами, они одновременно являются аналитиками рынка. По своему местоположению в экономической системе государства банки находятся ближе всего к бизнесу, его прямым потребностям и меняющейся конъюнктуре. В целом, рынок неизбежно выдвигает банк в число первостепенных, ключевых элементов экономического регулирования.

В то же время приходится констатировать, что в современной научной литературе нет единого мнения относительно понятия и сущности банка. Слово «банк» происходит от старо французского «banquet» и означает «стол». Конкретной исторической даты возникновения банков нет. Элементы развития банковского дела можно найти в истории древних государств - Вавилона, Египта, Греции, Рима. В те времена банковские операции сводились к покупке, продаже, размену монет, учету обязательств до наступления сроков, приему вкладов, выдаче ссуд, ипотечным и ломбардным операциям. Но постепенное изменение социально-экономических условий (установление раннефеодальных порядков, преобладание натурального хозяйства, осуждение ранним христианством посреднических денежных отношений) привело к затиханию товарно-денежных операций и вместе с ними операций, которые сегодня трактуются как банковские.

Российские теоретики Э.М. Агабабян и С.Г. Струмилин предлагают разделить услуги на два вида. Так, первый вид услуг составляют выражающие особую потребительную стоимость труда, то есть услуги, удовлетворяющие человеческие потребности, минуя процесс овеществления в отдельно существующей вещи. Данный вид услуг характеризуется как полезное действие труда. В качестве главной особенности этих услуг называется их неимущественный характер, а под главным свойством подразумевается

неразрывность процесса производства и потребления. Из этих особенностей вытекает, что в каждый отдельный момент объем произведенных услуг равен объему потребленных [1-3].

Услуги же второго вида связаны с ранее уже созданными материальными благами и направлены на восстановление потребительных свойств последних. Как следствие, в этом случае услуга как потребительная стоимость непосредственного проявления не имеет, а главным качеством этой категории является то, что производительным трудом работников этого вида услуг создается стоимость, субстанцией которой является овеществленный труд

Как известно, существуют и альтернативные теории классификации услуг. Согласно одной из них, услуги можно классифицировать по ряду следующих характеристик, указанных в таблице 1 [2].

Таблица 1 - Классификация банковских услуг

Тип услуги	Характеристика услуги
По видам труда	осуществляемые на основе частной или государственной собственности на средства производства;
По характеру оплаты услуг	платные (оплачиваемые населением; предприятиями, учреждениями и организациями по безналичному расчету) и бесплатные;
По видам потребления	индивидуальные и массовые услуги;
По формам обслуживания	абонементные, срочные и по месту работы и др.

Источник: Хамитов Н.Н. Банковское дело: Курс лекций. - Алматы: Экономика, 2005.

Как представляется, подобная классификация является одним из способов выявления определенных тенденций в развитии нематериальной сферы на основе различных форм собственности, позволяет определить пропорции платных и бесплатных услуг, иметь четкое представление о размерах личного и коллективного потребления услуг.

Изучив имеющие место в современной экономической теории подходы к исследованию понятия «банк» и «услуга», мы можем логически перейти к рассмотрению теоретической природы понятия «банковская услуга». В трудах современных экономистов встречаются разнообразные взгляды на определение понятия «банковская услуга». Анализируя различные источники, можно отметить, что не существует конкретного и однозначного определения термина «банковская услуга».

В казахстанском банковском законодательстве отсутствует понятие «банковская услуга», его заменителем является термин – «банковская операция».

В соответствии с Законом Республики Казахстан от 31 августа 1995 года № 2444 «О банках и банковской деятельности в Республике Казахстан» к банковским операциям относятся:

прием депозитов, открытие и ведение банковских счетов юридических лиц;
 прием депозитов, открытие и ведение банковских счетов физических лиц;
 открытие и ведение корреспондентских счетов банков и организаций, осуществляющих отдельные виды банковских операций;

открытие и ведение металлических счетов физических и юридических лиц, на которых отражается физическое количество аффинированных драгоценных металлов и монет из драгоценных металлов, принадлежащих данному лицу;

кассовые операции: прием и выдача наличных денег при осуществлении одной из банковских операций, предусмотренных подпунктами 1, 2, 6, 9, 12 и 13 настоящего пункта, включая их размен, обмен, пересчет, сортировку, упаковку и хранение;

переводные операции: выполнение поручений физических и юридических лиц по платежам и переводам денег;

учетные операции: учет (дисконт) векселей и иных долговых обязательств физических и юридических лиц;

банковские заемные операции: предоставление банком, ипотечной организацией, брокером и (или) дилером с правом ведения счетов клиентов в качестве номинального держателя и юридическим лицом, единственным акционером (участником) которого является государство, кредитов в денежной форме на условиях платности, срочности и возвратности;

организация обменных операций с иностранной валютой;

межбанковский клиринг: сбор, сверка, сортировка и подтверждение платежей, а также проведение их взаимозачета и определение чистых позиций участников клиринга - банков и организаций, осуществляющих отдельные виды банковских операций;

выпуск платежных карточек;

инкассация банкнот, монет и ценностей;

прием на инкассо платежных документов;

открытие (выставление) и подтверждение аккредитива и исполнение обязательств по нему;

выдача банками банковских гарантий, предусматривающих исполнение в денежной форме;

выдача банками банковских поручительств и иных обязательств за третьих лиц, предусматривающих исполнение в денежной форме [2].

Как видно в законодательстве не существует разграничения в отношении понятий банковская операция и банковская услуга.

Таким образом, банковская услуга может включать в себя банковскую операцию, а может выступать отдельно (например, консультационные и информационные услуги).

Исследуя различные подходы, уточним понятие банковской услуги.

Банковская услуга – процесс, представляющий собой действие банка по удовлетворению потребностей и ожиданий клиента, способствующий получению прибыли.

Цена банковского продукта – краеугольный камень, определяющий отчасти выбор того или иного банковского продукта, идентичного по содержанию, однако отличающегося по качеству предоставления.

В современных условиях рыночной экономики спрос и предложение играют ключевую роль в формировании цены продукта, а затратный подход не отвечает рыночным условиям – условиям конкуренции, поэтому постепенно отходит на второй план.

Если конкурент установит цену ниже, то потребитель предпочтёт купить большее количество по меньшей цене. Цены конкурентов – это верхняя граница цены продукта, но при условии равной ценности для потребителя. Таким образом, существует не только ценовая конкуренция, но и неценовая. Потребитель ориентируется на максимальную полезность.

Потребитель, приобретая тот или иной товар, услугу, приобретает инструмент удовлетворения своих потребностей. Чтобы оценить степень своей удовлетворенности, необходимо сформировать набор характеристик, определяющие степень полезности данного товара. Значения характеристик – это и есть стандарты соответствия продукта требованиям клиентов, а сами характеристики – требования качества продукта.

В отношении систематизации банковских услуг необходимо отметить, что существуют различные попытки их классификации.

В своей монографии Н.И.Парусимова очень четко группирует существующие трактовки «банковская операция», «банковский продукт» и «банковская услуга» разделяя данные понятия с точки зрения:

1. Производственного подхода.
2. Маркетингового подхода.
3. Правового подхода.
4. Потребительского подхода.
5. Институционального подхода.

Рассмотрение автором концептуальных основ осуществляется с позиции соответствующей экономической парадигмы и ее принципами. Разные методологические подходы обогащают теорию банковского дела. Однако недостатком, как отмечает автор, большинства исследований является: увеличение перечислением совершаемых действий банка и игнорирование родовых свойств банка, отсутствие выявления причин их трансформации в условиях перехода от депозитно-обменной модели банковского дела и кредитно-инвестиционной, а затем инвестиционно-спекулятивной (финансовой) модели [4].

Далее она предлагает классифицировать банковские услуги, разделяющие функции Национального и коммерческих банков (таблица 2).

Таблица 2 - Основные типы банковских услуг и банки, и предоставляющие

Тип банковской услуги	Предоставляется Национальным банком	Предоставляется коммерческим банком
Стратегические: позволяют клиенту банка разработать и достичь существенных стратегических преобразований в характере, направлениях и масштабах деятельности, либо образе жизни	денежная политика и эмиссия; обеспечение ресурсов для финансирования научных исследований и развития стратегически важных отраслей; поддержание покупательной способности и валютного курса национальной денежной единицы, выдача и аннулирование банковских лицензий; объявление банкротства	инвестиционные кредиты, размещение займов, пластиковые карточки, синдицированные займы, закладные операции, сберегательные счета; учреждение финансово-промышленных групп
текущие: позволяют клиенту банка оптимальным образом добиться целей, поставленных в годовом плане	банковский надзор; контроль за соблюдением нормативов; учет векселей; информирование правительства; денежное обращение; валютные резервы	потребительский кредит; необеспеченный кредит; операции на денежном рынке; депозитные счета; бюджетные счета; чековый клиринг
оперативные: позволяют клиенту банка подготовиться и быстро решить не запланированные проблемы	предоставление кредитов банковским учреждениям; поддержание валюты; действия по обеспечению надзора; переговоры с МВФ о предоставлении кредитов	депонирование, залог ценностей; обеспеченный кредит; страхование жизни; страхование кредитов; факторинг; лизинг
специальные: позволяют клиенту получить профессиональную помощь в непредвиденных кризисных ситуациях	гарантии сбережений горожан; гарантии по банкнотам; поддержка банка; подбор руководящих кадров	рефинансирование; вторичные закладные; объем страховой ответственности; продажа услуг

Источник: хамитов н.н. банковское дело: курс лекций. - алматы: экономика, 2005.

КРИТЕРИЯМИ ДАННОЙ КЛАССИФИКАЦИИ СЛУЖАТ РЕШЕНИЯ КЛИЕНТОВ БАНКА ОТНОСИТЕЛЬНО СТРАТЕГИЧЕСКИХ, ТЕКУЩИХ, ОПЕРАТИВНЫХ ИЛИ СПЕЦИАЛЬНЫХ ЗАДАЧ.

Однако отнесение видов услуг к какой-либо конкретной категории представляется весьма спорным. Так, например, в таблице 2 указано, что среди стратегических услуг банка значиться «учреждение финансово-промышленных групп», по сути, данные услуги не являются клиентскими, а относятся к стратегии развития банка, продуманной ее собственниками и учредителями. Банки могут оказывать услуги по осуществлению слияний различных компаний, и в этом случае их деятельность может быть рассмотрена как услуга.

Весьма спорным является отнесение такой услуги как бланковый или без залогового кредита, являющийся, как правило, краткосрочным к категории текущих услуг, которые, согласно определению, «позволяют клиенту оптимальным образом добиться целей, поставленных в годовом плане».

Использование такой услуги, как например лизинг, требует тщательного изучения всех деталей операции, анализа ее преимуществ перед инвестиционным кредитованием, планируется заранее, поэтому не совсем корректно классифицировать эту услугу к типу оперативных, позволяющих клиенту банка подготовиться и быстро решить незапланированные проблемы [5-6].

Таким образом, банки являются поставщиками трех основных видов услуг, указанных в таблице 3.

Таблица 3 - Общая классификация банковских услуг

Вид услуги	Характеристика
Портфельные	К данному виду услуг относятся кредиты и депозиты. Банки аккумулируют временно свободные денежные средства в виде депозитов и распределяют их в форме займов клиентам. Таким образом, банки перераспределяют ресурсы клиентов, совершающих сбережения, к нуждающимся в кредите и тем самым обеспечивают предприятия дополнительными финансовыми ресурсами.
Транзакционные	Это услуги банка по обслуживанию двух типов сделок: ведение системы расчетов, фиксирующей перемещение ценностей с соответствующим отражением в бухгалтерском учете, и проведение конверсионных операций. К транзакционному виду услуг относятся операции, связанные с обслуживанием платежного и налично-денежного оборота
Операционные	К операционным услугам следует относить трастовые услуги, инвестиционные, услуги по страхованию, привлечению капитала, обслуживание слияний и поглощений, брокерские услуги.

Источник: Лисак Б.И. Банковский бенчмаркетинг как метод внедрения эффективных моделей бизнес-процессов// Банки Казахстана. 2007. -№3. -С.12.

Количество и качество предоставления банковских услуг настолько разнородно, а их классификация разнообразна, что представляется проблематичным и даже вряд ли возможным предложение и создание определенной всеобъемлющей классификации, учитывающей все особенности банковских услуг.

Как известно, существенной особенностью банковских услуг является их неосвязаемость, абстрактный характер: о них невозможно сложить определенное мнение до момента приобретения, но в то же время невозможно ощутить материально, увидеть и оценить до получения клиентом.

Следующей отличительной чертой банковских услуг является непостоянство качества услуг. Непостоянство качества и неотделимость услуг от квалификации людей

предъявляют особые требования к обучению персонала банка. Причиной этого является то, что работники банка, должны знать не только технику банковского дела, но и психологию общения с клиентами. В свою очередь, принято считать, что дополнительное качество оказываемых банком услуг создает окружающая обстановка, включающая в себя интерьер банка, офисную мебель и прочие внешние элементы.

Также банковские услуги характеризуются несохраняемостью услуг, которые невозможно хранить как товары, поэтому в периоды пикового спроса важно заранее планировать, что будет предпринимать банк для того, чтобы предотвратить появление очередей. К примеру, одними из мер могут быть привлечение дополнительных работников из других отделов, стимулирование обращения в банк в другое время и т.д.

Вместе с тем банковский продукт имеет свои отличительные, от присущих всем видам услуг особенности. Среди подобных можно выделить следующие:

- оказание банковских услуг связано с использованием денег в различных формах (наличной, безналичной);
- нематериальные банковские услуги приобретают зримые черты посредством имущественных договорных отношений;
- большинство банковских услуг имеет протяженность во времени, устанавливаются более или менее продолжительные связи клиента с банком [7-10].

Основные выводы, которые можно сделать – это то, что, количество и качество предоставления банковских услуг, их классификация настолько разнообразна, что представляется проблематичным и даже вряд ли возможным предложение и создание определенной всеобъемлющей классификации, учитывающей все особенности банковских услуг.

Действия, которые направлены на клиентов банка, имеют различную целевую аудиторию, чувствительность к продвижению, эластичность спроса по цене продукта. Исполнение одних банковских услуг в определенной степени зависит от использования современных технологий, с другой стороны от таланта и мастерства сотрудника банка.

В результате изучения научных источников отечественных и зарубежных ученых можно сделать вывод, что не существует конкретного и однозначного определения термина «банковская услуга». Многие авторы смешивают понятия «банковская услуга» и «банковская операция». В связи с этим уточнено понятие банковской услуги, представляющей собой процесс, действие банка по удовлетворению потребностей и ожиданий клиента, способствующий получению прибыли [11-12].

Необходимость исследования качества банковских услуг как объекта управления продиктовано необходимостью формирования системы управления качеством банковских услуг, стремлением повысить качества банковских услуг и сохранить свою долю на рынке, обеспечить расширение клиентской базы, выйти на международный рынок, увеличить финансовые результаты. Следовательно, в современных условиях исследование и разработка системы управления качеством банковских услуг является одним из первостепенных направлений в развитии национальной экономики [13].

Список использованной литературы:

- 1 Агабабян Э.М. Экономический анализ сферы услуг. - М.: 1968. -272с.
- 2 Лисак Б.И. Банковский бенчмаркетинг как метод внедрения эффективных моделей бизнес-процессов // Банки Казахстана. 2007. -№3. -С.12-17.
- 3 Струмилин С.Г. Наука и производительность труда. М.- Л., Соцэкгиз, 1931. – 471 с.
- 4 Парусимова Н.И. Трансформация банковского продукта в разных этапах экономических систем: Монография. - Оренбург: ИПК ГОУ ОГУ. 2004. – 389 с.
- 5 Хамитов Н.Н. Банковское дело: Курс лекций. - Алматы: Экономика, 2005.

6 Банковское дело / Под ред. д-ра экон. наук Г.С. Сейткасимова. - Алматы: Қаржы-Қаражат, 1998. -574 с.

7 Миржакыпова С.Т. Стандартизация: теория и методология. Стандарты учета в банковской системе//Банки Казахстана. - 2006. -№7. - С. 21-25.

8 Адилхан Н.А. Современные маркетинговое управление в коммерческих банках РК//Вестник КазНУ Сер. Экон. -2005. -№3. -С.57-59.

9 Зиябеков Б.З. Пути совершенствования управления банковской системой//Вестник ун.-та Туран.-2005.-№1-2.- С.56-61.

10 Исакова Р.А.Банковский маркетинг // Аль-Пари -2004. -№4. -С.98-100.

11 Банки и банковские организации в Республике Казахстан: Основные законодательные акты. - Алматы: ЮРИСТ, 2001. -108с.-44с.

12 Банковское дело/ Под ред. д-ра экон. наук Г.С. Сейткасимова. - Алматы: Қаржы-Қаражат, 1998. -574с.

13 Абдильманова Ш.Р. Развитие банковского маркетинга на рынке услуг населению (на примере банков второго уровня в Республике Казахстан): автореф. диссертации на соискание ученой степени доктора экономических наук: Алматы, 2014. - С.15.

ҚАРЖЫ НАРЫҒЫ ИНФРАҚҰРЫЛЫМЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҚҰРЫЛЫМЫ

Абдибеков С.У.,

Қайнар Академиясының э.ғ.к., доценті

Кенесарина А.К.,

Қайнар Академиясының 2 курс магистранты

Бұл мақалада қазіргі жағдайдағы нарық экономикасы қаржы инфроқұрлымындағы даму жолдары және құрлымы қарастырылған. Қаржы нарық секторы Қазақстан Республикасының ең маңызды рөл атқаратыны белгілі, республикамыздың инвестициялық, инфроқұрлымдық, элеуметтік-экономикалық дамуының бірден бір жолы. Қазіргі кездегі мемлекет аралық қарым қатынастардың қызмет көрсету механизмінің даму факторына айналған.

Түйін сөздер: *инфрақұрылым, элеуметтік-экономика, нарық, қаржы, құрылым, сала, элемент.*

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИНФРАСТРУКТУРЫ ФИНАНСОВОГО РЫНКА И ЕЕ СТРУКТУРА

Абдибеков С.У.,

к.э.н., доцент Академии Кайнар,

Кенесарина А.К.,

Магистрант 2 курса Академии Кайнар

В данной статье рассмотрены пути развития и структура финансовой инфраструктуры рыночной экономики в современных условиях. Сектор финансового рынка, как известно, играет важнейшую роль в Республике Казахстан, является одним из путей инвестиционного, инфраструктурного, социально-экономического развития республики. В настоящее время межгосударственные отношения стали фактором развития сервисного механизма.

Ключевые слова: *инфраструктура, социальная-экономика, рынок, финансы, структура, отрасль, элемент.*

THE ORETICAL ASPECTS OF THE FINANCIAL MARKET

INFRASTRUCTURE AND ITS STRUCTURE

Abdibekov S.U.,

Candidate of Economics, Associate Professor of the Kainar Academy,

Kenesarina A.K.,

2nd year Master's student of Kainar Academy

This article examines the ways of development and the structure of the financial infrastructure of the market economy in modern conditions. The financial market sector, as is known, plays a crucial role in the Republic of Kazakhstan, is one of the ways of investment, infrastructure, socio-economic development of the republic. Currently, interstate relations have become a factor in the development of the service mechanism.

Keywords: *infrastructure, social-economy, market, finance, structure, industry, element.*

Инфрақұрылым өндіріс құрылымында, адами ресурстар мен капитал салымдарының айтарлықтай бөлігін қамтуда және қоғамдық, халықаралық еңбек бөліністерін арттыруда маңызды орын алады. Сонымен қатар, оның күрделінген және кеңейтілген қоғамдық, салалық, мемлекетаралық қарым-қатынастарға қызмет көрсетуге негізделген әлемдік шаруашылықтағы интеграциялық үрдістерді күшейтуде ықпалы зор.

Инфрақұрылым әлеуметтік-экономикалық жүйенің қалыпты қызметін жүзеге асыратын, әрі қамтамасыз ететін қосымша салалар кешенін құрайды. Ол елдің экономикасының дамуына үлкен ықпал етеді, бірақ ол өндірістің әрбір тәсіліне қарай өзгеше және оның элементтері экономикалық заң талаптарының әсер етуімен дамиды. Инфрақұрылымның даму деңгейі және қызмет көрсету сапасы, көбінесе өндірістің даму дәрежесіне және халықтың өмір сүру сапасына әсерін тигізеді.

Инфрақұрылым түсінігінің кең мағынада алатын болсақ, материалдық өндірістің негізгі базалық саласына қызмет көрсететін, ғылыми-техникалық және әлеуметтік өрлеудің дамуына ықпал ететін өндірістік емес сфералардың бөлімшелері мен салалар жүйесінің құрылымдық таралымы болып табылады. Инфрақұрылым салалары өндіріске, халыққа және қоғамға қызмет көрсетсе, осы қызметтердің нәтижесі қоғамға керекті экономикалық игіліктерді молайтуға пайдасын тигізеді.

Экономикалық әдебиеттерде инфрақұрылымның мәні, оның қоғам өміріндегі қызметтері мен рөлі туралы әлі де біртұтас көзқарастар болмады. Сондықтан жалпы берілген толық анықтамалар да аз. Өйткені инфрақұрылым түсінігі теориялық және тәжірибелік жағынан әрдайым кеңейтіліп отырылады.

Инфрақұрылым түсінігі өндірісті интеграциялау, мамандандыру және ғылыми техникалық өрлеу негізінде өндірістік қатынастарды алдағы уақытта дамыту мен толық жетілдіру нәтижесінде пайда болды.

А. Маршалдың 1910 жылы жарық көрген «Экономика қағидалары» атты белгілі еңбегінде, ол инфрақұрылымды шығарылған өнімнің көбеюі мен өндіріс масштабтарының артуы есебінен емес, инфрақұрылымның кәсіпорындары мен салалары қызметтерінің пайдалы нәтижелерін тегін иемдену негізінде сыртқы экономикамен байланыстырып қарастырған [1, 374 б.].

Инфрақұрылымның дамуын үш кезеңге бөлуге болады. Бірінші кезең - инфрақұрылым мәнін талдаудағы тәсілдердің қалыптасу кезеңі. Бұл кезеңде инфрақұрылым түсінігі жеке экономикалық категория ретінде қарастырылмайды, тек қоғамдық мекемелер арқылы инфрақұрылымның объектілеріне жанама түрде ғана қатысты бола отырып, олардың мемлекеттік реттелу қажеттілігін айырықша белгілейді. Бұл кезеңнің негізгі ерекшелігі, ол инфрақұрылым объектілері бағыну сипатына ие бола отырып, сонымен қатар негізгі өндірістің қажеттіліктерімен толық анықталады.

Бағалы қағаздар нарығын мемлекеттік реттеу елдің қаржы нарығы бойынша қай үлгіні таңдауына қатысты болып келеді. Яғни, қаржы нарығының сипаты жағынан бағалы қағаздар нарығының қарқынды дамуы байқалғандықтан, олардың мемлекеттік реттеуі де бағалы қағаздар бойынша уәкілетті орган болады. Осылайша, банктік нарықтың басыңқы

дәрежеде болуы бағалы қағаздар нарығын реттеу бойынша органның банкке қатыстығын көрсетеді. Тікелей реттеумен қатар, жанама әдістерді қолдану өзекті сұрақтың бірі болып табылады. Себебі, әр түрлі санаттар бір-біріне байланысты. Бір санатқа әсер ету, екінші санаттың өзгеру икемділігі байқалады [2, 44 б.].

Сонымен, жанама реттеу немесе экономикалық реттеу экономикалық жүйедегі тұтқалар арқылы жүзеге асырылады. Экономикалық тұтқаларға жатқызылады:

- мемлекеттің салық-бюджет (фискалдық) саясаты;
- ақша-несие саясаты (монетарлық);
- мемлекеттік капитал;
- мемлекеттік меншік және ресурстар;
- сыртқы экономикалық саясат.

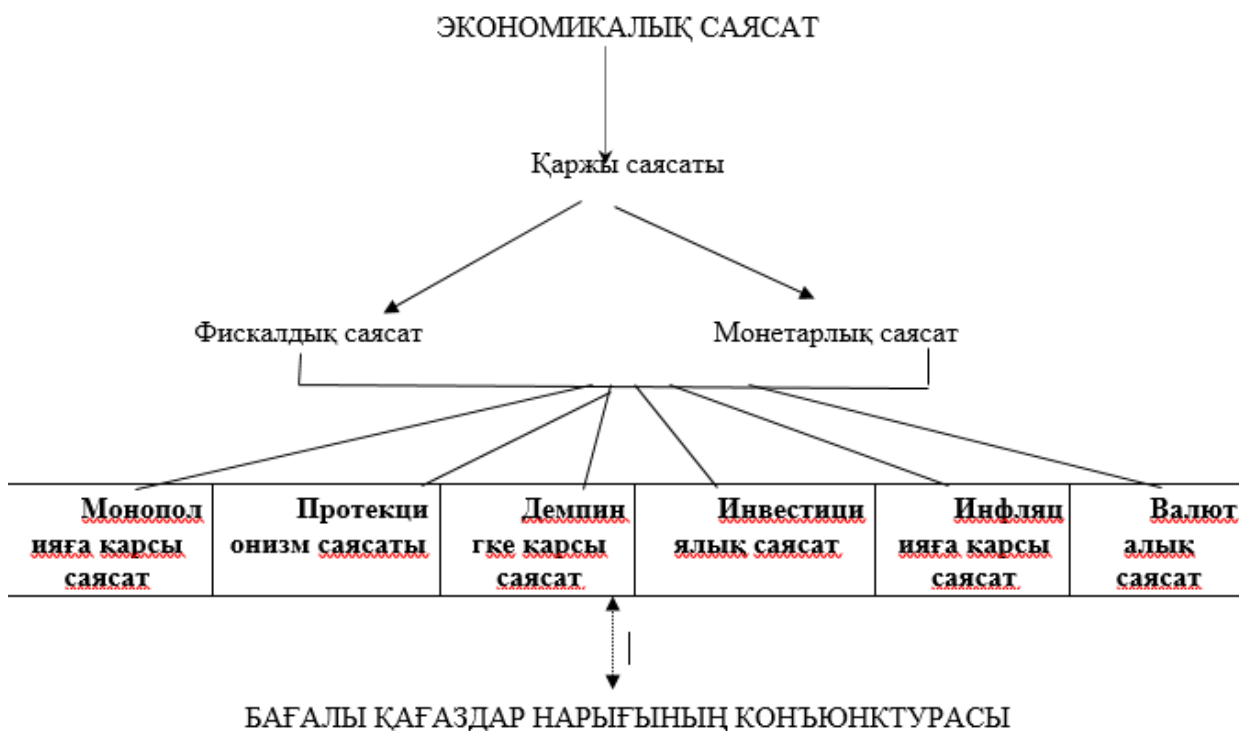
Аталған құралдар, тұтқалар арқылы мемлекеттік реттеуді дұрыс бағытта жүргізуге мүмкіндік береді.

Бағалы қағаз нарығының жағдайын және оның даму қарқынын келесі көрсеткіштер тобы анықтайды:

1. Бағалы қағаздың шығарылым мен айналыс тәртібін, бағалы қағаз нарығының субъектілер қызметін, бағалы қағаз нарығындағы қатынастарды реттейтін құқықтық инфрақұрылымның болуы;

2. Бағалы қағаздар нарығының құрылған және қызмет ететін техникалық инфрақұрылымның болуы;

3. Өз мүшелерінің қызметін өзін-өзі реттеу ұйымы реттейтін, ал өзін-өзі реттеу ұйымының қызметін мемлекеттік органдар реттейтін кәсіби қатысушылардың қызметін реттеу жүйесінің болуы жатады.

Сурет 1. Экономикалық саясаттардың құрылымдары[3].

Мемлекеттік реттеу органдарының қызмет ету уақыты өзінің ұзақтылығымен, тұрақтылығымен сипатталады.

- 1) Қаржы нарықтары жөніндегі Кеңес;
- 2) Биржалық операциялар жөніндегі Комиссия;

3) Портфельдік басқару сұрақтары жөніндегі тәртіптік Кеңес [4, Б.67-72].

Бағалы қағаздар нарығын мемлекеттік реттеу елдің қаржы нарығы бойынша қай үлгіні таңдауына қатысты болып келеді. Яғни, қаржы нарығының сипаты жағынан бағалы қағаздар нарығының қарқынды дамуы байқалғандықтан, олардың мемлекеттік реттеуі де бағалы қағаздар бойынша уәкілетті орган болады. Осылайша, банктік нарықтың басыңқы дәрежеде болуы бағалы қағаздар нарығын реттеу бойынша органның банкке қатыстығын көрсетеді.

ҚР қаржы нарығын мемлекеттік реттеу жүргізетін органдарға – ҚР Ұлттық банк, Қаржы Министрлігі және өкілетті министрліктер жатады. 2004 жылдың 1-ші қаңтар айынан бастап мемлекеттік реттеудің тағы бір органы – бұл ҚР-да қаржы нарығын және қаржылық ұйымдарды қадағалау және реттеу бойынша Агенттік өз қызметін атқара бастады. Қазіргі таңдағы мемлекеттік реттеудің негізгі мақсаты – бұл қаржы нарығының барлық бөліктерін дамыту, әсіресе бағалы қағаздар нарығы және сақтандыру нарығына көңіл аударуда; инвесторларды қорғайтын жүйені ұйымдастыру; қаржы нарығын алдыңғы қатарлы деңгейге жеткізу; зейнетақы жүйесінің кемшіліктерін жою және одан ары дамыту болып табылады.

Кесте 1. ҚР бағалы қағаздар нарығын мемлекеттік реттеу кезеңдері

Кезеңдері	Мемлекеттік реттеу органы	Негізгі бағыттары	Нәтижелері
I кезең	ҚР Қаржы министрлігі	Бағалы қағаздар нарығының негізін құру	Бірінші бағалы қағаздардың пайда болуы
II кезең	ҚР бағалы қағаздар жөніндегі Ұлттық комиссия	Бағалы қағаздар нарық субъектілері арасында қатынастарды анықтау және ресми белгілеу	Бағалы қағаздар нарығы бойынша заңнамалардың шығарылуы
III кезең	ҚР Ұлттық банк	Бағалы қағаздар нарығының субъектілердің, әсіресе институционалды инвесторлардың қызметтерін белсендіру	Бағалы қағаздар нарығы бойынша заңнамаларға толықтырулар мен өзгертулен енгізу
IV кезең	ҚР Қаржылық қадағалау Агенттігі	Бағалы қағаздар нарығының жаңа даму бағыттарын анықтау және тұрақтандыру	Алматы өңірлік қаржылық орталығын құру
Ескерту: кесте автормен құрастырылған			

ҚР-сы көптеген дамыған мемлекеттердің үлгілерін ескере отырып, жыл сайын қосымша элементтермен толықтырады немесе өзгертеді. Егемендімізді алғаннан бері, ҚР бағалы қағаздар нарығы қатысушыларының сандық және сапалық құралымы да өзгерді. Қазіргі уақытта бағалы қағаздар нарығының қатысушылар құрамын келесі суреттен көруге болады.

Мұнда, әр қатысушы өзінің қызметін атқарады. Эмитент бағалы қағаздарды шығара отырып, қажетті қаржылық ресурстар тартады. Бағалы қағаздарды орналастыруда оған брокер-дилерлік лицензиясы бар ұйым көмектеседі. Сонымен қатар, егер эмитент биржаға бағалы қағаздарды енгізген жағдайда да осы ұйымның қызметіне қажеттілік туындайды. Бағалы қағаздар ұстаушылардың тізімін сәйкесінше ұйым – тіркеуші жүргізеді. Трансфер-

агент қатысушылар арасында ақпаратты жіберу бойынша ұйым ретінде танылады. Оның болуы географиялық жағдайына байланысты қатысушылар арасындаға ақпарат жүйесін тиімді қалыптастыруға көмегін тигізеді.

Бағалы қағаздар нарығының негізгі мәселелерінің бірі - бұл ұйымдастырылған бағалы қағаздар нарығы қорлануының төменгі деңгейі. Егер, 2008 жылдың 1 қаңтар айында акционерлік қоғамдар саны 2200 болса, ал Қазақстан қор биржасының және АӨҚО алаңдарында листингтік компания саны 141 болып отыр (Қосымша 2). Яғни, тек 6,4% бағалы қағаздардың баға кесімі ұйымдастырылған бағалы қағаздар нарығында айналысы жүргізіледі.

Ғылыми сараптама негізінде, инфрақұрылым – қоғамның барлық элементтерінің дамуын және олардың өндіріс пен әр түрлі сипаттағы қызмет көрсету арқылы өзара қарым-қатынасын білдіретін, нәтижесінде тиімді әлеуметтік-экономикалық кеңістікте халықтың өмір сүру сапасын жоғарлататын экономикалық қатынастар жүйесіндегі салалар мен объектілер кешені, - деп анықтама берілді.

Әр бағалы қағаздар нарығында бағалы қағаздар бойынша есеп айырысуды жүргізетін ұйым болады. Мұндай қызметті бізде ҚР Орталық депозитарий атқарады [5, 196б.]. Ол Қазақстан банкаралық есеп айырысу орталығымен тығыз байланыста. ҚР бағалы қағаздар нарығында инвестициялық қорлар, ЖЗҚ үшін міндетті келісімге отыратын қатысушы ретінде – кастодиан болып табылады. Ол бағалы қағаздардың есебін, сонымен қатар сәйкесінше ұйымның активтерін сақтауды жүргізеді. Осы ұйымдардың қызметін жүргізу барысында ИПБ және ЗАИБ-лар институттар қалыптасты. Олардың негізгі қызметі - жинақталған қаражаттарды қаржы нарығының құралдарын жұмсау болып табылады[6].

Сурет 2. ҚР эмиссиялық бағалы қағаздар нарығы қатысушылардың қазіргі үлгісі
Ескерту: автор құрастырған

Инфрақұрылым ұлттық экономиканың бәсекелестікке қабілеттілігін арттыру жағдайында күрделі бөлігі екендігі анықталып, өзінің дамуы мен жетілу үрдісінде оның әлеуметтік-экономикалық мәнін тереңірек түсінуге мүмкіндік беретін сапалы жаңа ерекшеліктерге ие бола отырып, ал бұл арқылы оның ерекшеліктері көрсетілді, яғни біріншіден, инфрақұрылым салаларының қызметтері жұмысшылардың еңбек нәтижесі ретінде өмір сүру игіліктерін өндірудің негізгі құрамдас бөлігі болды, нәтижесінде оның қоғамдық пайдалығын анықтайды; екіншіден, ауқымды әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуде, тұрмыс халінің артуында, қала мен ауыл арасындағы айырмашылықтарын жоюда, еңбек ресурстарын ұтымды пайдалануда, қоғамдық еңбек шығындарын үнемдеуде, адамдардың бос уақытының ауқымын кеңейтуде әлеуметтік инфрақұрылымның қызметтері өсті; үшіншіден, инфрақұрылым салаларының экономикалық дербестілігі нақтыланды және анықталды, сәйкесінше, жеке көрсеткіш жүйелерін, нормативтерді, стандарттарды, техникалық шарттарды өндіру, қалыптастыру және негіздеу үрдісінде жаңа мақсатты қызметтері анықталды.

Пайданылған әдебиеттер тізімі:

1. Көшенова Баян. Бағалы қағаздар нарығы және биржа ісі. Оқу құралы. - Алматы: 2007. - 374 бб.
2. Мухаммедов А.У. Халықтың көшіп-қонуын мемлекеттік реттеудің экономикалық мәселелері. Автореферат. Алматы: Халықаралық бизнес университеті, 2007, 44б.
3. Рубцов Б.Б. Современные фондовые рынки. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2007.
4. Тусаева А.К. Қазақстан Республикасы бағалы қағаздар нарығын мемлекеттік реттеу: қажеттілігі, алғышарттары және мәселелері // Қаржы-қаражат. - 2008. - №5. - Б.67-72.
5. Никифорова Е.А. Фондовый рынок Казахстана: инструменты и механизмы функционирования. - Алматы: ТОО «Издательство LEM», 2008. – 196 с.
6. ҚР Қаржы министрлігінің материалдары. www.minfin.kz.

КЛАССИФИКАЦИЯ БАНКОВСКИХ УСЛУГ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН

Елеусов А.А.,
доктор PhD
Ашимов Н.А.,
магистрант Академии Кайнар

В статье рассматриваются вопросы классификации банковских услуг в Республике Казахстан. Субъекты банковских услуг принято классифицировать как услуги, предоставляемые юридическим и физическим лицам. Если рассматривать просто набор услуг, он может быть одинаковым как для одних, так и для других. Однако при обслуживании различных субъектов существуют особенности в совершении этих операций. Работа по обслуживанию физических лиц является более трудоемкой. Обычно в объеме коммерческих банков услуги населению занимают небольшой удельный вес. Это связано с проблемами, которые возникают при работе с физическими лицами.

Ключевые слова: банк, финансы, услуги, управление, система, совершенствование.

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ БАНК ҚЫЗМЕТТЕРІНІҢ КЛАССИФИКАСЫ

Елеусов А.А.,

PhD докторы

Ашимов Н.А.,

Қайнар академиясының магистранты

Мақалада Қазақстан Республикасындағы банктік қызметтердің классификациясы қарастырылған. Банктік қызмет субъектілері әдетте заңды және жеке тұлғаларға көрсетілетін қызметтер ретінде жіктеледі. Егер біз тек қызметтердің жиынтығын қарастыратын болсақ, бұл басқаларға да, басқаларға да бірдей болуы мүмкін. Алайда, әр түрлі субъектілерге қызмет көрсету кезінде осы операцияларды орындаудың ерекшеліктері бар. Жеке адамдарға қызмет көрсету жұмысы көп уақытты алады. Әдетте, халыққа қызмет көрсету коммерциялық банктер көлемінде аз үлесті алады. Бұл жеке адамдармен жұмыс кезінде туындайтын проблемаларға байланысты.

Түйін сөздер: банк, қаржы, қызметтер, менеджмент, жүйе, жетілдіру.

CLASSIFICATION OF BANKING SERVICES IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

Eleusov A.A.,

Dr. PhD

Ashimov N.A.,

Master student of the Kainar Academy

The article deals with the classification of banking services in the Republic of Kazakhstan. Subjects of banking services are usually classified as services provided to legal entities and individuals. If we consider just a set of services, it can be the same for some as well as for others. However, when servicing various entities, there are peculiarities in the performance of these operations. The work of servicing individuals is more time consuming. Usually, services to the population occupy a small share in the volume of commercial banks. This is due to the problems that arise when working with individuals.

Keywords: bank, finance, services, management, system, improvement.

Банковская система - одна из важнейших и неотъемлемых структур рыночной экономики. Развитие банков и товарного производства, и обращения исторически шло параллельно и тесно переплеталось. При этом банки, проводя денежные расчеты, кредитуя хозяйство, выступая посредниками в перераспределении капиталов, существенно повышают общую эффективность производства, способствуют росту производительности общественного труда.

В условиях развитых товарных и финансовых рынков структура банковской системы резко усложняется. Появились новые виды финансовых учреждений, новые кредитные инструменты и методы обслуживания клиентов.

Банки – это атрибут не отдельно взятого экономического региона или одной страны, сфера их деятельности не имеет ни географических, ни национальных границ. Это планетарное явление, обладающее колоссальной финансовой мощностью, значительным денежным капиталом.

Банки прочно вошли в нашу жизнь. Они обеспечивают жизнедеятельность экономики, оставаясь при этом не на виду у широких масс. Однако это не повод забывать об их проблемах и потребностях, которые нужно решать и обеспечивать. Только таким путем можно создать благоприятные условия для развития и деятельности банковской

системы – необходимого компонента для эффективной деятельности рыночных механизмов.

Рассмотрим основные классификации услуг банка.

1. Кредитные услуги – это отношение между банком и клиентом (заемщиком или дебитором) по предоставлению определенных денежных сумм на основании принципов срочности, платности и возвратности. Существуют две основные группы кредитных операций: первые – когда банк выступает как кредитор (активные); вторые – банк выступает как дебитор или заемщик (пассивные). Клиентами банка могут быть физические или юридические лица, другие банки, либо финансовые учреждения. В качестве активных кредитных операций выступают ссудные операции, проводимые с клиентами и другими банками.

Пассивные кредитные операции представляют собой получения межбанковского кредита.

2. Депозиты – услуги, которые дают возможность банкам аккумулировать временно свободные денежные средства клиентов и рыночных экономических контрагентов.

3. Расчетно-кассовые услуги – расчеты и платежи с клиентами и банковскими учреждениями.

4. Инвестиционные операции и ценные бумаги, банковские инвестиции – это вложение денежных средств в различные отрасли народного хозяйства. Прямые инвестиции осуществляются посредством реальных активов и вложения средств банка в конкретное производство. Портфельные инвестиции осуществляются за счет долгосрочных денежных ссуд в национальной или иностранной валюте.

5. Трансформация ссудных капиталов — производство банковских операций, таких как: форфетирование, факторинг, лизинг, траст и других. Консультационные и многие другие услуги своим клиентам, контрагентам, акционерам и прочие. Предоставляемые банком услуги можно условно разделить также на четыре типа: стратегические; текущие; оперативные; специальные. Основные типы банковских услуг и банки их предоставляющие.

Таблица - 1. Классификация услуг банка

Тип банковской услуги	Предоставляется НБРК	Предоставляются коммерческими банками
1. Стратегические: позволяют клиенту банка разработать и достичь существенных стратегических преобразований в характере, направлениях и масштабах деятельности, либо образе жизни.	Денежная политика и эмиссия; обеспечение ресурсов для финансирования научных исследований и развития стратегически важных отраслей; поддержание покупательной способности и валютного курса национальной денежной единицы, выдача, аннулирование банковских лицензий; объявление банкротства.	Инвестиционные кредиты, Размещение займов, пластиковые карточки, синдицированные займы. слияние и поглощение банков, закладные операции, сберегательные счета учреждений финансово-промышленных групп.

2. Текущие: позволяют клиенту банка оптимальным образом добиться целей, поставленных в годовом плане.	Информирование правительства, денежное обращение, валютные резервы.	Потребительский кредит, необеспеченный кредит, операции на денежном рынке, депозитные счета, бюджетные счета, чековый клиринг.
3. Оперативные: позволяют клиенту банка подготовиться и быстро решить не запланированные проблемы	Предоставление кредитов банковским учреждениям, поддержание валюты, действия по обеспечению надзора, переговоры с МВФ о предоставлении кредитов	Депонирование, залог ценностей, обеспеченный кредит, страхование жизни, страхование кредитов, факторинг, лизинг.
4. Специальные: позволяют клиенту получить профессиональную помощь в непредвиденных кризисных ситуациях.	Гарантии сбережений горожан, гарантии по банкнотам, поддержка банка, подбор руководящих кадров.	Рефинансирование, вторичные закладные. объем страховой ответственности, продажа услуг.

Источник – Жамаубаев Е.К. Развитие банковской системы Казахстана // Экономическое обозрение. –2004. –№6. –С.11

Банковские услуги можно также классифицировать исходя из критерия классификации и типов предоставляемых услуг:

Критерий 1: в зависимости от соответствия специфике банковской деятельности, к которому располагаются, а) специфические банковские услуги и б) неспецифические банковские услуги.

Критерий 2: в зависимости от субъектов получения услуг: а) юридические лица и б) физические лица.

Критерий 3: в зависимости от способа формирования и размещения ресурсов банка формирует следующие типы предоставляемых услуг: а) активные операции и б) пассивные операции.

Критерий 4: в зависимости от оплаты за предоставление услуг, в котором типами услуг являются: а) платные услуги и б) бесплатные услуги.

Критерий 5: в зависимости от связи с движением материального продукта, для которого типы услуг следующие: а) услуги, связанные с движением материального продукта и б) чистые услуги.

1. Банковские услуги прежде всего можно подразделить на специфические и неспецифические услуги. Специфическими услугами являются все те услуги, которые вытекают из специфики деятельности банка как особого предприятия. К специфическим банковским услугам относятся три вида выполняемых ими операций: 1) депозитные операции; 2) кредитные операции; 3) расчетно-кассовые операции. К не специфическим услугам относятся все остальные услуги, которые банк может оказывать клиентам (валютные операции, операции с ценными бумагами, консультационные услуги и многие другие).

2. В соответствии с рассмотренной классификацией и в зависимости от субъектов получения, услуги предоставляются как юридическим, так и физическим лицам. Практически набор услуг тем и другим лицам может быть в тех или иных банках одинаков, неодинаковым может оказаться их объем. В настоящее время в РК объем банковских услуг, предоставляемый населению, занимает пока незначительный удельный вес, по сравнению с услугами юридическим лицам. Коммерческим банкам еще предстоит увеличить количество видов операций для физических лиц.

3. Поскольку банки аккумулируют (собирают) свободные денежные средства и их

перераспределяют, направляют на возвратной основе нуждающимся хозяйственным организациям, банковские услуги могут осуществляться в форме как пассивных, так и активных операций, банки формируют свои ресурсы (например, за счет депозитов, продажи сертификатов, кредитов, полученных у других банков и т.п.), осуществляя активные операции, банки размещают привлеченные и собственные ресурсы на нужды различных хозяйственных организаций и населения с целью получения прибыли.

4. В зависимости от платы за предоставление банковских услуг, они подразделяются на платные и бесплатные услуги. Это однако не означает, что какой-то определенный тип услуг полностью является платными либо бесплатными. Дело банка определить, за какую разновидность, например, расчетных операций необходимо взыскивать плату с клиентов, а за какую - плату не устанавливать. По ряду соображений отдельные операции в составе расчетных, кредитных и депозитных могут осуществляться бесплатно.

По отношению к оплате за услуги и, следовательно, к доходам банка могут быть применены и другие, приносящие и не приносящие банковский доход, дорогостоящие и дешевые услуги. Так, большинство активных операций позволяет банку получить доход, в то время, как его пассивные операции предполагают выплату процентов по определенным видам вкладов. Некоторые банковские услуги требуют больших затрат труда, поэтому их цена дороже. Например, обработка и открытие аккредитива стоит в банке дороже, чем обычный перевод денег по платежному поручению клиента.

5. В зависимости от связи с движением материального продукта, банковские услуги подразделяются на два вида: 1) услуги, связанные с его движением и 2) чистые услуги. Поскольку банки своими денежными операциями обслуживают главным образом движение материального продукта, их основная часть бесспорно относится к первому виду услуг. Способствуя продвижению товаров, данные услуги банка (такие как, например, услуги предприятиям транспорта, связи, торговли) создают новую дополнительную стоимость. Чистые услуги предоставляются организациям, занятым непосредственно материальным производством, а также отдельным гражданам для удовлетворения их личных потребностей.

Как отмечалось, продукцией банка являются различного рода услуги. В отличие, к примеру, от продукта промышленного предприятия банковский продукт не выглядит зачастую как нечто материальное, вещественное. Кредиты и расчеты совершаются в порядке записей по счетам, в безналичной денежной форме. Поэтому в отличие от отраслей материального производства, где продукт приобретает конкретную товарную форму, банковский продукт нельзя складировать, производить про запас.

Важнейшим свойством банковских услуг является их производительный характер. Уже в такой простейшей форме, как прием от населения и предприятий во вклады, заключен огромный производственный смысл. Банк просто собирает деньги - он превращает «неработающие», не используемые денежные ресурсы в работающие активы. В равной степени это относится к кредитам, предоставленным предприятиям и организациям на развитие своей производственной и финансовой деятельности. Так или иначе банковские операции, обслуживая хозяйственную деятельность своих клиентов, способствуют развитию и ускорению производства.

Характерным свойством банковских услуг является и то, что их объектом выступают не просто деньги, перемещаемые в огромных суммах с помощью каналов банковской связи с одного счета на другой, из одного региона (предприятия, сектора экономики) в другой. Движение по счетам предприятий - это преимущественно движение капиталов в денежной форме.

Возьмем, к примеру, такую традиционную банковскую операцию, как кредитование. Известно, что кредит, предоставленный предприятию-заемщику, должен

быть возвращен в банк в определенные сроки, и не просто возвращен, а возвращен вместе с уплатой процентов за его использование. Это означает, что получатель кредита должен его использовать так, чтобы вовремя вернуть его в полной сумме и получить при этом прибыль, которая как минимум была бы достаточна для уплаты ссудного процента. Заемщик в силу характера кредитной сделки обязан применить полученные в банке денежные средства не для «проедания» (на потребительские цели), так как капитал. Когда на базе кредита возникает ссудный процент, то это означает, что ссужаемые банком деньги должны использоваться как капитал заемщик обязан получить дополнительный доход.

Свойство банковских услуг также состоит и в том, что они охватывают как активные, так и пассивные операции. Принимая вклады осуществляя тем самым пассивные операции, банки дают возможное своим клиентам не только хранить денежные средства в безопасном месте но и получить определенный доход в виде процентов по депозита. Размещая акции клиентов, предоставляя им ссуду, выполняя валютные другие активные операции, банки оказывают существенные услуги хозяйствующим субъектам, способствуют продвижения товарных материалов по купле-продаже товаров, экономии общественных затрат.

Операции, выполняемые банками, могут осуществлять и другие предприятия и организации. Они не являются монополией только. Это относится не только к традиционным банковским услугам, но и к другим услугам. Известно, например, что выдача кредитов, депозитов, платежи по поручению клиентов, аренду сейфов и многие другие услуги могут оказывать специальные предприятия и агентства. Можно поэтому также заметить, что банки, будучи крупными кредитными институтами, могут выполнять не банковские операции - операции, (т.е. традиционные) которые традиционно выполняют другие хозяйствующие субъекты, например, трастовые, лизинговые, факторинговые, форфейтинговые операции, предоставление бухгалтерской помощи, консультационные услуги и многие другие.

Депозитные операции связаны с помещением денежных средств клиентов в банк во вклады (депозиты) не только как в наиболее удобное безопасное место, но и в целях получения дохода, их сохранения от обесценения, инфляции. За помещение денег на депозит клиенты банка получают ссудный процент.

Кредитная операция является основной операцией банка. Не случайно банк иногда называют крупным кредитным учреждением. За счет кредитования клиентов банк получает и наибольшую часть дохода.

Расчетные операции могут осуществляться как в безналичной, так и в наличной форме. Для их совершения банки открывают расчетные, текущие и другие счета, с которых и производятся платежи. Здесь банк выступает посредником между поставщиками и покупателями, между предприятиями, налоговыми органами, населением, бюджетом.

Специфические банковские услуги входят в состав традиционных. Они на протяжении длительного времени переходят как наследие от одного поколения банков к другому и являются самыми древними. Специфические услуги (депозитные, кредитные и расчетные операции) в своей совокупности образуют то, что называется банком. Следует помнить: банк — это такое предприятие, которое осуществляет именно эти три операции одновременно. Если какую-либо из трех чисто банковских операций (специфические услуги) кредитная организация не выполняет, то она по закону не может считаться банком и переходит в разряд небанковских организаций.

К традиционным банковским операциям обычно относят кассовые операции. Однако в современном законодательстве они не включены в состав основных операций. Но трудно себе представить банк, который не имеет касс для приема и выдачи наличных

денег и при этом осуществляет свою основную банковскую деятельность. Это возможно лишь в том случае, когда все расчеты будут производиться только в безналичном порядке.

Промежуточное положение между традиционными и нетрадиционными операциями занимают дополнительные операции, которые банк осуществляет на основании специальных лицензий, из чего следует, что банки могут эти операции не выполнять и при этом оставаться банками. К ним относятся валютные операции, операции с ценными бумагами, операции с золотом, драгоценными камнями и слитками и др.

В состав нетрадиционных неспецифических банковских услуг входят все другие услуги. Их достаточно много, в том числе:

посреднические;

направленные на развитие предприятия (размещение акций, юридическая помощь, информационные услуги и т.п.);

предоставление гарантий и поручительств;

доверительные операции;

бухгалтерская помощь предприятиям;

предоставление клиентских интересов судебных органов;

услуги по предоставлению сейфов и др.

Операции и услуги банка носят коммерческий характер. Чаще всего за выполнение своей работы банк получает определенное вознаграждение в виде ссудного процента, комиссии, в иных (прямой и косвенной) формах. В зависимости от платы за предоставленные услуги они делятся на платные и бесплатные. Сумма комиссионного вознаграждения зависит от трудоемкости операции и от других факторов (например, заинтересованности банка в данной операции). Комиссионное вознаграждение является одним из видов банковского дохода. В связи с этим выделяют банковские услуги, приносящие и не приносящие доход, дорогостоящие и дешевые услуги. Большинство пассивных операций не только не являются платными, но и сам банк выплачивает по ним доход клиентам. Например, пассивные операции сами по себе не приносят дохода и могут даже принести убытки, если собранные средства не будут эффективно использованы при совершении активных операций. Активные операции, наоборот, практически всегда являются платными. Именно они приносят банку основной доход.

Кроме того, банк совершает так называемые комиссионные операции с целью получения комиссии (платы) за услуги. Банк свои услуги делит на дорогостоящие и дешевые: за одни услуги взимает очень высокую, за другие — низкую плату. Это связано с тем, что операции разнообразны по своей сложности и трудоемкости, заинтересованности банка.

В зависимости от связи с движением материального продукта банковские услуги подразделяются на два вида: чистые услуги, услуги, связанные с его движением. Чистыми банковскими услугами называют услуги, которые предоставляются: а) организациям, занятым непосредственно материальным производством; б) гражданам для удовлетворения их личных потребностей. К услугам, связанным с движением материального продукта, относят услуги, при помощи которых происходит обмен продуктами труда (купля-продажа). Банки призваны помогать в расчетах покупателей и продавцов. Без банка на современном этапе продвижение продукта невозможно, в связи с этим услуги банка создают дополнительную стоимость.

Субъекты банковских услуг принято классифицировать как услуги, предоставляемые юридическим и физическим лицам. Если рассматривать просто набор услуг, он может быть одинаковым как для одних, так и для других. Однако при обслуживании различных субъектов существуют особенности в совершении этих операций. Работа по обслуживанию физических лиц является более трудоемкой. Обычно в объеме коммерческих банков услуги населению занимают небольшой удельный вес. Это связано с проблемами, которые возникают при работе с физическими лицами.

Список использованной литературы:

1. Хамитов Н.Н. Банковское дело: Курс лекций. - Алматы: Экономика, 2005. – 216 с.
2. Жамаубаев Е.К. Развитие банковской системы Казахстана // Экономическое обозрение. 2004. – №6. – С.11.
3. Агабабян Э.М. Экономический анализ сферы услуг. - М.: 1968. -272с.
4. Лисак Б.И. Банковский бенчмаркетинг как метод внедрения эффективных моделей бизнес-процессов // Банки Казахстана. 2007. -№3. -С.12-17.
5. Струмилин С.Г. Наука и производительность труда. М.- Л., Соцэкгиз, 1931. – 471 с.
6. Парусимова Н.И. Трансформация банковского продукта в разных этапах экономических систем: Монография. - Оренбург: ИПК ГОУ ОГУ. 2004. – 389 с.
7. Хамитов Н.Н. Банковское дело: Курс лекций. - Алматы: Экономика, 2005.
8. Банковское дело / Под ред. д-ра экон. наук Г.С. Сейткасимова. - Алматы: Қаржы-Қаражат, 1998. -574 с.
9. Миржакыпова С.Т. Стандартизация: теория и методология. Стандарты учета в банковской системе//Банки Казахстана. - 2006. -№7. - С. 21-25.
10. Адилхан Н.А. Современные маркетинговое управление в коммерческих банках РК//Вестник КазНУ Сер.Экон. -2005. -№3. -С.57-59.
11. Зиябеков Б.З. Пути совершенствования управления банковской системой // Вестник ун.-та Туран.-2005. -№1-2. - С.56-61.
12. Исакова Р.А. Банковский маркетинг // Аль-Пари. - 2004. -№4. -С.98-100.

ОСОБЕННОСТИ ОРГАНИЗАЦИИ РЕКЛАМНОГО ПРОЦЕССА

Елеусов А.А.,
доктор PhD
Сакен Д.С.,
Магистрант Академии Кайнар

В статье рассматриваются особенности организации рекламного процесса. Также рассматривается, что на современном этапе развития коммерческие предприятия не могут сегодня успешно вести дела без рекламы. Многие отрасли экономики испытывают настоящую потребность в оперативном оповещении потребителей. И эту потребность удовлетворяет целая сеть разных по структуре и возможностям рекламных организаций.

Ключевые слова: реклама, качество, планирование, управление, организация, агентство, продукция.

ЖАРНАМАЛЫҚ ҮРДІСТІ ҰЙЫМДАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Елеусов А.А.,
PhD докторы
Сакен Д.С.,
Қайнар Академиясының магистранты

Мақалада жарнамалық үдерістің ұйымдық ерекшеліктері қарастырылады. Сондай-ақ, дамудың қазіргі кезеңінде коммерциялық кәсіпорындар бүгінгі күні бизнесті жарнамасыз өткізе алмайды деп саналады. Экономиканың көптеген секторлары тұтынушыларды жылдам хабардар етудің нақты қажеттілігіне ие. Бұл қажеттілік

түрлі құрылымдық және мүмкіндіктердегі жарнамалық ұйымдардың бүкіл желісімен қанағаттандырылады.

Түйін сөздер: жарнама, сапа, жоспарлау, басқару, ұйымдастыру, агенттік, өнімдер.

FEATURES OF THE ORGANIZATION OF THE ADVERTISING PROCESS

Eleusov A.A.,

Dr. PhD

Saken D.S.,

Master of the Academy of Kainar

The article discusses the features of the organization of the advertising process. It is also considered that at the present stage of development, commercial enterprises cannot successfully conduct business today without advertising. Many sectors of the economy have a real need for prompt notification of consumers. And this need is satisfied by a whole network of advertising organizations of different structure and possibilities.

Keywords: advertising, quality, planning, management, organization, agency, products.

Процессы глобализации и научно-технического прогресса, развитие новых информационных и телекоммуникационных технологий открывают уникальные возможности для развития рекламы в Казахстане. На современном этапе развития коммерческие предприятия не могут сегодня успешно вести дела без рекламы. Многие отрасли экономики испытывают настоящую потребность в оперативном оповещении потребителей. И эту потребность удовлетворяет целая сеть разных по структуре и возможностям рекламных организаций.

Чтобы выполнять серьезные рыночные задачи, реклама должна опираться на серьезные рыночные дисциплины, понятия и категории, одна из которых маркетинг. В противном случае реклама будет выполнять только дизайнерские, конкурсные или прочие задачи, не имеющие никакого отношения к ее целевому назначению.

Отсюда следует, что нельзя быть хорошим рекламистом, не будучи хорошим маркетологом. Более того, и хорошим рекламодателем быть нельзя, не имея хотя бы некоторого представления о маркетинге, теории продаж и собственно рекламе.

С тех пор как существует реклама, существуют и представления маркетологов о том, какой она должна быть. А какой ни в коем случае не должна. Разумеется, эти представления держатся на уверенном знании своего потребителя – что нравится потребителю, а что нравится не должно. Ведь настоящий маркетолог целыми днями на эту тему медитирует, и вообще всячески потребителя своего изучает. А этот ужасный (и любимый) потребитель все время меняется и развивается. Теперь ему совершенно точно известно, что на свете существуют такие страшные вещи, как кислотно-щелочной баланс. А в результате опыта потребления товаров и их рекламы, кроме потребности в свежем дыхании, у него сформировалась некоторая потребительская культура. А еще, хочет того потребитель или не хочет, но он подспудно усваивает язык рекламы. Язык не в смысле словечек разных, а в широком смысле – как знаковую систему. И предполагается, что этот язык должен усложняться и развиваться вместе с потребителем. А выбор языка в самом конечном итоге опять же зависит от маркетолога. И от его представлений о потребителе. Если они точны – то реклама будет разговаривать с потребителем на релевантном ему языке. А если нет – значит, язык общения с потребителем будет сложнее или, наоборот, примитивнее, чем сам потребитель.

Вряд ли сегодня нужно объяснять кому-то, что умелая реклама является мощнейшим средством, наращивания объемов реализации продукции предприятия. Уинстон Черчилль сказал по этому поводу: «Реклама вскармливает потребительские

способности людей. Она порождает потребности в более высоком уровне жизни. Она стимулирует его усердие и производительность». Необходимость узнаваемости марки предприятия, не только экспертами, пользующиеся специальными каталогами и закрытой информацией, а самыми широкими кругами потребителей, а сделать это можно только при помощи рекламы: в газетах и на телевидении, на упаковке и средствах доставки грузов и т.д. Поэтому способность рекламы оказывать воздействие на человека и создавать спрос на товары позволяет использовать ее для воспитания разумных потребностей, эстетических вкусов и запросов населения.

Своеобразие рекламного рынка заключается в его динамике. Границы этого рынка непрерывно расширяются за счет появления международных сетевых рекламных агентств. Новые возможности для рекламы открываются в связи с интернационализацией отраслей средств массовой информации. Спутниковое и кабельное телевидение, компьютерная сеть становятся международными, появляются новые газеты, журналы, радио- и телеканалы, известные в ряде стран, - все это создает благоприятные условия для заказчиков рекламы в средствах массовой информации и для деятельности рекламных агентств, осуществляющих выбор соответствующих рекламных средств. Таким образом, в современных условиях реклама становится транснациональной, а рекламные компании - международными.

В любом случае расходы на рекламу (а в некоторых странах в некоторых отраслях они составляют свыше 50% стоимости изделий) - это рискованные инвестиции, которые могут и не принести желаемой отдачи. Вероятность такого риска и определяется в рамках маркетинга. Исследование рекламы включает выбор и предварительные испытания средств и способов рекламы, а также изучение эффективности их воздействия после применения рекламы.

На сегодняшний день в Казахстане действует полноценный рынок рекламных услуг. Участниками рынка являются: рекламодатели, которые иногда используют рекламные агентства, которые рассылают их обращения через средства рекламы (обычно средства массовой информации), чтобы с ними ознакомились потенциальные потребители этих обращений - как минимум, а зачастую и самих рекламируемых товаров или услуг.

Рассмотрим подробнее вышеописанных субъектов.

Рекламодатель – это юридическое или физическое лицо, являющиеся источником рекламной информации для производства, размещения и последующего распространения рекламы. В этой роли может выступать любая производственная или торговая компания, банк, частный предприниматель и любой субъект способный оплатить рекламу. Рекламодателю присущи следующие функции: определение объекта рекламы, планирование затрат на рекламу, подготовку и передачу исходных материалов, образцов товара, подписание договоров, размещение рекламы в средствах массовой информации о проведение различных рекламных мероприятий, помощь в разработке рекламных материалов, утверждение эскизов, текстов, сценариев и оплата выполненных услуг.

Вторым звеном в цепочке стоит рекламное агентство. В условиях рынка большинство фирм решают вопрос необходимости рекламного отдела или же пользоваться услугами рекламных агентств. Организация собственной службы зависит от возможностей фирмы и объемов работ, направлений и финансирования. При этом надо отметить, что даже при наличии рекламного отдела на фирме нельзя обойтись без рекламных агентств. Это связано тем, что часто требуется специализирующий персонал и определенная техника, например, создание видео-аудио роликов. Благодаря рекламным агентствам фирма экономит время и средства.

В юридическом смысле слова рекламное агентство не является агентством, то есть посредником. Рекламные агентства выступают в роли комитентов по отношению к средствам массовой информации. Рекламное агентство покупает время или печатную площадь у средств массовой информации на свой страх и риск, а вовсе не в качестве рекламного агента. Заказчик, не вступаете ни в какие юридические отношения со

средствами массовой информации. Сущность коммерческой деятельности рекламного агентства в Казахстане заключается в том, что оно продает время или печатную площадь для рекламы в средствах массовой информации по более высокой цене, нежели та цена, по которой рекламное агентство само приобрело права на эфирное время и печатную площадь средств массовой информации.

Рекламное агентство предлагает своим клиентам не просто эфирное время или печатную площадь для размещения своей рекламы, но и различные виды платных и бесплатных услуг, связанных с подготовкой их рекламы.

Одно рекламное агентство может весьма существенно отличаться от другого, поэтому довольно сложно говорить в целом о тех видах услуг, которые предлагают различные рекламные агентства. Каждое рекламное агентство ориентировано на обслуживание своего круга клиентов, стремится к достижению своих коммерческих целей и предлагает своим клиентам соответствующие виды услуг.

Рекламное агентство выполняет следующие основные функции: поиск клиентов; создание первоначального варианта рекламной продукции, включая оформление и компьютерный набор текста; выбор канала распространения рекламы (средства массовой информации) и бронирование печатной площади для рекламы; производство, размещение и контроль за выходом в свет рекламы заказчика; оформление необходимых бухгалтерских документов.

Для нормальной работы с агентством, чтобы привозникновение разногласий необходимо заключать договор. Договор регулирует права и обязанности сторон в процессе разработки, подготовки и распространения рекламы. Содержание договора должно учитывать интересы обеих сторон. Обязательные параграфы договора — это вид услуг, перечень предметов и характеристик рекламы, общий срок действия договора, общую сумму, сроки и порядок предоставления рекламы, ответственность сторон и реквизиты обеих сторон.

В дополнение к отмеченным выше основным функциям рекламное агентство может предложить своим клиентам следующие виды услуг:

- проведение маркетингового исследования;
- подготовка телевизионной рекламы;
- проведение мероприятий, направленных на стимулирование сбыта;
- подготовка и проведение рекламной кампании за рубежом;
- налаживание связей с общественностью и создание хорошей деловой репутации предприятия;
- подготовка и проведение различных мероприятий в сфере маркетинга.

Как правило, в рекламном агентстве есть специальное подразделение, которое занимается созданием визуальной концепции рекламы, то есть ее содержания и формы. Это подразделение рекламного агентства придумывает рекламный сюжет, готовит текст и необходимые иллюстрации.

После одобрения заказчиком первоначального варианта рекламного проекта или рекламной кампании в целом, подготовленной агентством, наступает черед завершающего художественного оформления рекламного проекта.

Плата за художественное и компьютерное оформление рекламного объявления, как правило, начисляется на основе стоимости одного часа работы, умноженного на необходимое количество времени.

Первоначальный вариант рекламного объявления готовится с учетом специфики выбранного канала распространения рекламы. Так, например, может потребоваться разное оформление рекламы предприятия в зависимости от того, каким способом оно будет распространяться: в прессе, по почте, или с помощью наружной рекламы и т.д.

Если собираетесь использовать для этих целей прессу, рекламное объявление для публикации в местной газете и рекламное объявление для публикации в специализированном журнале будут оформляться по-разному.

Сотрудники рекламного агентства могут составить план рекламной кампании предприятия с помощью определенного канала или каналов распространения рекламы, проведут все необходимые переговоры с руководством соответствующих средств массовой информации и забронируют необходимое количество эфирного времени или печатной площади.

На самом деле для того, чтобы подготовить план проведения рекламной кампании, забронировать и оплатить необходимое количество эфирного времени или печатной площади, требуется затратить немало сил и свободного времени.

Оформлением необходимых бухгалтерских документов, как и на любом другом предприятии, занимаются специальные сотрудники. Они готовят все необходимые для оплаты счета, включая оплату услуг использованного канала распространения рекламы.

Развитие различных рекламных агентств может идти по пути специализации их деятельности. Глобально рекламный сервис можно разделить на три части - услуги по созданию коммуникации, услуги по производству рекламного продукта и исследования. В свою очередь, внутри каждого блока есть свое деление. Коммуникационные услуги можно разделить на ATL и BTL. ATL тоже бывает двух видов: креативный и медийный сервис. Иногда оба этих сервиса бывают объединены в рамках одной структуры, тогда их называют агентствами полного цикла. Этот вид компаний часто можно встретить в среднем звене рекламно-коммуникационного бизнеса. Но крупные рекламные компании еще несколько лет назад разделили эти направления. Так появились группы, в которые входят разные агентства: креативные, медийные, а также PR, BTL и другие. Вторая часть рекламного сервиса - услуги по производству рекламы - называется "продакшн". Под рынком продакшн-сервиса имеются в виду любые работы, связанные с непосредственным созданием рекламного продукта. Не коммуникации, а именно продукта, который можно потрогать, увидеть, услышать, и т.д. Следующий блок сервиса, имеющего прямое отношение к рекламе, называется "исследования". Они бывают маркетинговыми и медийными.

В рекламе существуют десятки, если не сотни способов передачи сообщения - от рекламных объявлений и плакатов до брелков, этикеток и клеящей ленты. Поэтому попытки строго классифицировать их наталкиваются обычно на серьезные трудности, поскольку один и тот же способ может принадлежать разным каналам или средствам. Поэтому рассмотрим сильные и слабые стороны наиболее распространенных способов передачи рекламного сообщения.

Рекламодателю следует определить, какое число лиц в рамках целевой аудитории должно познакомиться с его рекламой за конкретный отрезок времени. Рекламодатель должен определить, какой силой воздействия должен обладать контакт с его рекламой.

Сталкиваясь с рекламой, потребитель втягивается в постоянную познавательную-оценочную деятельность. Он рассуждает: нужно - не нужно, по карману – или нет, брать – не брать? И создатели рекламы понимают, что нужно сделать такую рекламу, которая могла бы психологически либо убедить человека, что именно данный товар наилучшим образом удовлетворит испытываемую потребность, либо призвать помочь потребителю осознать само существование новой для него потребности.

Основы теории коммуникации выражены известной формулой американского политолога Лассвела. Реклама понимается сегодня как специальная форма коммуникации, поэтому модель Лассвела подходит для структурирования рекламы как объекта познания.

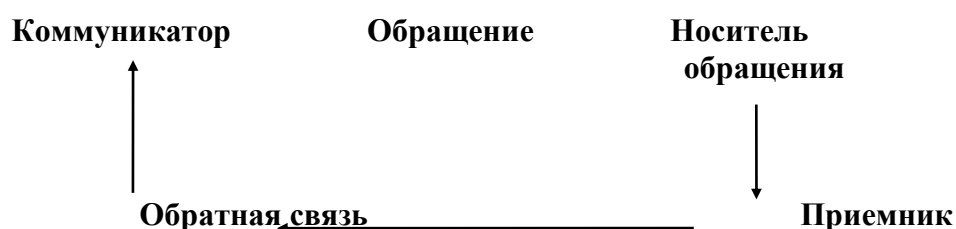

Рисунок. Модель Лассвела «Структуризация рекламы»

Восприятие рекламы имеет свои пределы и находится в зависимости от особенностей механизмов нервной системы человека. Нормальному ходу восприятия телевизионной рекламы может помешать, например быстрая смена кадров, а радиорекламы высоки тембр голоса. Реклама - это система мер целенаправленного воздействия на потребителей, формирующая и регулирующая движение товара на рынке. Отношение к рекламе, как правило, неоднозначно. С одной стороны, на рекламу смотрят с некоторым подозрением, которое в своем крайнем проявлении иногда оборачивается страхом стать игрушкой в руках манипуляторов - хитрых маркетологов. С другой стороны, широко распространено мнение, о том, что, будучи хорошо знаком с рекламой, можно видеть, что за ней кроется. Проводя исследования среди потребителей, выяснилось, что улучшение отношений потребителей к рекламе и увеличение их лояльности, будет способствовать развитию и укреплению рекламного рынка Казахстана.

Изучение потребителей приняло форму исследования факторов, оказывающие естественное влияние на покупки. Основными являются мотивы, определяющие решение о покупке тех или иных товаров. Изучение потребителей является основой разработки эффективной рекламной программы. считается, что программа окажется более эффективной, если будет сочетаться с людскими желаниями, а не пытаться изменить их.

Список использованных источников:

1. Веселов С.В. Маркетинг в рекламе. Оценка рекламной деятельности. Часть III. Учебник для студентов вузов. М.: Международный институт рекламы, 2013.
2. Голубкова Е.Н. Маркетинговые коммуникации. М.: Финпресс, 2000.
3. Григорьева М. Социальная реклама// Advertising. - 2015 - №1. –С.16-22.
4. Дейан А. Реклама: Пер. с фр. -Нева, 2014. -201 с.
5. Денисон Д., Тоби Л. Учебник по рекламе. – Минск, 2016. – 314 с.
6. Джангарашева Н. «Планирование рекламной деятельности» //Вестник КазНУ. Серия экономическая. -№3 (43). 2014. – 218 с.
7. Дуйсембаев К.Ш. Анализ финансового положения предприятия. Учебное пособие. Алматы 1998. -316 с.
8. Дэвис Дж. Исследование в рекламной деятельности: теория и практика: Пер. с англ. - М.: Вильямс, 2013. – 416 с.
9. Есимжанова С.Р. Маркетинг в Казахстане: теория, методология, практика. - Алматы: Аян Эдет, 2001. -284 с.
10. Голубкова Е.Н. Маркетинговые коммуникации. М.: Финпресс, 2015.
11. Ноздрева Р. Б. Цыгичко Л.И. Маркетинг: Как побеждать на рынке- М.: Финансы и статистика, 2011.
12. Панкратов Ф.Г., Баженов Ю.К., Серегина Т.К., Шахурин В.Г. Рекламная деятельность: Учебник для студентов высших учебных заведений. – 7-е изд., перераб. и доп. – М.: издательско-торговая корпорация «Дашков и К», 2014.

ОСНОВНЫЕ МЕТОДЫ ПРОВЕДЕНИЯ МАРКЕТИНГОВЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ И ИХ РОЛЬ

Сапарбаев А.Д.,
д.э.н., профессор
Сакен Д.С.,
Магистрант Академии Кайнар

В статье рассматриваются основные методы проведения маркетинговых исследований и их роль. Исследование и прогноз конъюнктуры значительно осложняются тем, что показатели состояния конъюнктуры имеют определенную условность и относительность в определении размеров и силы воздействия отдельных конъюнктурообразующих факторов на развитие конъюнктуры хозяйства или отдельных его отраслей и товарных рынков. Один из путей устранения этой трудности в изучении конъюнктуры состоит в расширении круга ее показателей.

Ключевые слова: система, маркетинг, управление, организация, исследование, спрос.

МАРКЕТИНГТІК ЗЕРТТЕУЛЕРДІ ЖҮРГІЗУДІҢ НЕГІЗГІ ӘДІСТЕРІ ЖӘНЕ ОЛАРДЫҢ РӨЛІ

Сапарбаев Ә.Ж.,
э.ғ.д., профессор
Сакен Д.С.,
Қайнар Академиясының магистранты

Мақалада маркетингтік зерттеулердің негізгі әдістері және олардың рөлі қарастырылады. Ғылыми-зерттеу және болжау нарықтық жағдайлар айтарлықтай қоршаған ортаны жағдайы көрсеткіштері жеке даму конъюнктурасы экономикасына факторлардың немесе оның жеке секторлар мен тауар нарықтарының әсер мөлшері мен күшін анықтау үшін белгілі бір шартты және салыстырмалық бар түрінде күрделенеді. Конъюнктураны зерттеудегі бұл қиындықты жоюдың бір жолы - индикаторлар ауқымын кеңейту болып табылады.

Түйін сөздер: жүйе, маркетинг, менеджмент, ұйымдастыру, зерттеу, сұраныс.

MAIN METHODS OF CARRYING OUT MARKETING RESEARCH AND THEIR ROLE

Saparbayev A.D.,
Doctor of Economics, Professor
Saken D.S.,
Master of the Academy of Kainar

The article examines the main methods of marketing research and their role. The study and forecast of the conjuncture are significantly complicated by the fact that the indicators of the state of the conjuncture have a certain conventionality and relativity in determining the size and strength of the impact of individual conjuncture-forming factors on the development of the conjuncture of the economy or its individual branches and commodity markets. One way to eliminate this difficulty in studying the conjuncture is to expand its range of indicators.

Keywords: system, marketing, management, organization, research, demand.

Аналитическая функция маркетинга (маркетинговые исследования) – это функция, связывающая потребителей, конкурентов и общественность с маркетологами посредством информации, которая используется для распознавания и определения возможностей и проблем; выработки, оптимизации и оценки маркетинговых действий, определения эффективности комплекса маркетинга и улучшения понимания маркетинга как процесса. Маркетинговые исследования связаны с принятием решений по всем аспектам маркетинговой деятельности, они снижают уровень неопределенности и касаются всех элементов комплекса маркетинга, внешней и внутренней среды предприятия.

Определение проблемы и целей исследования. Нельзя начинать какие-либо исследования до тех пор, пока не определена суть (природа) проблемы.

Стадия распознавания и определения проблемы является первым шагом в процессе нахождения решения. Невыполнение задач по сбыту, растущее число неоплаченных счетов и низкий оборот – все это является сигналом, или симптомом, более серьезных проблем. Исследователи должны распознать и определить проблемы, скрытые за этими симптомами. Неправильное определение проблемы может привести к неправильному решению.

Цели маркетинговых исследований вытекают из сформулированных проблем. Цели должны быть ясно и четко сформулированы, быть достаточно детальными, должна существовать возможность их измерения и оценки уровня их достижения.

Процесс маркетинговых исследований включает в себя несколько стадий (рис. 1).

Определение объектов исследования. Когда определена проблема, можно сформулировать задачи исследований. Как правило, исследование включает в себя решение одной из четырех задач: разработать, описать, проверить гипотезы и предсказать.

Исследование с целью разработки проводят, когда необходимо получить больше информации по данной проблеме, более четко сформулировать гипотезы, или когда необходимы новые гипотезы. Исследования с целью описания проблем, проводятся когда нужно описать такие объекты, как рынок или его часть (сегмент), определяя его характеристики на основе статистических данных.

Если задачей маркетинговых исследований является проверка гипотез относительно взаимосвязи между независимыми и зависимыми переменными, фирмы проводят исследования с целью выявления причин, вызвавших возникновение проблемы. Например, исследование, проведенное с целью описания проблемы, может выявить, что фирма снизила цены на свою продукцию и одновременно с этим на рынке возрос спрос на нее, но оно не может определить, было ли снижение цены причиной роста объемов продаж. Объем продаж мог вырасти вследствие других факторов – увеличения покупательной способности потребителей или снижения маркетинговых усилий конкурентов. Исследования с целью выявления причин, вызвавших возникновение проблемы, призваны показать, или что снижение цены (независимая переменная) является причиной роста объемов продаж (зависимая переменная), или что снижение цены не является причиной роста объемов продаж.

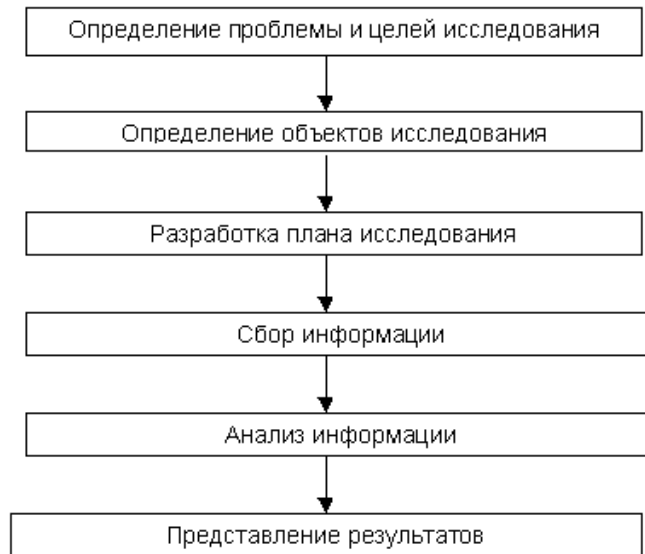

Рис. 1. Процесс маркетинговых исследований

Разработка плана исследования. Создание проекта исследования является возможно самой важной стадией процесса маркетинговых исследований. Проект исследования – это общий план проведения маркетинговых исследований; он определяет потребности в различных данных и процедуру сбора, обработки и анализа этих данных. Со стороны исследователя разработка плана требует больших способностей. Эта стадия включает в себя не просто выбор определенных методов проведения маркетинговых исследований, а разработку в рамках маркетинговых исследований специфических задач.

На этом этапе также определяется потребность в информации, тип требуемой информации, источники и методы ее получения.

Сбор данных. С точки зрения организации процесса существует по крайней мере три альтернативных подхода к сбору данных: осуществление данного процесса силами сотрудников маркетинговой службы, силами специально созданной группы или с привлечением компаний, специализирующихся на сборе данных. Процесс сбора информации обычно является самым дорогим этапом исследования. Кроме того при его реализации может возникнуть достаточно большое количество ошибок.

Анализ данных. Анализ данных начинается с преобразованием исходных данных (введение в компьютер, проверка на наличие ошибок, кодирование, представление в матричной форме). Это позволяет перевести массу необработанных данных в осмысленную информацию. Далее проводится статистический анализ (рассчитываются средние величины, частоты, коэффициенты регрессии и корреляции, осуществляется анализ трендов и т.д.).

Представление результатов. Полученные в результате проведенного исследования выводы оформляются в виде заключительного отчета и представляются руководству фирмы. Не всем менеджерам для принятия решений нужны все полученные результаты. Менеджеров могут не посвящать в тонкости проведенного исследования, но доверять полученным результатам они должны. Помимо написания отчета можно сделать его устную презентацию. В данном случае имеется возможность ответить на возникшие вопросы.

Аналитическая функция маркетинга предполагает проведение исследований по трем основным направлениям:

- комплексное исследование товарного рынка,
- анализ производственно-сбытовых возможностей фирмы;
- разработку рыночной стратегии.

Комплексное исследование товарных рынков направлено на изучение внешней среды маркетинга. Текущая экономическая ситуация, общественные тенденции, технология конкуренции, правовой климат, природная среда – все это оказывает серьезное влияние на выбор маркетинговой стратегии фирмы. Внешние обстоятельства порой приводят к образованию абсолютно новых и разрушению старых рынков сбыта, и обычно они открывают бесконечную череду проблем и возможностей перед теми, кто хочет продать свой товар.

Различают микровнешнюю и макровнешнюю среду маркетинга.

Микровнешняя среда включает в свой состав совокупность субъектов и факторов, непосредственно воздействующих на возможность предприятия обслуживать своих потребителей (поставщики, посредники, клиенты и т.д.

Микровнешняя среда и внутренняя среда фирмы образуют микросреду маркетинга.

Под макровнешней средой (или макросредой функционирования фирмы понимают совокупность общественных и природных факторов, воздействующих на все субъекты микросреды (политические, социально-экономические, правовые и т. д.). На рисунке 2 представлена схема взаимосвязи факторов микро- и макросреды.

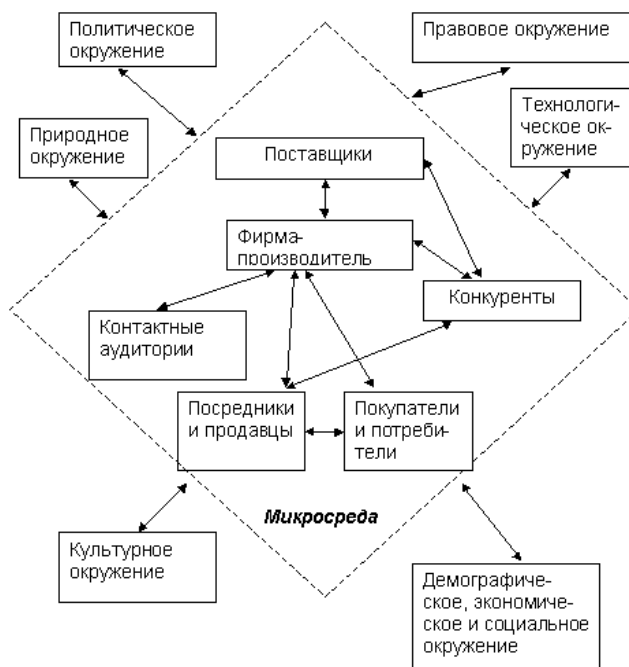

Рис. 2. Основные факторы макро- и микросреды функционирования фирмы

Объектами детального изучения в рамках комплексного исследования товарных рынков являются рынок как таковой, потребители, товар, конкуренты.

Положение на отдельных товарных рынках зависит от состояния общехозяйственной конъюнктуры. Вместе с тем в развитии конъюнктуры отдельных товарных рынков наблюдаются весьма значительные отклонения от общих тенденций, объясняющиеся тем, что различные факторы с разной силой и не одновременно воздействуют на отдельные товарные рынки, что представляет определенные трудности в выявлении истинных причин, вызывающих эти явления. Весьма сложный характер структуры современной экономики, многочисленные взаимные связи и разностороннее взаимное воздействие на развитие отдельных секторов экономической системы значительно усложняют анализ и прогноз конъюнктуры. Неблагоприятная конъюнктура в одной из отраслей промышленности может оказать существенное влияние на развитие других смежных отраслей.

Исследование и прогноз конъюнктуры значительно осложняются тем, что показатели состояния конъюнктуры имеют определенную условность и относительность в определении размеров и силы воздействия отдельных конъюнктурообразующих факторов на развитие конъюнктуры хозяйства или отдельных его отраслей и товарных рынков. Один из путей устранения этой трудности в изучении конъюнктуры состоит в расширении круга ее показателей. Но это расширение имеет теоретические и практические рамки, то есть возможности исследователя в определенный, весьма короткий период времени отобрать из источников информации конкретные и самые последние сведения по всему кругу показателей, систематизировать их, установить по этим показателям силу и масштабы воздействия соответствующих конъюнктурообразующих факторов, их взаимную связь и обусловленность, направленность действия, выявить активность и взаимодействие этих факторов в ближайшей перспективе для разработки прогноза развития конъюнктуры. При этом, чрезмерно ограниченное число показателей развития конъюнктуры не позволяет получить полное представление о значимости основных факторов в формировании и развитии конъюнктуры, но слишком большое число показателей требует больших затрат времени, а ситуация в это время на рынке может существенно измениться. Характерной чертой развития конъюнктуры является весьма значительная ее динамичность в целом и по важнейшим ее элементам и показателям, что обусловлено изменением силы воздействия на рынок всей совокупности факторов: как факторов циклических, так и не циклических; как случайных, стихийных и временных, так и постоянно действующих; как факторов сферы производства, так и политических, военных, социальных и других. Важнейшей задачей любого исследования конъюнктуры является задача определения значимости, силы воздействия отдельных факторов на формирование конъюнктуры, выявление ведущих, определяющих конъюнктуру факторов в каждый отдельный момент и на ближайшую перспективу.

Особенности товарной конъюнктуры определяют основные методические требования, предъявляемые к конъюнктурным исследованиям. Анализ и прогноз конъюнктуры каждого товарного рынка обязательно должны учитывать связи и взаимозависимость этого рынка с другими рынками и с общехозяйственной конъюнктурой. Неравномерность, а подчас и противоречивость движения конъюнктурных показателей на различных товарных рынках требуют тщательного учета особенностей исследуемого рынка при определении тенденций и темпов его развития. Частые и резкие колебания конъюнктурных показателей обуславливают необходимость постоянного и непрерывного наблюдения за рынком.

Важным направлением исследования рынка является оценка состояния спроса и показателей рыночной доли фирмы, определение емкости рынка.

Маркетологи выделяют несколько ситуаций, характеризующих состояние спроса.

1. Отрицательный спрос. Рынок находится в состоянии отрицательного спроса, если большая его часть недолюбливает товар и согласна даже на определенные издержки, лишь бы избежать его. Задача маркетинга – проанализировать, почему рынок испытывает неприязнь к товару и может ли программа маркетинга изменить негативные отношения рынка посредством переделки товара, снижения цен и более активного стимулирования.

2. Отсутствие спроса. Целевые потребители могут быть не заинтересованными в товаре или безразличными к нему. Задача маркетинга – отыскать способы увязки присущих товару выгод с естественными потребностями и интересами человека.

3. Скрытый спрос. Многие потребители могут испытывать сильное желание, которое невозможно удовлетворить с помощью имеющихся на рынке товаров или услуг. Задача маркетинга – оценить величину потенциального рынка и создать эффективные товары и услуги, способные удовлетворить спрос.

4. Падающий спрос. Рано или поздно любая организация столкнется с падением спроса на один или несколько своих товаров. Задача маркетинга – обратить вспять

тенденцию падения спроса благодаря творческому переосмыслению подхода к предложению товара.

5. Нерегулярный спрос. У многих организаций сбыт колеблется на сезонной, ежедневной и даже почасовой основе, что вызывает проблемы недогрузки и перегрузки. Задача маркетинга – изыскать способы сгладить колебания в распределении спроса по времени с помощью гибких цен, мер стимулирования и прочих приемов побуждения.

6. Полный спрос. О полном спросе говорят, когда организация удовлетворена своим торговым оборотом. Задача маркетинга – поддерживать существующий уровень спроса, несмотря на меняющиеся потребительские предпочтения и усиливающуюся конкуренцию.

7. Чрезмерный спрос. Организация не имеет возможности удовлетворить высокий спрос, превышающий уровень производственных возможностей, товарные ресурсы. Задача маркетинга – уменьшение чрезмерного спроса путем повышения цен на товары или услуги, прекращения стимулирования сбыта.

8. Иррациональный спрос. Необходимо обеспечить противодействие спросу на товары, вредные для здоровья, требует целеустремленных усилий. Задача маркетинга – убедить любителей чего-то отказаться от своих привычек, распространяя устрашающие сведения, резко поднимая цены и ограничивая доступность товара.

Список использованной литературы:

1. Барышев А. Ф. Маркетинг: Учебник {Среднее профессиональное образование} М: Академия /Мастерство 2002. - 208 с.
2. Белоусова С. Н. , Белоусов А. Г. Маркетинг: Учебное пособие для учащихся колледжей 12/002 Ростов: Феникс 2001- 224 с.
3. Дихтль Е. Хершген Х. – Практический маркетинг: Учебное пособие. – М., “Высшая школа” 1995. – 255 с.
4. Ванова А. М Маркетинг и реклама: Два в одном: Учебное пособие: РУДН 2002- 87 с.
5. Пойлова Н. Проблемы внедрения маркетинга на предприятиях // Маркетинговые исследования в России и за рубежом, №4. №2002. – с. 15-18
6. Попов Е. В. Продвижение товаров и услуг: Учеб. пособие. — М.: Финансы и статистика, 2002. — 320 с.
7. Реклама и бизнес: Уч. пособие / Сост. Т.К. Серегина, Л.М. Титкова — М.: Маркетинг.,1995.
8. Ренард А., Кузнецова О. Маркетинговые коммуникации на выставках. –М.: 2016.
9. Новаторов Э.В. Маркетинг и маркетинговые исследования в России. №1, - 2002. - С.25-31.
10. Ноздрева Р. Б. Цыгичко Л.И. Маркетинг: Как побеждать на рынке- М.: Финансы и статистика, 1991г.
11. Мартынова У. Составление бюджета рекламной компании //Бизнес: Организация, стратегия, системы. -№5, 2008.
12. Ноздрева Р.Б., Крылова Г.Д., Соколова М.И., Маркетинг: учебное пособие. -М.: ТК Велби, Изд-во Проспект, 2015.

